

सुनांवाइ सुतारण.

एक वारता.

भाग १ लो.

रयनार.

आत्माशम नारणुल नवाडी लावनगरवाणा,
अतुरसिंह प्रवास वगेरेना कर्ता.

हरिगीत छंद.

नगभा सुयश असराववा, गुगुवान भाळ गव्याववा,
गुगली विशेष नव्याववा दिव्से सुकीर्ति यव्याववा;
जे होय छिंमत हृदय तो पड पडार ने धरधीर तु,
समशेर धर समशेर धर समशेर धर शुरवीर तु.

आवृत्ति पेहेली.

नडियाड मध्ये.

“ सत्यसागर ” प्रिन्टिंग प्रसभां छापी
प्रसिद्ध कर्युं.

संवत १९४५—सने १८८६

किंमत इस आना.

सुनांवाइ सुतारण.

एक वारता.

भाग १. लो.

रयनार.

आत्माराम नारणुळ प्रवाडी लावनगरवाणा.
यतुरसिंह प्रवास वगेरेनो कर्ता.

हरिगीत छंद.

नगमां सुयश प्रसराववा, गुणवान गांछ गण्ठाववा,
नुगती विशेष न्गुणववा किंखो सुकीर्ति याण्ठाववा;
ने होय किंमत हृदय तो पड प्छार ने धरधीर तुं,
समशेर धर सगशेर धर समशेर धर शुरवीर तुं.

आवृत्ति पेहुली.

नडियाद मध्ये.

“ सत्यसागर ” प्रिन्टिंग प्रेसमां छापी
प्रसिद्ध केल्युं.

संवत् १९४५—सन् १९८६

किंमत दस आना.

અર્પણ પત્રિકા.

મારા સજ્જન ગ્રાહકો જેણે આ પુસ્તકના હે-
ડખીલ ઉપરથીજ ગ્રાહક થઇ મને ધણું ઉત્તેજન આ-
પ્યું છે, જેણે મારી આ અદના કોશીશ ઉપર ઉમ-
ળકાની નજર નાંખી યથાશક્તિ નકસો ભરી ભરાવી
મને કિંમતી મદદ આપી છે અને જેણે મારા આ
પુસ્તકની સામઘી નકસોનો ઉઠાવ થવામાં પોતાનો
ઉદાર હાથ લખાવ્યો છે, એવા સધળા મારા મદદ-
નીશોને આ પુસ્તક તેમની પ્રીતિની નિશાની દાખ-
લ અર્પણ કરવાની રગ લઉં છું.

ભાવનગર તા. ૧ મે સને ૧૮૮૬

આત્મારામ નારણજી ત્રવાડી.

અંથકર્તા.

પ્રસ્તાવના.

મારા કેટલાક ઉત્સાહી મિત્રોની ભલામણથી આ પુસ્તક લખવું મેં શરૂ કર્યું છે. અગર જોકે આ વારતા નીતિ, સુબોધ અને આનંદ આપનારી છે. મારા ધારવા પ્રમાણે તે કાંઈક વધારે લાંબી થશે. તોપણ તે દરેક વાંચનારને પુરી વાંચવાને ખાસ આકર્ષણ કરશે એવો મને ભરૂંસો છે. આ વારતા પારસી સંસારી તરીકે લખવી શરૂ કરી છે તેમાં હું એક હિંદુ લખનાર હોવાથી કદાચ ફેરફાર આવે તો સુચ વાંચનાર ક્ષમા કરશે. જનતાં સુધી આ વારતાને સાદી અને સહેલી ભાષામાં લખવી શરૂ કીધી છે કારણ કે તે પારસી બાંધવોને વાંચવામાં પણ રસદ થઈ પડે. વળી તે રસીકી થાય તો તેનું સ્વાભાવિક લંગાણું કંટાળો નહીં પણ આનંદ આપનાર થઈ પડે. આ પેહેલા ભાગને માટે મેં રાખેલી વાંકી કરતાં વધારે ગદદ ગળી છે તેથી એવા મદદ આપનાર સાહેબોનો ઉપકાર ગાનવામાં આવે છે અને ચરજ કરવામાં આવે છે કે, આ વારતાના એક પછી એક બહાર પડનાર ભાગોને વાંચતે એટલાજ ઉત્સાહથી મદદ આપવા કૃપા કરશો. તા. ૧-૫-૮૬

લી૦ સેવક.

આત્માશામ.

પ્રભુ પ્રાર્થના.

૫૬.

“ નાથ કેસે ગજકો બંધ છોડાયો. ” (એ રાગ)

પ્રભુ ૫૬ પંકજ છે સુખકારી, બયટાળે ભજનથી ભારી;—(ટેક) ૧

વિશ્વંભર વરદાયી સ્વયંભુ, સચરાચર વ્યાપારી;

દિન દુઃખ ટાળક પાપ પ્રજાળક, પાળક સૌ નર નારી. પ્રભુ ૦ ૨

અજરામર સુખકર પરમેશ્વર, અખિલ ભુવન હિતકારી;

જળ સ્થળ પર્વત વૃક્ષ વાટિકા, તેજ વાયુ કૃતિ સારી. પ્રભુ ૦ ૩

દયાસિંધુ દિનબંધુ જગતમાં, વસ્તુ વિશેષ વધારી;

વિશ્વ વિષે વ્યાપક વિશ્વેશ્વર, સર્વ લીએ છે સુધારી. પ્રભુ ૦ ૪

દિન જનની પ્યારી એ દોલત, સર્વ સ્થળે સુખકારી;

ભજનથકી ભવ તાપ નિવારે, બહુ વિધ જાઉં બલિહારી. પ્રભુ ૦ ૫

સુનાંબાઈ સુતારણ.

(એક વારતા.)

પ્રકરણ ૧. છું.

મારી માની છાની વાત.

મારી નાનપણની યાદદારત જોડે મારાં બધાં અને માયાળુ માઆપની બહાલ ભરી અને મમતાળુ રીતોતું આમેહુઅ પ્રતિજિંઅ મારા અંતઃકરણમાં મજબુત ચોંટીલું છે. અગર જોકે તેઓ ગરીબ હતાં પરંતુ અમારા આખા કુટુંબનું યુજરાન ધણી આઅર સાથે જલાવતાં હતાં. મારે આપ એક શેજંદાર સુતાર તરીકે કામ કરતો હતો અને મને મળેલા અનુભવ ઉપરથી તથા મારી યાદદારતમાં ઠસેલી કેટલીક હકીકત ઉપરથી હું ખાત્રીધી કહું છું કે, તે અતિ દ્રઢ, શાંત સ્વભાવવાળો અને હુધોગી હતો. મારી ઉપર તે અત્યંત હેત રાખતો હતો તે માનવાને મારી પાસે પુરતાં કારણો છે. અમે તેનાં આળ જચ્યાંઓના સુખની મેહેનતુ શોધ પાછળ ને પોતાના સઘળા સુખનો ભોગ આપવામાં દીલ કરતો નહીં, તે વિષે મને જરાપણ શક નથી. કુંકામાં એટલુંજ કહેવું જસ છે કે, અમારું ગરીબ કુટુંબ અમાખા બાવનગર શહેરમાં ધણું સુખી ગણાતું હતું મારી

મા એક કામળ અંગવાળી ખુબસુરત ઓરત હતી. સુંદર અને કાળાવાળ સહીત તેણીનો જરા પીળાશ પડતો એહેરો અગર જોકે તદ્દન શોકાતુર તો નહીં પણ થોડો ચિંતાતુર દેખાતો હતો. વળી તે પણ મને યાદ છે કે, તેણીના દાંતો ઘણા મજબુત નાજુક અને હારળાંધ હતા. તેણીને પોતાના દાડગની કળી સરખા દાંતો સાચવવાની ટેવ હોવાથી અમે તેણીનાં સઘળાં બાળકોને—અમારા દાંતોની એવીજ સંભાળ રાખવાનો આગ્રહ કરતી. મારી મા ખુબસુરતીમાં જેમ ચડીયાતી હતી તેમ અક્કલમાં પણ હતી. અમે તેણીનાં નિખાલસ બાળકોના શુદ્ધ અંતઃકરણમાં તેણીના ઉમદા વિચારોનું આબેહુબ પ્રતિબિંબ પાડવાના શુભ હેતુથી તેણીનાં બેઘક વાક્યો અમારા મગજમાં વારંવાર ઠસાવતી તથા તેણીના ઉમદા વિચારોપર દોરવાને સદા ઉત્કંઠા ધરાવતી. આવે પ્રસંગે ઘણી વેળા મારો બાપ તેની ઓરતના શુભ હેતુથી સંતુષ્ટ થઈ મંદગંદ હસતો. પાડોસીઓ મારી માને એક સદગુણી સ્ત્રી તરીકે ઘણા માનથી આવકાર આપતા અને વખતો વખત તેણીની ઉમદા સલાહ પુછતા હતા; એટલુંજ નહીં પરંતુ તે બલમનસાર્થના બદલામાં તેઓએ તેણીનું નામ “ સદગુણી સુતારણુ ” રાખેલું હતું.

એતો ખરૂં છે કે, મને, મારા ભાઈઓને, તથા મારી બેહેનોને ઉમદા ફળવણી આપીને ઉછેરવામાં મારી માએ બનતી મેહેનત લીધી હતી. તેણીએ અમેને લખતાં વાંચતાં સારી રીતે શીખવ્યું. ગણિત, તિહાસ અને બૂગોળવિદ્યાનો યોગ્ય અનુભવ કરાવ્યો અને વળી તે સાથે ધર સંસારી રીતોથી પણ સંપૂર્ણ વાકેફગાર બનાવ્યાં. મારા ભાઈઓને ખાનગીઅભ્યાસ સાથે ફેટલુંક સુતાર કામ શીખવવા-

માં મારા બાપનો થોડો વખત તેણી રોકતી હતી અને મને તથા મારી બેહેનોને રાંધાં, સીવડું અને ધરનાં રાચરચીલાં ગોઠવવાં વગેરે ગૃહધર્મથી વાકેફગાર કરવામાં તેણી જાતે મેહેનત કરતી હતી. આજે હું મારી આ ટુંક હકીકત લખવાને કાંઈક શક્તિવાન થઈ છું તે એ મારી બન્ની માનો રૂડો પ્રતાપ છે. તેણીના અદ્ય પ્રસાદ વડે હું લેશ શક્તિ યતાવવાને મેદાન પડવા શીખી છું. એ બધી સ્ત્રીનાં વાવેલાં ખીજથી હમેશાં ઉમદા ફળ ઉતારવાની આશા ધરાવનાર કાંઈ માણુ-સને કદી નિષ્ફળ થવાનો સંભવ નહોતો એક ગરીબ રોજંદાર સુતારની ઓરત તરીકે તેણીની સ્થીતિનો વિચાર કરતાં તેણી ધણીજ ચડી-યાતી હતી અને અમોને ઉમદા જ્ઞાન આપી સંપૂર્ણ રીતે કેળવ્યાં એ-જ તેણીની ઉમદા શક્તિની ખાત્રી લાયક સાખીતી તેમ ખીજ નિશા-જાનો ખર્ચ પુરો પાડવા શક્તિવાન નહીં હોવાથી, તેણી પોતાની કામેલીયતનો ઝંરો અમારે માટે ખુલ્લો મુકી તેણીનું ઉમદા જ્ઞાન અ-મોને આપતી અને તે નિખાલસ તથા પવિત્ર આનંદમાં તેણી મગ-ર રહેતી હતી.

આવી સરસ રીતે અમોને કેળવણી આપવામાં તેણી એટલો પ્રયત્ન કરતી હતી તેને માટે મારો બાપ તેણીના પ્રત્યે ધણુ ર્નેહ સહીત આભાર યતાવે એ સ્વાભાવિક હતું.

મારા નાનપણના અતિ સુખી સ્મરણુ સાથે અમારા કુટુંબ સુખના ધણુ દેખાવોનું મિશ્રણ થયેલું છે. ધણી વખત ઉનાળાની સાં-જરે અમે અમારા ધરના આંગણમાં હવાસાફરેલાં હોઈએ, અંગર શિયાળાની રાત્રે ટાઢ હરણુ શગડીની આસપાસ વિટળાઈ ગોળાકાર ગોઠવાયાં હોઈએ, ત્યારે મારો મમતાળુ બાપ અમને તેના ખોળામાં

એસારી અમારી મા ને અમોને સ્વચ્છ રાખતી તથા સારો ઉપદેશ કરતી તેણી ઉપર હમૈશાં હેત રાખવાનું ફરમાવતા અને તે ફરમાનમુજબ અમો અમારી ઉંમરના પ્રમાણમાં કાલું કાલું બોલીને તેણીને ઉપકાર જાહેર કરતાં ત્યારે તેણીનું હૃદય હર્ષથી છલકાઇ જતું; તેમજ મારો બાપ પણ પોતાના ફરમાનનો યોગ્ય ઉપયોગ થયેલો જોઈ આનંદથી હસતો અને “ બચ્ચાંતો આવાં ફરમાંબરદારજી જોઇએ ” એમ કહી અમારી પીઠ ધણી ખુશીથી ઠોકતો. વળી તે હું કદી વીસરીશ નહીં કે, કોઈ કોઈ વાર મારી માના એહેરા ઉપર અતિ શોકની નિશાનીથી અથવા તેણીના ગાલોપર ખરેખરાં આંસુના ટપકવાથી આ આનંદ જનક દેખાવોપર ઉઠાસીને પડદો પડતો અને તે વખતે મારો બાપ તેણીને દુઃખી થવાનું કારણ ધણી આજીજીથી પુછતો, તે વેળા—મને બરાબર યાદ છે કે—મારીમા ખરા દિલથી સીધો જવાબ આપ્યાને બદલે પોતાની જગાએથી ઉઠી મારા બાપની કોટે વળગી પડતી અને કહેતી કે, “મારા વહાલા મીચ્છી, તમે અતિ માયાળુ અને ઉમદા ધણી છો તો હું સુખી કેમ ન હોઉં વાર ?

વેહેલા સવારમાં નિયમસર મારો બાપ કામ ઉપર જતો અને હમૈશાં તે આનંદી તેમજ ખુશ મિનનજમાં જણાતો હતો. બ્યારે તે બપોરે જમવા આવતો ત્યારે તથા સાંજે પાછો ઘેર આવતો ત્યારે તેવાજ મિનનજમાં માલમ પડતો હતો. મારા પાઠોસીઓ મારા બાપને હસમુખો, સંતોષી બને ધણો ઉઘોગી કહેતા હતા અને તે ખરેખર હતું. મારું ધરસ્વચ્છતાને માટે વખાણુવા યોગ્ય હતું. જો કદી નવરોજી શેઠ (જેને ઘેર મારો બાપ કામ કરતો હતો તે) અમારે કુંપડે આવી આવતા તો સમજે કેકાણે ચોખ્ખાઇ, જાદોબસ્ત અને

વાજાની ગોઠવણુ થયેલી જોઇને મારી માનાં વખાણુ પેહેલાં કરતા હતા એટલુંજ નહીં પણુમારી માની લાયકાતે માટે તેણીને “સદ્યુણી સુતારણુ” નું ઉપનામ અમારા પાડોસીઓ તરફથી કહેવાતું હતું તે વાજાની હતું એમ ઘણી ખુશીથી જણાવતા.

અમારી નાનપણુની જીંદગીના આવૃતાંતથી વાંચનારને વાકેશ-માર કયાં પછી અહિં મારે હવે કહેવું જોઇએ કે, અમે બધાં મળીને પાંચ બાળકો હતાં—બે બાઈઓ અને ત્રણ બેહુનો—સોરાબ સૌથી મોટો હતો. તેની પછી મારો જન્મ થયો. અરદેશર ત્રીજો હતો અને તે પછી ખુરશિદ તથા દીનાંજન્મી. સૌથી નાનાથી સૌથી મોટાં સુધી અમારી એક બીજાની વચ્ચે બે વરસનો અંતર હતો. તે આ પ્રમાણે કે, સોરાબ (સૌથી મોટો) તેર વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે હું અગ્યાર વરસની હતી અને (સૌથી નાની) દીનાં પાંચ વરસની ઉંમરની હતી. આ ઉંમર મેં ખાસ વર્ણવી તેનું કારણુ એજ કે, આ વખતેજ એક બનાવ બન્યો તે મારે વાંચનારની સેવામાં રજુ કરવો જોઇએ.

એક દિવસે બપોર થતાં અગાઉ અમારો બાપ ફરરોજના નિયમ પ્રમાણે કામ ઉપર હતો. અમે સઘળાં ટેબલ પાસે બેસી અમારી મા પાસેથી હમેશનો પાઠ શિખતાં હતાં, એવામાં એકાએક મારી માએ ધીમી હાથમારી. અમે સઘળાં બીકથી ચમક્યાં અને જલદીથી અમારી આંખો અમે બારી તરફ ફેરવી; કારણુ કે તેજ વખતે મારી માની નજર તે તરફ ચોંટી હતી; પણુ તરત તે-ણીએ અમને ચોપડીમાં ધ્યાન આપવા દ્રઢતાના અવાજથી હુકમ કર્યો. તે હુકમ અચટિત અને તોછડાઈ વાળો હતો, તથાપિ અમા-

રાં માળાપનો ગમેતેવો હુકમ સદા માથે ચડાવવાની અમને એવ
હોવાથી તરતજ નજર ફેરવી અમે પાઠમાં ધ્યાન આપ્યું. મેં તથા
સોરાબે (જેના વિષે પાછળથી જાણવામાં આવ્યું તેણે) નજર કરી તે-
જ પળેબારીમાંથી એક શપ્તજલદી ખસનાં અમે જોયો. મને લાગ્યું કે
તે અજાણપણામાં ધસી આવ્યો હશે તેને લીધેજ મારી મા અમકી
હશે, પણ મને સારી પેટે યાદ છે કે મારી માના કઠોર અને
કરડા શપ્તો સાંભળતાંજ મારું હૃદય ઉપસી આવ્યું અને ફાટવાની
તૈયારીમાં હતું એમ મને લાગ્યું પણ તેજ વેળા તેણીની આ વ-
ર્તણુકથી મારા મન ઉપર કેવી અસર થઇતે તેણીએ જાણ્યું હશે તે-
થી તેણી તરત બોલી, “સાવધાન પ્યારી સુનાં, તને તેમજ તમારા
માંહેના કોઇને ધમકાવવાની મારી મતલબ નહોતી.” એટલું બોલી
રહ્યા બાદ તરત તેણી પોતાની જગાએથી ઉઠીને અમને સમજાવે
જવ્વીઓ લીધી અને પોતે પાછી આવે ત્યાંસુધી શાંત બેસી રહે-
વાનો તથા પોતપોતાની જગાએથી નહીં ઉઠવાનો અમને હુકમ કરી
બહાર જવા ચાલી. જતાં જતાં કહેતી ગઇ કે પોતે માત્ર એક બે
મિનિટ બહાર રોકાશે. આ પ્રમાણે સાડી કે શાલ વિટાળ્યા વિના
માત્ર સંદરાબેર બનતી ઉતાવળે પોતાની પાછળ બારણું બંધ કરી-
ને ચાલી ગઇ.

તે વેળા મારા મન ઉપર કેવી લાગણી થઈ હશે તે હું જાણુ-
તી નથી, કેમકે તે વખતે મારી જિંદગી માત્ર અગ્યાર વરસની હ-
તી; તો પણ આટલું તો ખરું છે કે, મારી માની તે વર્તણુકથી મા-
રી છાતી સંકોચાતી હતી અને કાંઇ ખરાબ થવાનું હોય એમ મ-
ને ભાસ્યું. સોરાબને પણ એવોજ શક આવ્યો તેથી મારી તરફ ભં-

બાઈ તેણે મને કાંનમાં કહ્યું. “સુનાંબાઈ, વહાલી મા બહાર ગઈ તે વેળાએ તેણી કેવી કઠંગી દેખાતી હતી તે તેં જોયું ?”

“સુપ.” મેં તેને એકદમ કહ્યું. “તે વિધે આપણે કાંઈ વાત કરવી નહીંજોઈએ વળી માએ તને કહ્યું હતું સોરાળ કે શાંત બેસી રહેવું અને પોતાની જગા છોડવી નહીં.”

“પણ કાંઈ ખરાબ થવાનું હાય એમ મને લાગે છે. સોરાળે ધીમેથી પણ ગદગદ કંઠે કહ્યું. “પેલો શખ્સ જેણે ખારીમાં ડા-કીયું કીધું તેને તેં જોયો હતો ?”

“હા.” મેં ઉત્તર વાળ્યો. “હું જાણું છું કે તે કોઈ જંગલી માણસ આપણી ઉપર તાકાને બેઠો રહ્યો હતો.”

“હું તેમ માનતો નથી.” સોરાળ વિચિત્ર અવાજ તથા ચિ-લક્ષણ એહેરે બોલ્યો. “મેં તેજ શખ્સને આવીજ રીતે અગાઉ એક વખત ખારીમાં ડાકીયું કરતાં જોયો હતો અને આજની પેઠે તે વેળાએ પણ આપણી મા બહાર ગઈ હતી.”

આ વખતે ખારણું ઉઘાડયું અને તરત સોરાળ પોતાની જગાએ ગોઠવાઈ ગયો પણ બેસતાં બેસતાં ખારી માએ તેને જોયો. મેં સ્વાભાવિક રીતે આસપાસ નજર કરીને જોયું તો ખારી મા ફીક્કી પૂડી ગયેલી હતી એ ખારણામાં આવી તે વખતે અરે ! તેણીને કેની ઉઘાસી જણાઈ હતી, પણ બીજી પળે સોરાળને તેની જગ્યાએ જલદીથી બેસી જતાં બેતાંજ તેણીના ગાલોપર લાલી ચડી આવી તે કપાળ સુધી ફેલાવો પામી. તેણીની આંખો વિચિત્ર રીતે અળ-કાઠ મારતી જણાઈ, એવી તેણીની આંખો મેં કદી જોઈ નહોતી. ખરેખર તેણીની રીતભાતમાં વિચિત્ર ફેરફાર થયેલો જોઈને હું એટ-

હી બીધી કે મેં એકદમ મારી આંખોને બીજી બાજુ ઉપર ફેરવી દીધી અને મારા પાઠ ઉપર નજર ફેરવી. મને તરત લાગ્યું કે મેં મારી ગાને જુદાજ રંગમાં જોઈ અને તેણીની શુદ્ધતા વિષે જે મજાનુત આસ્થા મારા મનમાં બેઠેલી હતી તે આ વખતે ડગમગતી જણાઇ. આ દેખાવે મારા મન ઉપર કેવી દ્રઢ છાપ બેસાડી દીધી તે વાંચનારને સેહેજ જણાઇ આવશે, કારણ કે આ વારતા લખતી વખતે હું તેનું ઊપર પ્રમાણે આટલું ખરું વર્ણન આપી શકું છું.

પોતાની જગ્યાએ બેસી મારી માએ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે અમારા પાઠ સાંભળ્યા. મારા હાથમાં ચોપડી પકડી તેણીની આગળ હું ઉભી રહી તે વેળા બીકથી મેં તેણીના એહેરા સામી ફરી નજર કરી. તેણીએ પણ મારી સામું જોયું, તથાપિ તેણીની નજર હમેશના જેવી પ્યાર ભરેલી છતાં જુદીજ તરેહની લાગતી હતી; જે હું તે વખતે તો સમજી શકી નહીં પણ હવે તે સમજાવવાને શક્તિવાન થઇ છું કે તે તિક્ષણતા તથા બેચેની દર્શાવતી હતી. એટલું છતાં તે વખતે તેણી કાંઇ બોલી નહીં પણ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે સવારનું શિક્ષણ પુરું થઈ રહ્યા પછી તેણીએ અન્નેશર, ખુરજોદ અને દીનાંને બહાર જઈ રમવાનું ફરમાવ્યું અને મને તથા સોરાબને પોતાની પાસે રહેવાનું કહ્યું. પછી અમે એકલાં રહ્યાં ત્યારે મારી માએ અમને પોતાની તરફ બેંચ્યાં અને અમારા બંનેના એહેરા તરફ તાકીને જોતાં બોલી. “મારાં પ્યારાં બાળકો, મારે તમને કાંઇ કહેવાનું છે. મને ખાત્રી છે કે હું તમને જે પુછીશ તે ખરેખર જ કહેશો.” તેણી અટકી અને થોડી વાર પછી કુજતા અવાજે પાછી બોલી. “સોરાબ, તારી જગ્યાએથી

હડીને તું શું કરતો હતો વાઈ? અગર હું એકળે મિનિટ બહાર ગઈ તે દરમ્યાન તું સુંના બેઠેનને શું કહેતો હતો ? ”

“કાંઈ નહીં મા.” સોરાબે એટલી ખીન ધડક રીતે જવાબ આપ્યો કે, હું ખરેખર તાબુત થઈ. “મેં તેણીને કાંઈ કહ્યું નથી.”

“ સોરાબ, તું મને ઉડાવવા હિંમત ધરે છે ? ” મારી માએ કહ્યું. ” આ ધન્યજ ગેરવાજબી કહેવાય. તારા સરખાં કુમળાં બાળકો આટલી નાની ઉંમરમાં જૂઠું બોલવાની હિંમત બીડે તે પરિણામે તુકસાન કારક થઈપડે. જૂઠું બોલવું એ મહાપાપ છે. તું મારી ખ્યારી સુનાં મારી માએ મારી તરફથી જવાબ મળવાની આશાથી આતુર આંખોવડે મારી તરફ જોઈને પુછ્યું. “ તું સમજી પડે ખરે બોલોશ. સોરાબ તેની જગ્યાએથી હડીને તને શું કહેતો હતો ? ”

“ તેણે મારી પાસે આવી મારા કાનમાં કહ્યું કે, તેણે એક શખ્સને બારીમાં ડોકીયું કરતાં જોયો.” જોકે આ વખતે સોરાબ માથુ ધ્રુણાવી મને નાકહેવાની ધશારત કરતો હતો, પણ મેં તેની કશી દરકાર કર્યા વિના જવાબ આપ્યો “મેં પણ તે શખ્સને જોયાની હા કહી, તેથી તેણે મને કહ્યું કે, અગાઉ પણ એક વખતે તેજ શખ્સને તેણે બારીમાં જોયોહતો અને આજની માફક તે વખતે પણ તું બહાર ગઈ હતી. મા, તું સોરાબ ઉપર ગુસ્સે થઈશ નહીં. ”

“ ના ” તેણીની છાતી ઉપરના ઉભરાઓ મહા મુશ્કેલીથી દબાવતાં તેણીએ કહ્યું. “હું તેના ઉપર ગુસ્સે થઈશ નહીં. તેના ઉપર ગુસ્સે થવાનો મને હક નથી. તમને હું કહું તે સાંભળો ખ્યારાં બાળકો, તે શખ્સ ” આ વખતે પોતાનો કમાલ આંખોપર ઢાંકી તેણી ડુંસકાં ભરતી સંભળાઈ. “ તે શખ્સ—” તેણીએ બોલવું મરી

રાખ્યું. તે એવા વિચિત્ર અવાજમાં હતું કે હું ગભરાઈ ગયું. “એક સંદેશો જે કાંઈ એટલા ઉપયોગનો નથી તે કહેવાને આવ્યો હતો. તમે તેને જોયો હતો એમ તમે તમારા બાપને કહેશો નહીં. હવે સોરાળ, તું અને સુનાં મને વચન આપો કે આ બનાવ ઉપર તમે કોઈ કાંઈ વિચાર કરશો નહીં અને ગમે તેમ થાય પણ તમારા બાપને આ બાબતનો એક શબ્દ વટીક કહેશો નહીં. ”

“ અરે ! આ ક્ષણેથીજ હું તે બુલી જઈશ. ” હું તેણીની કા-
ટે વળગીને બોલી.

સોરાળ પણ ધણો નરમ પડેલો જણાયો અને જૂઠું બોલ્યો તેને વાસ્તે દીક્ષગીર થયો. અમારી માએ અમને બંનેને પોતાની છાતી સાથે આંખ્યાં તથા વારંવાર બચ્ચીઓ કરવા લાગી અને “ મારાં પ્યારાં બાળકો ” કહેવા લાગી.

આ બનાવ જે મેં હમણાંજ વર્ણવ્યો તેણે મારા મન ઉપર ધણી હંડી અસર કરી પણ સોરાળ તે તદ્દન બૂલી જતો જણાયો. તે પાછળથી કઠોર, બેદરકાર અને જક્કડી સ્વભાવનો થવા લાગ્યો. ઉપર જેમ ઠપકામાંથી બચવાને માટે જૂઠું બોલતાં વાર લગાડી નહીં તેમ તે કાંઈ અવળાં કામ કરીને આવ્યો હોય ત્યારે હડહડતું જૂઠું બોલતો હતો. મેં તેને એકદવર જૂઠું બોલવા બાબત ઠપકા આપ્યો ત્યારે તેણે કઠોર અવાજમાં જવાબ વાળ્યો કે, “ મને તે દહાડે માએ પેલી વાત બાવાજીને કહેવાની ના કહી તે જેમ પોતાના બચાવ માટે તેણીએ કર્યું તેમ મારા બચાવને માટે હું જૂઠું બોલું તેમાં શું ગેરવાજબી છે ? ”

આ જવાબે મારા મન ઉપર અનહદ અસર કરી. હું મારા

મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, તે ખરું હશે ? મારી માએ કાંઈ ખોટું કામ કરીને તે મારા બાપથી છુપાવવાની ઇચ્છા ધરાવતી હશે ? ના, ના. તે ખરું નહીં હોય. તેણી એટલી ખરાબ નથી. તેણી સદગુણી છે અને સદા સદગુણી રહેવાને પ્રયત્ન કરેછે. ગમે તે થાય પણ શુભ રસ્તો છોડીને દુષ્ટકર્મમાં પગલું મુકવાની હિંમત તેણી કરે નહીં. દરેક પાડોસો કહેછે કે તેણી સદા સંતુષ્ટ રહેનારી સદગુણી સ્ત્રી છે અને હું ખાત્રીથી માનું છું કે, તેણી મહા ક્યાણુ અને નીતિ રાહ અખત્યાર કરેલી ઉત્તમ મા છે. ”

આ પ્રમાણે મેં મારા મનને સમજાવ્યું પણ મારું મન મારી વિશ્વકોના પક્ષ છોડી મારી તરફેણમાં થયુંજ નહીં. તે ડામાડોળ હાક્ષતમાં રહ્યું. ધડી હા, અને ધડી નાની ઢ્યુપડ્યુ પ્રકૃતિમાં રહ્યું. હવે ચૌદ વરસની હોવાથી મારી માની પવિત્રતા વિષે આગળ કરતાં મને વધારે શક પડ્યા લાગ્યો. સોરાળનાં વચનોએ મારી છાતીમાં ઉડું ધર ધાલ્યું, પણ શી બાળતનો વેહેમ હું મારી મા ઉપર લાવી, તે હું જાણતી નહોતી. મારા વિચારને કાંઈ પણ રૂપ આપવાને શક્તિવાન થાઉં એટલો અનુભવ મને તેવખતે નહોતો; તોપણ કાંઈ કારણસર સમજાયા વિના મને ખેંચેની રજા કરતી હતી. દિવસના વધારા સાથે મારા શકનો વધારો એટલો થયો કે તેણે દ્રઢતાનું રૂપ પકડ્યું. આટલું છતાં હું શા વિષે શક લાવતી હતી તે હું જાણતી નહીં અને દુઃખી રજા કરતી હતી. હું નાનપણથીજ એવા ઉદારીયા સ્વભાવવાળી હોવાથી તે ગુપ્ત વાત વિષે બહુ વિચાર કરતી હતી.

પ્રકરણ ૨. જી.

કાળા સોલવાળો કાગળ.

હું પંદર વરસ પુરાં કરી થોડું આગળ વધી એટલામાં સોરા-
 જે સત્તર પુરાં કરી લીધાં હતાં. અગર જો કે તે મારી માના એહેરા
 સાથે મળતાપણું ધરાવતો હતો, પરંતુ દેખાવમાં તે સારો નહોતો.
 તેના એહેરામાં કાંઈ અઘટિતપણું હરદમ વાસો વસેલું હતું. જ્યારે
 તે કાંઈ વાત કરતો હોય ત્યારે સાંભળનારને કંટાળો આવ્યા વિના
 રહે નહીં. કારણ કે તેના દરેક બોલ નૂઠો હશે અથવા તેમ નહીં
 તો તેના દરેક શબ્દમાં પેચ કે કપટ તો જરૂર હોવાં જોઈએ એવો
 શક રહેતો હતો. તેણે તેના દુનિયરણુની સાળીતી તરીકે કશું
 એવું ગંભીર કુકર્મ તો કર્યું નહોતું, પણ મેં આગળ કહ્યું તેમ તે
 સત્ય કહેવા તરફ જે દરકાર રહેતો હતો. વળી તે ઉદ્યોગી પણ ન-
 હોતો. કામ ઉપર બેસવાનું તેને બીલકુલ ગમતું નહોતું. જે નવરો-
 જી શેઠને ત્યાં મારેખાપ કામ કરતો હતો ત્યાં તેને પણ રખાવ્યો
 હતો. એ શેઠના કારખાનામાં બીજા ધણા રોજદા સુતારો વગેરે મ-
 જુરો કામ કરતા હતા, પણ તે સઘળામાં મારા બાપ જેવો નિયમિ-
 ત કામ કરનાર બીજો કોઈ નહોતો કમનસીબે સોરાળ એવી કુસં-
 જતમાં પડ્યો હતો કે તેને લાભને જદલે હાંનીમાં આવી પડવાની
 તૈયારી હતી. મારી મા તેને વારંવાર ઠપકો આપતી તથા મારા બા-
 પનો સારો સ્વભાવ તથા પ્રમાણિક ચાલચલણનો દાખલો લેવાનું ક-
 હેતી; એટલુંજ નહીં પણ પ્રમાણિક મેહેનતથી થતા ફાયદાઓ વિ-

મેં બોધકારક વાક્યો કહી તેના અંતઃકરણમાં ઉતારવાને યત્નતી મેહેનત કરતી અને તે ઉપરાંત આખા શેહેરમાં દુષ્ટતાને માટે પંકાઈ ગયેલા હરામખોરો હોમલો જુગારી તથા શાપુર છાકટાનો અસરકારક દાખલો આપી દુરાચારથી થતા ગેરફાયદા તથા તેથી મળતા પ્રિટકારનો ખ્યાલ તેના મગજમાં ઉતારવાને યત્નતું કરતી હતી. સોરાળ મારી માના આવા ઉત્સુક તથા નમ્ર ઠપકાઓને ધીલકુલ નહીં ગણુકારવાથી તેના ઉદ્ધતસ્વભાવનો ભોગ થઈ પડ્યો. તે કાંતો મારી માના કહેણોનો કશો ઉત્તર વાળતો નહીં અગર બેદરકારીનું ડોળ કરી ચાલ્યો જતો. મારોઆપ સોરાળની આવી ઊદ્ધત ચાલચલણુ તરફ ટાઢા કાંન રાખતો તે એમ સમજીને કે, તેની ઉદ્ધતાઈ તથા જંગલીપણું જરા વધારે ઉંમરે પહોંચ્યા પછી સમજણુ આવવાથી જતું રહેશે.

મારો બાઈ અરદેશર જે આ વખતે તેર વરસની ઉંમરનો હતો તે ધણી બાળતોમાં સોરાળથી જૂદો પડતો હતો. તેનામાં પણ મારી માના ચેહેરાનું મળતાપણું હતું, તે ઉપરાંત મારી માના ચેહેરા ઉપરના નિખાલસપણાની આબેહુલ છાપ તેના ચેહેરા ઉપર સચવાઈ રહેલી દીસતી હતી. તે પોતાની ઉંમરના પ્રમાણુ કરતાં કાંઈ વધારે ઉંચો, નાજુક બાંધાનો અને સુશોભિત દેખાવનો એક હસમુખો છોકરો હતો. તે દયાળુ દિલનો તેમજ ઉદારસ્વભાવનો મનહર મનુષ્ય હતો. વળી તે ખરા અંતઃકરણથી સત્યનો ચઢાનાર હતો. તેની બુદ્ધિ સોરાળ કરતાં વધારે ઉગ્ર હતી. અગર જો કે તે તેના મોટા બાઈથી ચાર વરસે નાનો હતો, પણ બુદ્ધિ બળ અને સમજશક્તિમાં

ચઢીયાતો હતો. “ પૂત્રના પગ પારણામાંથી વરતાય. ” એ અનુ-
ભવી કહેવત તેણે બરાબર પોતાની ઉપર લાગુ પાડી હતી.

મારી બેહેન ખુરશેદ જે આ વેળાએ અગ્યાર વરસની હતી,
તેણી એક સુંદર છોડી જણે નાના આકારમાં મારી માનીજ છપ્પી
હાય એવી દીસતી હતી. તેણીના વાળ કાળા ને સુંવાળા, આંખો મો-
ટી અને સુંદર હતી. તેણીની ઉમર તરફ નજર કરતાં તેણીની આ-
કાર શુદ્ધતા સંપૂર્ણ અને મનોહર હતી. હાથ પગ નાનુક હતા. ડું-
કામાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, તેણી યોગ્ય ઉંમરે પહોંચતાં એક
રૂપવાન સ્ત્રી થવાની આશા આપતી હતી.

સૌથી નાની મારી બેહેન દીનાં નવ વરસની હતી. તેણી એક
જડી, ગાંઠા જેવી, આસમાની આંખોવાળી અને ભૂરા વાળવાળી
છોકરી હતી. તેણી મારી મા કરતાં મારા ગાપને વધારે મળતી હતી.
તેણી સારા સ્વભાવ વાળી, આનંદી અને સુખી દેખાતી હતી. કુટુંબમાં
સૌથી નાની હોવાથી સર્વે કરતાં વહાલી થવાને તેણીને હક હતો.

મારાં માઆપ, મારા ભાઈઓ અને મારી બેહેનો સાથે વાંચ-
નાર એટલે સારી પેઠે ઝોળખીતો થયા પછી મારા વિષે કાંઈ જ-
ણવાને કદાચ ઇચ્છશે તો બડાઈના દોષથી દૂર રહી હું કહેવાની રજા
લઉં છું કે, મારી આ ઉંમરે હું મારી મા અને મારી બેહેન ખુરશેદ-
ના જેવીજ કાળા વાળવાળી, સુંદર આંખોવાળી અને ગાલ ઉપર થો-
ડા રંગ વાળી તથા થોડી નાનુક એક ખુબસુરત દેખાતી છોકરી
મળાતી હતી. ઉંચાઈમાં હું મારી આ ખીલતી યુવાવસ્થાએ મધ્યમ
કદથી થોડી વધારે મળાતી હતી અને જણે જોરાવર થવાને જ-
રા પણ બમણુ નહોત્ય એવી દીસતી હતી. મારા શરીર સંબંધી દે-

ખાવમાં એટલું કહેવું હાલને માટે બસ ધારી હું મારી વારતાની દોરી હાથમાં પકડું છું. [એક દહાડો—

જે દહાડો હું કહી બુલી શકીશ નહીં—અરદેશર, ખુરશેદ, દીનાં અને હું અમારા સ્વચ્છ ઝુંપડામાં અમારી મા પાસે બેઠાં હતાં. સવારના આશરે અગ્યાર વાગવાનો સુમાર હતો. અરદેશર વાંચતો હતો અને બાકીનાં સઘળાં અમે સીવવામાં યંથાયાં હતાં, એવામાં એકાએક અમારા બાઈ સોરાબને ધરની બહાર કોઈ સાથે કજ્જો ક-રતાં સાંભળ્યો. “હું કહું છું કે તે કાગળ તું મને આપ.” એ તેના શખ્તો અમારા કાન ઉપર આવ્યા. મારી મા તરત ચમકી ઉઠી. ઉનાળો હતો તેથી ધરનું બારણું ઉઘાડુ હતું. મારી જગાએથી અસ્યાવિના મે એકદમ બારણા તરફ નજર કરી, કારણ કે મને એમ ભાસવા લાગ્યું કે મારી માના ચુમ્મન ઈતિહાસમાં આ કાંઈ નવો ઉમેરો હતો. નહીં તો ગમેતેમ થાત તો પણ મારી જીજ્ઞાસાને અસમ્ય બતાવી મારી માને હું માહું લગાડત નહીં. મેં સોરાબને તેના કામ કરવાના પોશાકમાં જોયો. તેણે એક શખ્સને તેના ગળા ઉપરનો ગળપટ્ટો થોભી પકડી રાખ્યો હતો. આ શખ્સ એક જાડો, ઠીંગણો જડસા જેવો ગાંડા ફરામ નામથી ઝોળખાતો પોતાના હલકા કામને લીધે ગામ પ્રસિદ્ધિયેતો હતો. તે એક જડની માફક સોરાબ સામું શત્રૂભાવથી જોઈ રહ્યો હતો. સોરાબે ફરીથી ફરામનો ગળપટ્ટો જોરથી પકડી બેચતાં કહ્યું. “ત્યારે તું મને તે કાગળ નહીં આપે કેમ ? પણ આ મારી મા આવી.”

“અત્યા બેશરમ સોરાબ, ને બિચારાને છોડીદે” મારી માએ તેઓની પાસે જતાંજ કહ્યું. “તું શાનાસ્તે તે બિચારાની પુઠેપડાછે?”

“હું તેને અહિં દરવાજા પાસે મળ્યો.” સોરાબે ખીજવાટથી કહ્યું. “અને મેં તેને પુછ્યું કે તે શા વાસ્તે અહિં આવ્યો હતો ત્યારે તેણે તારે વારતે એક ચીટી લઈ આવ્યાનું જણાવ્યું તેથી મેં તે ચીટી મને આપવા તેને ઘણો સમજાવ્યો, વળી કહ્યું કે તે ચીટી હું તને પહોંચાડીશ પણ તેણે ચોખ્ખું કહ્યું કે તે એમ કરવાનો નથી. મારે બરસે તે કાગળ સોંપશે નહીં.”

“કદી નહીં.” ગાંડો ફરામ બોલી પડ્યો. “એમ કહું નહીં, એમ કહું નહીં.” એટલું બોલી તેણે પોતાના હાથ ધર્યા અને તે વખતે મારી મા સામું ખંદી કટાક્ષે જોયું.

“બસ બસ.” મારી મા બોલી, પણ તે એવા અવાજમાં તથા એવી ઢબમાં કે તેણી ખીકથી ધ્રુજતી હતી એમ મને જણાયા વિના રહ્યું નહીં; પણ તરત તેણીએ સલાહકારક અવાજે પ્રીતિ મેળવવાનું ડાળ કરીને કહ્યું. “ત્યારે મિન્દુરામ, મારે વાસ્તે તું શું લાવ્યો છે? જે લાવ્યો હોય તે મને આપ અને મારી પાસે તારે વાસ્તે કાંઈ છે તે લે.” એમ કહી તેણીએ ગજવામાંથી અરધો રૂપિયો કાઢ્યો.

“ના,ના. એમ કહું નહીં, એમ કહું નહીં.” તે મૂર્ખ માથું ધ્રુણાવી બોલ્યો. “જે સદ્ગૃહસ્થે મને આ કાગળ આપવા મોકલ્યો છે તેણે કહ્યું છે કે આ કાગળના બદલામાં કાંઈ લેવું નહીં અને સંભાળ રાખવી કે તે ગટરમાંપડી ન જાય અથવા ખીજ રીતે ખોવાય નહીં.”

“વાર, વાર. મને તે આપ.” મારી મા બોલી અને દૃઢ વેધક વેદનાથી દુઃખી થતી જણાઈ, કારણ કે તે બીના તેણીને છાની રાખવી હતી. સોરાબ સત્તર વરસની હંમરનો હોવાથી સઘળી વાત-

માં સમજતો હતો તેની આંખો મારી મા ઉપર દ્રઢ ચોટી, તે જાણે વેહેમ અને ગેર વિશ્વાસથી ભરપૂર હોય એવી દેખાતી હતી.

ગાંડા ફરામે તે કાગળ આપી દીધો જે ઉપર કાળું સીલ મા-રેલું હતું અને પછી તરત પોતાની પીઠફેરવીને દોડી નિકળ્યો, તથા બોલતો ગયો કે, “ એમ કશું નહીં, એમ કશું નહીં. મારી મેહેનતના બદલામાં હું કાંઈ લઉં શું? એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં.”

મારી માએ તે કાગળ જલદીથી તેણીના કપડાની અંદર છાતી ઉપર સંતાડ્યો અને પછી સોરાળ સામું નેઠને તેણીએ ધીમા કુન્નતા અવાજે પુછ્યું. “દરરોજના નિયમ કરતાં આજે કેમ વેહેલો આવ્યો ? ”

“ હું કાંઈ ચીજ લેવાને આવ્યો છું—જે મારા બાપે મંગાવી છે. ” સોરાળે જવાબ આપ્યો. “પણ મા તને શું થયું છે? ” તેણે તેણીની સામું દ્રઢ નજર કરીને પુછ્યું.

“ મને શું થાય ? ” તેણીએ પોતાના મધુર અવાજથી ઉત્તર આપ્યો, જે તેણીનું કાળજી કાપતો આપેલો જણાયો. “ કાંઈ નહીં. મને કાંઈ થયું નથી. ” પછી થોડી વાર સુધી ગભરાએલી રહી અને મહામુશ્કેલીથી બોલી “ સોરાળ, આ કાગળ એક પ્યારા દોસ્ત તરફથી છે, પણ તેને તારો બાપ ચલાતા નથી; તેથી મને આ કાગળ મળ્યો છે તે વાત તારા બાપના કાન સુધી ન જાય તો વધારે સાચું ગણાય. ”

“ જો તું મારી છાતી વાત મારા બાપને કહે નહીં, તો હું તારી વાત તેને જણાવું નહીં. ” સોરાળે કઠોર અવાજથી કહ્યું. “ વાસ્તે જો તું ફરીથી તારું મનું ધમ્મતી હોય તો યાદ રાખજે

કે, છેલ્લા શનિવારે તેં કહ્યું તેમ હવે કોઈ દિવસ મારા બાપને મારા વિષે કાંઈ કહીશ નહીં. તારા પોતાના ભલાની ખાતર હવે પછી કોઈ વખત એવી ભૂલ કરીશ નહીં. કદાપિ કોઈ દહાડો આ કરાર ભૂલી જઇશ તો તેના બદલામાં તારા આ કાગળની વાત બહાર આવશે અને તને શેરને માથે સવાશેર મળશે એવું ખાત્રીથી માનવું.”

“ સોરાબ, આ તારી તરફથી ? ” મારી મા બુગ પાડીને બોલી અને જાણે તેણીને એકાએક હથોડાનો મજબુત ડટકો વાગ્યો હોય તેમ એક બે ડગલાં પાછી હટતી મેં જોઈ. પછી તેણી સોરાબ સામું અચંબાથી તાકીને જોઈ રહેલી ઉભી અને જાણે પોતાનાં કાન તથા આંખને કેમ જુઠાં માનવાં, તે વિષે વિચાર કરતી જણાઇ.

“ જો મા, હવે તું મૂર્ખ થઇશ નહીં.” સોરાબે ઉદ્વેગપૂર્વક કહેવા માંડ્યું. “ હવે મને શિખામણ અને સુખોદક દાખલા દલીલોની ખાલી માથાકુટમાં નાંખીશ નહીં. હવે એ બગધ્યાની પાણું તું છોડી દેજે અને જેમ થાય તેમ થવા દેજે. તું તારા પેચદાવમાં જેમ બેસ બેસે છે તેમ હું મારા પેચમાં ફરતો ફરીશ. આપણે એક બીજાના કામમાં આડે આવવું નહીં, તેમજ કોઈને કાંઈ જણાવવું નહીં; પણ પોતપોતાના પ્રપંચમાં આનંદ મેળવવો. ”

“ દયાળુ ખુદા ! ” મારી માએ નિરાશાથી પોતાના બંને હાથ જોડ્યા. “ તારે મને આ પ્રમાણે બોલવું વાજબી છે સોરાબ, તારી ધારણા ઉપર તું આટલો ભાર મુકવાને હિંમત ભીડે છે ? ”

પણ સોરાબે તેણીના બોલવા ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં. તે ઘરમાં આવ્યો અને જે ચીજ તેને જોઈતી હતી તે લઈને તે બહાર નીકળતો હતો, એવામાં મારી મા જે આવખતે બરાબર બા-

રણામાં આવીને ઉભી રહી હતી તેણીએ ધીમા ઉદાસી અવાજે કહ્યું. “ સોરાળ, હું તારી ઉપર કેટલો પ્યાર રાખું છું, તારા બલ્લાને માટે કેટલી કાળજી ધરાવું છું અને તને સુખી થએલો જોવાને કેટલી આતુર છું; તે સઘળું તું ભૂલી ગયો કે શું. ? હું તારી સંભાળ રાખું છું, તારા બલ્લાને માટે પુરતો પ્રયત્ન કરું છું અને તારા હિતના ઉપાયો યોજવાને સદા આતુર રહું છું તે સઘળી મેહેનતનો ખદ્દો આવો મળશે? અને મારી ઉત્તમ ધારણાઓ નિષ્ફળ થશે?”

“ વાઈ, તે હું ક્યાં ના પાડું છું?” સોરાળે તોછડાઈથી કહ્યું. “ પણ હવે હું કાંઈ અણસમજી નથી. હું છેક નાનો નથી. હવે તો જીવન માણસ થયો છું અને તું પણ માનતી હોઈશ કે, હવે હું જીવન છું. કદાચ તેમ ન જાણતી હોયતો આજથી ખાત્રી પૂર્વક જાણજો. હવેથી હું મારે મનગમતી જગાએ જઈશ, ગમે તેને મળીશ અને ફાવે તેમ વર્તણૂંક ચલાવીશ. તારે મારા કામમાં આડે આવવું નહીં અને મારા બાપને માત્ર એટલુંજ કહેવું કે, તે મને કાંઈ કામ સાઈં મોકલ્યો છે. જો આ પ્રમાણે કરવામાં કાંઈ કસુર કરીશ તો ખચિત જાણજો કે, આજના કાળની વાત, ત્રણ વરસ ઉપરની વાત અને તું તે શખ્સ પાસે ગઈ હતી; એ સઘળું એક પળ વારમાં ખૂલ્યું થશે. ”

“ સોરાળ, સોરાળ, તે આ શું કર્યું ?” હું બોલી ઉઠી અને એકદમ મારી મા પાસે ગઈ. કારણ કે મેં તેણીને આ વખતે પ્યારણામાં તમ્મર ખાતી જોઈ અને બીજાક્ષણે હું મારા હાથ લાંબાવી ટેકા આપવાની તૈયારીમાં હતી એવામાં તેણી ઉઘે માથે પછાડા. ઈંડની ભીંત સાથે તેણીનું માથું ઝીકાયું અને તે એવા જો-

રથી કે તેણી બેશુદ્ધ થઇ ગઇ. આખા ઘરમાં ગભરાટ પ્રસરી રહ્યો. સોરાળ જોને બેશક તેના આ અવિચારી કાર્યને માટે પશ્ચાતાપ થયેલો જણાતો હતો, તે પણ દોડી આવ્યો અને મારી માને ઉચકવામાં મદદ કરવાને સામેલ થયો, પણ બિચારો અરદેશર આગળ ધસી આવ્યો. તેના મોટા ભાઈને ધક્કો મારી એક બાજુએ ખસેડ્યો. અને જુસ્સાથી બોલ્યો. “ અરે! સોરાળ, આ સબળું તેંજ કર્યું છે. ” આ વખતે તે માયાળુ છોકરાના ગુલાબી ગાલ ઉપર સફેદ આંસુઓ મોતીની મિસાલે ચળકતાં હતાં; તેણે આંસુથી ટપકતી આંખો સહીત મને મદદ આપી. અમે અમારી મમતાળુ અરે! મહા હૈતસ્વી માતાને ઉચકીને અંદર લઈ ગયાં અને તેણીના બિહાનામાં સુવાડી દીધી. અને ખુરશેદ અને નાની દીનાં રડતી રડતી અમારી પાછળ અંદર આવી.

મારી માનું કપાળ ભયડાઇ ગયું હતું, પણ લોહી બહાર આવ્યું નહોતું. મેં સરકા અને પાણીવતી તેણીનું કપાળ ધોવું શરૂ કર્યું, પણ શ્વાસ પાછો આવતો જણાયો નહીં. મેં તેણીનો પોશાક ચીરી નાંખી ઉતારી લીધો તેથી તે માંહેનો પેલો કાગળ ભોંય ઉપર મારા પગ પાસે પડ્યો. મેં તે ત્યાંજ રહેવા દીધો, કારણ કે આ વખતે મારી ખ્યારી માના બચાવના વિચારો શિવાય બીજા કશામાં મારું ચિત્ત ચોટ્યું નહોતું. આ વખતે તેણી તદ્દન મરી ગઈ નહોતી એમ હું ખાત્રીથી માનતી હતી, કેમકે તેણીના હોઠ ધીમે ધીમે ફડફડતા હતા, મેં જોયું તો તેણીનું હૃદય ધીમી આલથી ધબકતું હતું અને તેણીનાં પોપચાં હળવેથી હાલતાં હતાં. હું તેણીને પવન નાંખવા લાગી પણ ફેકટ. તેણીને સરકો સુંધાડતાં

કંઈ કાયદો થયો નહીં. હજી તેણી બિછાનામાં બેશુદ્ધ થઇને પડેલી હતી. અરદેશર વ્યગ્રચિત્ત થયેલો જણાતો હતો, તથાપિ તેણે સોરાળને કાંઈ વધારે ઠપકાનાં વચનો કહ્યાં નહીં. સોરાળ ઉદાસી અને પશ્ચાતાપનો ભોગ થયેલો દીસતો હતો. નાની બિચારી દીનાં ચોધાર આંસુથી ભિંજતી હતી અને ખુરસેદ તેણીને છાની રાખવામાં રોકાએલી હતી. મારી લાગણી વિષે વર્ણન કરવા કરતાં ખ્યાલ કરવાથી વાંચનારને તેનો આબેહુથ ચિતાર જણાઇ આવશે. અગર જોકે મેં હમણું કહ્યું તેમ વિચાર કરવાને મને ખુરસેદ નહોતી પણ દિવાના જેસની કાર ઉપર હું ડોલાં ખાતી હતી અને તેજ સ્થિતિમાં મારી બેશુદ્ધ માતાની આસનાવાસના કરવામાં રોકાએલી હતી.

“હવે દાકતર અરજેરજીને બોલાવવા જોઈએ. ” મેં કહ્યું અને અરદેશર તથા સોરાળ અને તેજ વખતે દોડી નીકળ્યા.

તે પછી આશરે દસ મિનિટ ગઇ અને હજી પણ મારી મા બેશુદ્ધ હતી. હું જાણતી હતી કે તેણી મરી ગઈ નહોતી; કારણ કે તેણીના હોઠ વારંવાર આંચકો ખાતા હતા, છાતી ધડકતી હતી અને પોપચાં ૫૩૫૩તાં હતાં. પેલો મારા પગ પાસે ખાંનગી કાગળ પડ્યો હતો તે વિષે તો હું ભૂલીજ ગઈ. મને તે કાગળ પ્રીતી યાદ આવ્યોજ નહીં તેથી હજી તે જ્યાંનો ત્યાં પડ્યો હતો.

દસ મિનિટ વિત્યાબાદ સોરાળ મારા બાપ સહિત પાછો આવ્યો. મારો બાપ તેણે સાંભળેલા સમાચાર ઉપરથી તેમજ આ દેખાવ પોતાની નજરે જોવાથી અત્યંત ગભરાઇ ગયો. તેણે જોયું કે પોતાની પ્યારી ઓરત બેશુદ્ધ હાલતમાં હતી અને તેણી મોતથી

વધારે દૂર નહોતી.

“અરદેશર ક્યાં છે ? દાકતર બરબેરજી આવ્યા છે કે નહીં ?”
મેં મારી વેદનાના આવેશમાં ઉતાવળથી સોરાબને પુછ્યું.

“અરદેશર તેને વાસ્તે ગયો છે. ” સોરાબે જવાબ આપ્યો.
“ અને હું જમ્યાવાળને બોલાવી લાવ્યો છું. ”

“ અરે ખુદા ! મારી પ્યારી—પ્યારી સ્ત્રીને બચાવો. ” મારા બાપના હોઠમાંથી ગર્જના કરતી બૂમ નીકળી અને આ વખતે તે વાંકો વળી મારી મા સામું જોઈ રહ્યો હતો. “ તારી આંખ ઉઘાડ. બોલ. મારી સામું જો. તું મને જોળખે છે ? અરે ખુદા ! જીંદગી પાછી આવવાની કાંઈ નિશાની બતાવ આવી રીતે અમારાથી જુદી પડે નહીં. આ તારાં વહાણાં બચ્ચાંને તારી એક મીઠી નજરથી એકવાર જો અને તેઓના કળકળતા કલ્પને કાંઈક શાંતિ આપ. તને આટલી આજીજી સાથે આંખો ઉઘાડવાની જે વિનંતી કરે છે તે તારો પ્યારો પતિ છે. ” ત્યાર પછી એ દિવાના જેવા થઈ ગયેલા મારા બાપે તે બેશુદ્ધ પડેલી મારી માના એહેરાને સુમીયોથી બરી દીધો.

“ બાવાજી, પ્રિય બાવાજી. ” મેં અરધી ગાંઠીની પેઠે બડબડવા માંડ્યું. “ તેણીને આરામ કરવાનો આ રસ્તો નથી. દાકતર બરબેરજી આવે ત્યાં સુધી તેણીનું કપાળ અને ધોવાદો. અરે ! ખુદાનો ઉપકાર માનો. આ દાકતર સાહેબ આવ્યા. ”

કારણ કે તેજ ક્ષણે અરદેશર ઓરડામાં પેઠો, તેની પાછળ માયાજી અંતઃકરણનો અને લાયક દાકતર બરબેરજી હતો. તેણે તરત મારી માના હાથની ધસ બોલવાનું શરૂ કર્યું. ઓરડામાં એક ગં-

બીર ચુપકીદી પ્રસરી રહી તે ધણી બિહામણી લાગતી હતી. અમે સઘળાં અમારી માના બિહાનને ઘેરીને ઉભાં અને દાકતર બરજેર-જીના મોઢા સામું ચિંતાથી જોઈ રહ્યાં, તે એવી ધમ્મજાથી કે દાકતર ના મોઢામાંથી આશાનો એક શબ્દ પણ અમારી ધડકતી છાતીને શાંતિ આપવાને બહાર આવે.

“ હજી આશા છે. ” દાકતર બરજેરજીએ ચુપકી તોડી. “ ખરેખર દરેક આશા છે. ” તેણે મારી માના હાથમાંથી જોસબંધ વેહેતું લોહી જોઈ વધારે ક્યો અને બીજી મિનિટે તેણી ટુંકા ટુંકા શ્વાસ લેવા લાગી તેથી જીંદગી સાથે દુઃખની લાગણીઓ પણ સજીવન થતી જણાઇ.

થોડી વધારે મિનિટે પછી તેણીએ ધીમેથી અને નમ્રજાઈથી પોતાની આંખો ઉઘાડી અને તરત પાછી બંધ કરી દીધી.

“ તેણી જીવશે ? ” મેં ધુજતાં ધુજતાં ધીમેથી દાકતરના કાનમાં પુછ્યું. “ કાંઈ આશા છે ? ”

“ હું એવી આશા રાખું છું. હું એમ માનું છું. ” દાકતરે દ્રઢતાથી જવાબ આપ્યો. “ જીંદગી જલદી પાછી આવતી જણાય છે. ” પછી થોડી મિનિટ બાદ મારી માની આંખો બંધ હતી તે દરમ્યાન પણ તેણે ખાત્રીવાળાં વચ્ચે વધારે કહ્યાં.

“ સુનાંબાઈ, મને કહે. ” મારા બાપે મને એક બાજુએ લઈ જતાં ધણી ધીમા આવજો પુછ્યું. “ કેમ થયું વાર ? મને સોરા-બે ઉતાવળમાં ફેટલીક હકીકત કહેતી છે. પણ હું ધણી આવેશમાં હોવાથી સમજી શક્યો નથી. મને એટલું તો યાદ છે કે, એક કાગળના સંબંધમાં સોરાબ તથા તેની મા વચ્ચે ગોલાચાસો થઈ છે.

સારાએ મને વિનંતિ કરીને માગી લીધું છે કે, તારી માની હાજરી-માં તે વિષે કાંઈ કહેવું નહીં.—અરે ! આ શું છે ? ” એટલું બોલી બિછાના તરફ વધી મારો બાપ નિચો વળ્યો અને પેલા કાગળ જી-પર તેની નજર હમણાં પડી હતી તે ઉપાડી લીધો.

“ બાપાજી, તે તમે વાંચશો નહીં. ” તે કાગળનું સીલ તોડ-તો અટકાવતાં મેં કહ્યું અને તેજ ક્ષણે જાણે મને પગથી તે માથા સુધી વિજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ ચોંકી. આ વખતે મેં ધ-ણીજ બીકથી મારા બાપ સામું જોયું હશે એમ હું માનું છું.

“ કેમ નહીં સુનાંબાઈ, ” કાગળ નહીં ઉખેડવાની વાત હસ-વા યોગ્ય હોય તેમ તેણે અરધા હાસ્યથી કહ્યું. “ તારી મા અને મારી વચ્ચે કાંઈ ગુપ્ત રાખવા જેવી વાત હોયજ નહીં. અમારે કદી તેમ થયું નથી અને તું ખાત્રીથી જાણુ કે જો આ દુઃખ દાયક બના-વ બન્યો નહોત તો તેણી પોતેજ મને આ કાગળ ધણી ખુશીથી વંચાવત. ” અહિં તેણે બિછાના તરફ નજર કરી. મને ખાત્રી હ-તી કે મારી મા આ કાગળ કદી તેને બતાવત નહીં, પણ મારા બા-પને એમ કહેવાની મારી હિંમત ચાલી નહીં. વળી તેમ કરવાનો વ-ખત પણ નહોતો, કારણકે સીલ તો કચારનું મારા બાપની આંગળી-ઓ વચ્ચે બાગીને ભૂકા થયું હતું. તેણે કાગળ બહાર કાઢ્યો, ઉ-ખેલ્યો અને ખારી પાસે જઈને વાંચવા લાગ્યો.

અરે ! ખુદા. તે પછી જે દેખાવ થયો તેનું વર્ણન હું કેવી રીતે આપી શકીશ ? મારા બાપના એહરામાં એકાએક ધાસ્તી ઉ-પજાવે એવો ફેરફાર થઈ આવ્યો તે હું શી રીતે વર્ણવી શકું ? જા-ણે તે કાગળને તે બીલકુલ ગાનતો ન હોય તેમ કેટલીકવાર સુધી

એક ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો અને પછી તેનો ચેહેરા ફિક્કો, બિહામણો અને કોંધાતુર થયો. તે એકાદ બે ડગલાં પાછો હઠ્યો તથા પોતાની છાતી ઉપર હાથ મુકીને વિચાર કરવા લાગ્યો અને “ અરે ખુદા ! અરે ખુદા ! ” એ શબ્દો તે બડબડ્યો.

આ સઘળો ભયંકર અને માનસિક વેદનાનો દેખાવ અરધી મિનિટ કરતાં થોડા વખતમાં બન્યો. એ વખતે હું બચબીત થઈને સ્તબ્ધ ઉભી રહી હતી. એકાએક જોસ લાવી હું મારા બાપને થોડાક પ્રશ્નો કરવાની તૈયારીમાં હતી, એવામાં બિહાના તરફ તે ધસ્યો અને દાકતરને એક બાબુએ ખસેડી મારી માના ચેહેરા તરફ વિચિત્ર અને અસ્વાભાવિક સ્થિરતાથી જોઈ રહ્યો. દાકતર તેની સામું આશ્ચર્ય થતો જોતો હતો. સોરાળ પણુ ધણો ગભરાયેલો દીસતો હતો જેવો તે કદી અગાઉ થયો નહોતો. આ વખતે અરદેશર જાણુતો હતો કે કાંઈ ખરાબ થયું છે, પણ શું ખરાબ થયું તે તે સમજી શકતો નહોતો. તે ગભરાયેલો ચેહેરે મારા બાપ સામું જોવા લાગ્યો. પુરશેદ તથા નાની દીનાં આ ધાસ્તી જનક દેખાવ જોઈ એક ખુશ્ખામાં જઈ રડતી હતી. હવે આ શોકકારક દેખાવ ઉપર હું વધારે લખવા ટકી શકીશ નહીં, કારણકે તે દુઃખકારક દેખાવ આ વખતે પણ મને લખવામાં નાહિંમત બનાવેછે. મારો બાપ એકાએક પોતાના હાથમાં કાગળ લઈ બારણા તરફ ચાલ્યો અને લથડતાં ડગલાં ભરતો હોય એમ જણાયો. તે વખતે તેના હાથમાંનો કાગળ પડી ગયો તે તરફ તેનું ધ્યાન ખીલકુલ ગયું નહીં, તે બારણા પાસે જઈને પાછો ફર્યો અને અમારી તરફ નજર કરી થોડીવાર સુધી અદબવાળીને તેજ જગ્યાએ ઉભો રહ્યો અને નિરાશાની

હેલ્લી નજર અમારી ઉપર નાંખી.

ખીજી ક્ષણે જાણે જંગલી પશુ બરાડતું હોય તેમ ગુસ્સાનો ઉદ્ગાર તેના હોઠમાંથી શરી નિકળ્યો અને એકદમ ધર બહાર નીકળી ખેતરો તરફનો રસ્તો લીધો. હું તેની પછવાડે દોડવાની તક ઉપર હતી. અરદેશર પણ તેજ ધરાદાથી બારણા તરફ કુદવાની તૈયારીમાં હતો, એવામાં ગારી માએ અકસ્માત પોતાની આંખો ખુલ્લી કરી. તેણી બિહાનામાં બેઠી થઈ અને ગાંડીની પેઠે આસપાસ તેણીની આતુર ચશ્મો ફેરવી.

અવાજ અને કાનની મદદ વિના એક ખીજના ગનની કાંઈ ગુપ્ત સંબંધથી કે પછી ગમે તેમ હોય પણ તે એક પળમાં શું ખીના બની હતી, તે સંધળું સમજી ગયું. મારા બાપના હાથમાંથી પડી ગયેલા કાગળ ઉપર તેણીની નજર પડતાં તે ખુલ્લો જોવાથી એક છાતી ફાડીનાંખે એવી ભયંકર ચીસ પાડતી પોતાના બિહાનામાં પાછી પડી. ખીજી ક્ષણે તેણી મડદા જેવી બે.શુદ્ધ થઇ ગઇ અને આવેળાએ તેણી અરેખર મડદું બની ગઇ હતી.

પ્રકરણ ૩ જી.

કમનસીબનો ખ્યાલો કાંઠા સુધી ભરાયો.

મારી માના અચાનક મૃત્યુથી મારા મન ઉપર ભયાનક અસર થઈ, પણ તે હું માનતી નહોતી. મને આ મોત નહીં. માનવા યોગ્ય જાણાયું કારણકે અરધા કલાક અગાઉ તેણી સંપૂર્ણ તંદુરસ્તીમાં

ખીલતા એહેરા સાથે અમેને આનંદી વાક્યોથી હસાવતી, સુખોધક વાક્યોથી જ્ઞાન આપી રીજવતી અને અમારા બધા તરફ પુરતા પ્યારથી લક્ષ આપતી બેઠી હતી. હજુ તેણીની ઉમરનું પાંત્રીસમુ વરસ પુરું થઈને છત્રીશમું બેઠું હતું, તેણી એટલી થોડી મુદતમાં આ જ્ઞાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી અમે નાનાં બાળકોને નિરાધાર, કોઈના આશરા વિના અને નમાયાં મુકી અમારાથી સદાને માટે છુટી પડે એ મનાયજ કેમ ? સોરાબ મારી માના પડેલા રવાન તરફ આંસું ભરેલી આંખોએ જોઈ રહ્યા હતા. તેના હુસકાંના અવાજ જે તેની છાતી ચીરીને બહાર આવતા જણાતા હતા તે ઉપરથી તથા તેના હોઠની હિલચાલ ઉપરથી જણાતું હતું કે તે અત્યંત ઉદાસી તથા સંપૂર્ણ ગભરાટમાં ઘેરાયેલો હતો. અરદેશર પણ અમારી આ અવર્ણુનિય વેદનામાં ભાગ લેતો જણાતો હતો. પુરશેદ તો તરત એમ સમજતી દેખાતી હતી કે, જેની ઉપર તેણી તાકીને જોઈ રહી હતી તેણી ખરેખર મડદુંજ હતી; પણ નાની દીનાં જેને કાંઈ એટલી સમજ શક્તિ નહોતી, તેણી મારા ઢીંચણે વળગી ધીમા અને ખીધેલા અવાજે મને પુછવા લાગી. “ મોટી બેહેન, માને શું થયું છે? તેણી કેમ કાંઈ બોલતી નથી અને આ દાકતરે માના હાથમાંથી લોહી શા વાસ્તે કાઢ્યું ? ”

હવે મારી વેદનાનો પાર રહ્યો નહીં. એક ખુરસી ઉપર બેસી મેં મારી નાની બેહેનને મારા ઢીંચણ ઉપર બેસાડીને છાતી સાથે પ્યારથી ચાંપી, કેમકે મેં મારા મન સાથે નક્કી કીધું હતું કે તેણીની માની ગરજ પુરી પાડવાને આ દુનિયામાં તે બિચરીને હું એકજ રહી હતી. દાકતર બરબોરજ પણ આ દેખાવથી ધણો પીગળ-

લો જણાયો. દસ મિનિટ પછી તેણે અમને ઘણા આગ્રહથી ખીન્ન ઝોરકમાં જવાનું કહ્યું અને અમે સઘળાં તેની આ માયાળુ શિખામણને તાબે થયાં. મેં ખીન્ન ઝોરકમાં ગયા અગાઉ મારી માના રવાન ઉપર ફરીથી એકવાર દ્રષ્ટી ફેંકી અને તેણીના અફડ ગાલ ઉપર એકવાર પ્યારની ચુમી લીધા વિના મારાથી રહેવાયું નહીં. હું જહાર જવા નિકળી એટલામાં સોરાળને પેલો ભોંય ઉપર પડેલો કાગળ લેવા વાંકો વળતો જોયો.

“ તારે તે કાગળને આડકતું નહીં જોઈએ સોરાળ, ” હું એટલા રોષથી તથા એવા અવાજથી બોલી કે હું પોતે પણ મારે માટે તાબુ થવા લાગી. “ સાહેબ ” મેં તરત દાકતર તરફ ફરીને કહ્યું. “ આ કાગળમાં મારી માની કંઈ યુક્ત વાત છે અને તે ગમે તે હોય પણ અમે તેણીનાં જઝ્યાં હોવાથી અમારાથી યુક્ત રાખવી જોઈએ. ”

“ હું તમારા કહેવાની મતલબ સમજું છું સુનાંબાઈ દાકતર ખરજોરજીએ જવાળ આપ્યો અને તે કાગળ લઈને તરત તેણે પોતાના ગંજવામાં સેરવી દીધો. “ તમારી એવી ઈચ્છા છે કે તે મારી પાસે રહેવા દેલો ? ”

મેં તેના તરફ આભાર સુચવતી નજર કરી કારણ કે મારી છાતી એટલી બરાઈ આવી હતી કે, હું કશું બોલી શકી નહીં. પછી મારા બાઈએ તથા મારી બહેનોને લઈને દાકતર સાથે ખીન્ન ઝોરકમાં ગયું. ત્યાં નમ્રતા તથા માયાળુ પણે થોડા વખત સુધી અમને દિલાસો આપ્યા પછી દાકતર ખરજોરજીએ કહ્યું કે, તે હવે જન્મ અમારા બાપની જલદી શોધ કરશે. વળી તેણે એમ પણ સુ-

ચંચુ કે, મરણુક્રિયા ધણી આબરૂદાર રીતે કરશું અને શેહેરના મોટા મોટા માણસોની મદદ લેશું. ત્યાર પછી સાંજે પાછા આવવાનું વચન આપી તે અમારાથી જુદો પડ્યો.

ધણા કલાકો ગયા પણ અમારો બાપ પાછો આવ્યો નહીં, તેનું શું થયું હશે ? તેણે સદાને માટે પોતાનું ઘર તજ્યું હશે ? તેણે ચાલતી વખતે અમારા ઉપર નજર કરી હતી તે છેલ્લી વારની હશે ? ટુંકામાં અમે નિરાધાર બાળકોનો હવાસો લેવાનો અમારા બાપનો છાંયો પણ અમને સજીત નહીં હોયકે શું ? તેણે પોતાનું ઘર તથા કુમળાં બાળકો આ રીતે તજી દીધાં ?

સાંજ પડી અને સૂર્ય પશ્ચિમ તરફની દ્રષ્ટી મર્યાદા તેના સોનેરી કિલ્લેથી પ્રકાશિત કરતો હતો. તે વખતે ગાંડો ફરાંગ અમારા ઝુંપડાના બારણા પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. અમે સઘળાં એક બીજાંની અડોઅડ બેઠાં હતાં. અમારી સામું જોતો તે ચોડીવાર સુધી ઉભો રહ્યો. અમે જાણ્યું કે દુર્દેવના સમાચાર સાંભળીને તે અમારી ઉપર દયા બતાવવાને આવ્યો હશે, તેથી અમે તેની પાસે ગયાં નહીં; તેમજ તે શા માટે આવ્યો હતો તે પણ તેને પુછ્યું નહીં. તરત તેણે ઝુંપડાંની અંદર પગલાં ભર્યાં અને અમારી પાસે આવીને તેણે વિચિત્ર અવાજે તથા તેથી પણ વિચિત્ર એહેરે કહ્યું. “ ગયાં ? બને ગયાં ? તેઓએ મને કહ્યું કે મા મરી ગઈ અને બાપને તો મેં મારી નજરે જોયો કે,—”

અમે સઘળાં ચમક્યાં અને આંસુથી ભરેલી આંખોએ અમે તેના કહેવાની મતભજ સમજાવવાની પ્રાર્થના કરી.

“ મારે તે તમારાથી છુટું રાખવું જાણ્યું નહીં. ” તેણે અ-

મારી તરફ ધણી વિચિત્ર રીતે જોઈને કહ્યું. “ના’ના. એમ કંઈ નહીં, એમ કંઈ નહીં. હમણાંજ નદી કિનારે મેં સધળું જોયું.—પે-હેલ વેહેલુ ગળું કાપ્યું—પછી નદીમાં પડ્યો.—બયાનક—અરે ! કેવું બયાનક ?”

આ સમાચારથી તે નાના ઓરડામાં કેવો ગભરાટ પ્રસરી રહ્યો, તેનું વર્ણન કરવું કોઈ મહાકવિને પણ બારી થઈ પડે એવું હતું; તો હું અલ્પ મતિવાળીની કલમમાં તો તાકાત ક્યાંથી હોય ? સોરાળ અને અરદેશર તેજ વખતે તે ગાંડા ફરામ સાથે જઈ તે જગોએ પકડો તપાસ કરવા તૈયાર થયા અને હું મારી બેહેનો સાથે ત્યાં બેસી રહી. તેઓ ત્યાંથી આવ્યા અને પાછળથી મારા બાળુવામાં આવ્યું છે કે, એક પાડોસીને તેઓ સાથે લેતા ગયા હતા. તે પાડોસી ડુબેલાને શોધવા સારૂ બિલાડી તથા ફાનસ લઈને સાથે ગયો હતો.

ઘડેચી નદી ભાવનગર શહેરથી અરધા માઈલને છેટે આવેલી છે. તે ભાગમાં તો તે એક સાંકડો અને છીછરો વેહેતો ઝરો છે, પણ કેટલીક જગોએ ઊંડી છે. લીલા કાંઠા વચ્ચે યદને તે દોડે છે અને હિંદુઓના સ્મશાનના બંગલા પાસે જતાં તે પોતાનો વિસ્તાર પોહોળો કરે છે. અહિંથી તેનું નામ મોતી તળાવ કહેવાય છે અને ત્યાંથી થોડે દૂર ગયા પછી તે સમુદ્રને મળે છે.

બે કલાક કરતાં વધારે વખત સુધી મારા માઈઓ આ બિહામણી અંધારી રાત્રે બહાર રહ્યા. સૂર્ય નીચે પૃથ્વી પરમાં સંતાયો હતો તેથી અંધકારનો કાળો પડદો બચંકર રીતે છવાઈ ગયો હતો. મેં ધરનું બારણું બંધ કર્યું. મારી નાની બેહેનો યાદી ગયેલી હોવાથી

નિદ્રાને આધિન થઈ ગઈ અને ઘરમાં જાણે હું એકલીજ હોઉં, એમ ખીલાની પેટે જડાઇ રહેલી જાગતી બેઠી. હા જ્યારે એક ઓરડામાં જીવતાં માણસો નિદ્રા દેવીના પંખામાં સપડાયેલાં હતાં ત્યારે ખીજા ઓરડામાં એક મુએલી ઓરતનું રવાન પડ્યું હતું. મને લાગ્યું કે ખત્તી એવી ઝાંખી અગાઉ કોઇ દહાડો બળી નહોતી. મને કાંઈ ખી-ક લાગતી નહોતી તેમજ મને કાંઈ વેહેમ પણ નહોતો. મેં જાણ્યું કે મારી માનો ભૂત પણ આ વખતે આવી મારી સામે ઉભો રહે, તો તે મને ખીવડાવવાને બદલે ઉઘટો દિશાસો દેણ થઇ પડશે. તે મને આપ દેશે નહીં પણ આશિર્વાદ આપશે. હું ઘુટણીએ પડી અ-ને પાક પરવરદેગારની પ્રાર્થના કરી. અરે ! એવા જીવસાથી મે ક-દી અગાઉ પ્રાર્થના કરી નહોતી. ગાર્ડ હૃદય એટલું—એટલું બધું બરાબ આવ્યું હતું કે તે ફાટ્યું નહીં તેથી હું અજાણ થાઉં છું.

આખરે બે કલાકો પુરા થયા. સોરાળ અને અરદેશર પાછા આવ્યા. ગાંડો પ્રાગ તેને નદી કિનારે લઈ ગયો હતો. ત્યાં તેણે પગલાંની નિશાની, લોહીના ડાઘ અને રેતીમાં એક છીછરો ખાડો પડેલો જોયો તે ઉપરથી એવું અનુમાન થયું કે, મરનાર પોતાનું શરિર ધસડી ધસડીને નદીમાં જઈ પડ્યો હશે. કિનારા ઉપરથી છ-રી હાથ લાગી તે લોહીથી તરબોળ થઇ ગઇ હતી. તે મારા બાપ-ની છરી હતી. બિલાડી વતી ઘણો તપાસ કર્યો પણ તેમાં નિષ્ફળતા મળી. આ સઘળી તપાસ ઉપરથી એવું અનુમાન થયું કે, મારા બાપે આપઘાત કર્યો અને નદીમાં પડ્યો હશે. ત્યાંથી તેનું મડદુ ધ-સડાઇને સમુદ્રમાં મળી ગયું હશે. એ કમકમાટ ઉપજાવે એવા કૃત્ય-થી સાફ જણાઇ આવ્યું કે અમે હવે માઆપ વિનાનાં નિરાધાર

થઈ ગયાં હત્યાં.

બીજે દહાડે સવારમાં દાકતર બરજોરજી મારે ઘેર આવ્યા. તેણે મારી માના રવાનને અવલ મંજલ પહોંચાડવાની સધળી ગોઠવણ કરી હતી, તે પ્રમાણે બંદોબસ્ત કીધો અને મરણક્રિયા પુરી થઇ.

અરે ! જેઓને પોતાનાં પ્યારાં નજીકનાં સગાંવહાલાંના મરણનું કારી કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું હશે; જેઓને પોતાનાં હેતુસ્વી મા-બાપનો શિતળ છાંયો એકજ વખતે છોડવો પડ્યો હશે અને જેઓ નિરાધાર અવસ્થાને આધિન થઈ વનના એકલવાયા ઝાડની પેઠે એકલાં રહી ગયાં હશે તેને મારી આ દુખદ અવસ્થાનું બરાબર બાન થઈ શકશે. મારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છેકે એવાં અનુભવી સ્ત્રી પુરૂષો મારી આ દુખદ કહાણીનું સ્મરણ થતાં—અરે ! આ દુખદ સ્થળ વાંચતાં પોતાની આંખોને આંસુથી ભિંજવ્યા વિના કદી રહેશે નહીં; પણ હવે તે શોક જનક વાત ઉપર લંબાણ નહીં કરતાં મારી વારતાની દોરી હું પાછી હાથમાં પકડું છું.

મારી માની મરણક્રિયા કર્યા પછી થોડાંક અઠવાડીયાં સુધી અમે અમારા ઘરમાંજ રહ્યાં પણ તે પછી તે ઘર છોડવું પડે તેમ હતું; કારણ કે દાકતર બરજોરજી અમને વારંવાર મળવા આવતા હતા, તેણે એક દહાડો મને કહ્યું કે અમારા ભવિષ્યને માટે તેણે એક ગોઠવણ કીધી હતી. અમે સધળાં તે સાંભળવાને ધણી ખુશી સાથે તમર થયાં. અમે સારી પેઠે જાણતાં હતાં કે દાકતર બરજોરજી શિવાય આ જગતમાં અમારું બહુ ઇચ્છનાર બીજું કોઈ હવે નહોતું. દાકતર બરજોરજીએ કહ્યું કે, જે શોક નવરોજી-

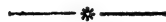
ને ઘેર સોરાળ કામ કરતો હતો ત્યાંજ તેને રહેવાનું નક્કી થયું છે અને શેઠ નવારોજીએ સોરાળને પોતાના ઘરમાં રાખવાને કમ્પ્લેક્ષ કર્યું છે. અરદેશરને તેણે પોતેજ રાખવાનું દીલ જણાવ્યું અને વળી કહ્યું કે રફતે રફતે ઔપધીઓનાં મિશ્ર કરવામાં તેને કામે લગાડશે. ખુરશેદ તથા દીનાં વાસ્તે તેણે ધનાંબાઈ ધોકડાંવાળાંને ત્યાં ગોઠવણ કીધી હતી. મારે માટે મને જણાવ્યું કે, ભાવનગરની નજીકમાં આવેલા ધડેચી સ્ટેશનમાં એક ભત્તા પારસી કુટુંબમાં મોટી આયાના હાથ નિચે નાની આયા તરીકે નોકરીની ગોઠવણ કીધી હતી.

“ આ પ્રમાણે ” તેણે પોતાની કરેલી ગોઠવણ અગારી રૂબરૂ જણાવ્યા પછી કહ્યું. “ હું ધારું છું કે તમારે એક બીજાંથી જુદું પડવું તથા તમારું પ્યારું ઘર છોડવું તે તમને ઘણું કઠણતો લાગશે, પણ શું કરવું ? બીજો એક ઇલાજ નથી. વળી તમે એક બીજાંથી ઘણાં દૂર થવાનાં નથી, સુનાંબાઈ, તમારેજ માત્ર ભાવનગર છોડવું પડશે. તે પણ કાંઈ ઘણું માઇલ દૂર જવાનું નથી. તમને તેહેબારની રજા મળે ત્યારે તમારા બાઇઓને તથા તમારી બેહેનોને મળવા આવજો. એટલામાં તેઓ તો પરરપર ઘણી વખત મળી ચુક્યાં હશે. કેમ, હવે મારી ગોઠવણ વાસ્તે તમારો શું વિચાર છે? ”

“ અમે શું કહીએ ” અમે સઘળાંએ આભાર સૂચવતા અવાજમાં કહ્યું અને તે સાથેજ રડી પડ્યાં. અરે તે વેળા મારું હૈયું જેવું ભરાઈ આવ્યું તેવું કાંઈ ઢહાડો અગાઉ થયું નહોતું. મેં મારી બને બેહેનોને ગોઠવામાં લઈ બચીએ કરી. મેં અગાઉથીજ ધાર્યું હતું કે, અમારે એક બીજાંથી જુદું પડવું પડશે અને હવે તે સ-

મય બહુ નશ્ક આપ્યો, પરંતુ બીજો એક ઉપાય નહીં હોવાથી અમારે તે ગોઠવણને શરણુ થયા વિના છુટકો નહોતો. ગરીબ ગિ-આરો અરદેશર ધણો દુઃખી થતો જણાયો અને સોરાળ તે વિષે ધણી થોડી કાળજી રાખતો હોય એવો માન્ય પડ્યો.

બીજો દિવસે સૂર્યોદય થતાં અમે જુદાં પડ્યાં. ખુરશેદ અને દીનાંને દાકતર ખરજેરજી, ધનાંબાઈ ધોકડાંવાળાંને ઘેર લઇ ગયા. ખુરશેદ મારી પેઠે ધણી ઉદાસીમાં ડુબી ગઇ હતી અને નાની દી-નાં તો મને એવી રીતે બાઝી પડી કે તેણીથી જુદું પડતાં મારું હૃદય કાટવા લાગ્યું; પણ આખરે અમે જુદાં પડ્યાં. બંને બેહોતો મારાથી છુટી પડી અને તેજ બપોરે હું પણ સોરાળ અને અરદે-શરથી જુદી પડી. તેઓ મને સ્ટેશન સુધી વળાવવા આવ્યા અ-ને જુદાં પડતી વેળા સોરાળની આંખોમાંથી તો ઘણાં થોડાં આં-સુ પડ્યાં, પણ અરદેશર હુસકે રડવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મારી પેહુલી નોકરી.

જે કુટુંબમાં મને નોકરી મળી હતી તેનું નામ રેડીમની કુટું-બ કહેવાતું હતું. તે બાવનગરથી આશરે બે માઈલને છેટે ધડેચી સ્ટેશન નજીક “ રેડીમની લોન્ડ ” નામથી ઓળખાતા મકાનમાં ર-હેતું હતું. આ મકાન સાધારણ ઉંચાઇનું હતું તેના આગલા ભા-ગમાં બગીચો બનાવેલો હતો અને પાછલા ભાગમાં નોકરોને રહે-

વાની કોટડીઓ હતી. હું પછવાડેના બારણાથી અંદર ગઈ, માંહે પેસતાંજ એક બાજુ તરફ રસોડાની સગવડ જોઈ અને બીજી બાજુએ તેની સામેના ઝોરડામાં રાધળા નોકરો બેઠેલા જણાયા. આ ઝોરડો નોકરોને બેસવા માટેજ હતો એવું મેં પાછળથી જાણ્યું. હું તે ઝોરડામાં ગઈ ત્યારે એક બળ્લરચી, એક સ્ત્રી, (જે મેં પાછળથી જાણ્યું કે મોટી આયા હતી, એક બીજી ચાકર તથા એક દાસી એટલાં જણ બેઠાં હતાં. તેઓની પાસે જઈ મેં મારી ઝોળખાણુ આપી, તે ઉપરથી તેઓ સઘળાંએ મને આવકાર આપ્યો અને ઘણા હેતથો બેસવાને ખુરસી આપી. જે મજુર માણે પાકીટ ઉપાડી સાથે આવ્યો હતો, તેને તેઓએ મજુરીના પૈસા સુકવી દીધા. થોડી વાર સુધી ત્યાં બેઠા પછી જે ઝોરડામાં મારા શેઠનાં છોકરાં હતાં ત્યાં મને લઈ ગયાં. ત્યાં ગયા પછી મને જણાયું કે, એક દસ વરસનો છોકરો, એક છ વરસની છોકરી અને એક નાના માત્ર એક વરસના બાળકની મારે સંભાળ રાખવાની હતી. હું તે બાળકોને મમતાથી બોલાવી મારી ઝોળખાણુ આપવાની તૈયારીમાં હતી, એટલામાં એક જોસબેર દોડી આવતી ગાડીના ઘોડાની ખરીઓએ અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું. તે ગાડી અમારા બંગલાને દરવાજો આવી ઉભી રહી કે, તરત બાળકોનો હર્ષનો નાદ થયો. આ ઉપરથી મને સમજાયું કે, મારો શેઠ અને શેઠાણી બહાર ફરી પાછાં આવ્યાં હતાં. આશરે ૨૦ મિનિટ ગયા બાદ મને મારાં શેઠ અને શેઠાણી તરફથી કહેણુ આવ્યું કે, મારે દિવાનખાનામાં એકદમ હાજર થવું.

મેં તરત તે હુકમ માથે ચડાવ્યો અને ધાસ્તીથી ધડકતી છા-

તીએ દિવાનખાનામાં પેઠી. અંદર પેસતાંજ મારી શેઠાણી રતન-
બાઈને જોઈને મને અસંતોષ ઉપજ્યો; કારણ કે પેઠેલી નજરેજ મ-
ને તેણી ગરમ ગિજ્જની, ફાટેલ મગજની અને તીણી આંખો-
વાળી કંકશાખાનું જણાઈ હતી. તેણીનો ખરો સ્વભાવ ઓળખવા-
માં મારા જેવી અજાણી અને ખીન અનુભવી તપાસનારીને પણ
બૂલવાનો સંભવ નહોતો. તે આશરે ૩૨ વરસની જામરની જણા-
તી હતી. તેણીએ ઘણેજ ભભકાદાર પોશાક પેહેયો હતો અને શ-
રીર ઉપર ઉચકી શકાય એટલાં ધરેણાં ખડક્યાં હતાં. તેણી જેટ-
લી છટેલ અને ફૂર દેખાતી હતી તેટલેજ તેણીનો ભરથાર—રતન-
જી રેડીમની—પરોપકારશિળ અને નમ્ર દેખાતો હતો. જામરમાં
તે તેણીનાથી બમણો હતો. તેના વાળ સફેત થઈ ગયા હતા. માથા-
માં ટાલ હતી પણ મજબુત બાંધાતો અને આનંદી દીસતા એહેરા-
નો હતો. તેણે તદ્દન સાદો પોશાક ધારણ કર્યો હતો. સફેત પોહો-
જો પાટલુન છેક ઘુંટી સુધી ધાલેલો હતો અને પગમાં સારા ઉં-
ચી જતના બૂટ હતા, તે ખાંદાન ગીરાસદાર હતો. થોડાંક વરસ
થયાં તેણે પોતાના ગીરાસની જમીન પોતાની આગલી ઓરત-
ના મોટા છોકરાને સોંપી દઈ પોતાને માટે રાખેલી થોડી જગીર
ઉપર નિર્વાહ ચલાવતો હતો અને ઠંડે પેટે પોતાના ઉદ્યાગનું ક-
ળ આપતો તેની બાકી રહેલી જીંદગી સુખમાં ગાળતો હતો.

“ દાકતર બરજેરજીએ જે જીવાન સ્ત્રીને માટે એટલી મજ-
બુત બલામણુ કીધી છે તે તુંજ કે અલી ? ” તિક્ષણ આંખો મા-
રી સામે ઠરવીને મારી શેઠાણીએ પુછ્યું.

“ હા. બાઈસાહેબ, ” મેં વિનય પૂર્વક જવાબ આપ્યો. “ આ

પેં ગજ રંક ઉપર આટકી રહેમ કીધી તે માટે હું આપનો ધણો-
જ ઉપકાર માનું છું. ” હું આટકી પડી અને આંખોમાંથી આંસુ-
ની ધારા ચાલી.

“ આવ, આવ, કેવી નાદાન છે ? ” તેણી પ્રથમ હસી અ-
ને પછી કરડો અવાજ કરીને બોલી. “ આવડી મોટી સાંઢીયા જે-
વડી થઇને રડે છે શું ? શરમાતી નથી! આવતાંને વાર પલપક્ષીયાં
શું પાડે છે? ”

“ મારી પ્યારી, તે બિચારી ઉપર ગરમ થતી ના. ” મારા શે-
ઠે પટાવીને કહ્યું. “ તેણી બિચારી ગભરાતી હશે. ”

“ તમે તમારી જીભ પકડીને બેસી રહો રતનજી, ” મારી શે-
ઠાણીએ રોડ્ધી કહ્યું. “ મારા કામમાં આડે આવવાનો તમને બીલ-
કુલ હક નથી. ધરનો કારોબાર ચલાવવાનું કામ મારું છે તે શું ત-
મે જાણુતા નથી? આટલું છતાં મારા કામમાં વચ્ચે પડવાની ત-
મને શું જરૂર છે? ”

“ પણ મારી પ્યારી. ” મારા શેઠે શિખામણ રૂપે પણ ઠ-
પકાના અવાજમાં કહ્યું. “ મેં માત્ર— ”

“ બસ, બસ. રતનજી, ” મારી શેઠાણીએ ગર્જના કરી તે-
ને બોલતો આટકાવીને કહ્યું. “ મેહરબાની કરીને તે બાબત ઉપ-
ર આ વખતે દલીલ કરો નહીં. ” પછી તરત બેરવ સરખી આં-
ખો મારી તરફ ફેરવીને પુછ્યું. “ તારી ઉંમર કેટલી છે જીવા-
ન સ્ત્રી ? ”

“ સોલેક વરસ થયાં છે બાઇસાહેબ, ” મેં જવાબ આપ્યો.
“ અરે! ત્યારે જીવાન સ્ત્રી શાની ? ” મારા શેઠે કહ્યું “ માત્ર છો-

કરી કહો. ”

“ મેહેરબાની કરીને અમારી વચ્ચે ન પડો. ” તેની ઓરતે કરડાઈ સાથે આજીજી કરી. પછી તેણીએ મને પુછ્યું. “ અલી, તારું નામ શું ? દાકતર બરબોરજીએ મને કાંઈ કહ્યું હતું ખરું ? પણ તે હું બૂલી ગયો. ”

“ ગાફ નામ સુનાં છે બાઈસાહેબ, ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ બરબોર સઘળી આયાઓનાં નામ સુનાંજ હોય છે. ” મારા શેડે મગ્નકમાં કહ્યું. “ તેજ પ્રમાણે—”

“ તમારી હુશિયારી તમારી પાસેજ રાખવાની મેહેરબાની કરશો ? ” તેણીએ અતિ કરડી નજર કરીને ક્રોધથી કહ્યું. “ હવે તમે ચૂપ રહેશો ? ”

“ મારી પ્યારી’ મેં માત્ર મગ્નકમાંજ કહ્યું છે. ” મારા શેડે તેણીને ઠંડી પાડવા કહ્યું. “ એક મગ્નક ખાતર—”

“ પણ તમારે નોકરોની હાજરીમાં ગરકરી કરવાનું એટલે લાગ્યું છે કે શું ? ” તેણીએ ઠપકો આપી પોતાના બેરવ સરખા ડાળા મારી તરફ ફેરવ્યા. “ સુની, તું બહુતી હોઈશ કે તારે વાસ્તે દાકતર બરબોરજી સાથે મેં કેવી ગાંઠવણ કીધીછે? તારે હમેશાં મારા બાળકોની પાસે તેઓના ઓરડામાંજ રહેવાનું છે. નોકરોના ઓરડામાં કે રસોડામાં તારે જવાનું કાંઈ કામ નથી તે તું બરાબર યાદ રાખજો. હું લવારો કે ગરબડ કરવા દઈશ નહીં, તેમજ ખીખી ખાખા અને કાનપુરીયાં કરવા સામે અગાઉથી ચેતવણી આપું છું. વળી તારાં કોઈ સગાં વહાલાંને હું અહિં ખીલકુલ પેસવા દઈશ નહીં. તને કોઈ મળવા ઈચ્છે તો તારે બહાર જઈ તેમની સાથે

વાતચિત્ત કરવી અને પાછાં જલદી આંદર આવવું. હું તેમને ગારા જંગલામાં તારી પાછળ દોડવા દઈશ નહીં. હું શું કહું છું તે તું યરાયર સમજે છે કે અહીં ?”

હું સંપૂર્ણ રીતે સમજતી હતી કે, મારી શેઠાણી મને નકામી સાવચેતી આપતી હતી અને તે વર્ગી એવી રીતે તથા એવા અવાજમાં કે, જાણે એવી ભૂલ હું અત્યારથીજ કરી ચુકી હોઉં અને તેણી મને ઠપકો દેતી હોય. હું કાગાં તેણીના શબ્દો મને હા-ડાહાડ ઉતરી ગયા. હું તેણીને યનતી મેહેનતથી રાજી કરવાના ઇરાદાથી અહિં નોકરી રહેવા આવી હતી, પણ મને આવી શરૂઆતથી ખાતરી થઈ ગઈ કે, હું મને તેટલું કરીશ પણ તેણી ખીલકુલ પ્રસન્ન થશે નહીં. “ આગેસેં ગદ્દા આયા, લસકરકા ભેદ પાયા.” જ્યાં શરૂઆતજ નિષ્ફળતામાં જણાય ત્યાં લાજની આશા ક્યાંથી હોય ? તોપણ મારી લાગણીઓ મેં સુરકેલીથી દાખી દીધી અને હું સમજી કે નહીં, તેના ઉત્તરમાં ધીમેથી “ હા.” બોલી.

“ તું જુએ છેકે તેણી ગિચારી કેવી ખીલણ તથા શરમાળ છે?” ફરીથી રતનજી શેઠ મારી તરફેણમાં બોલ્યો.

“ તમારી જીભ પકડીને બેસી રહેા રતનજી, ” તેણીએ ડાળાના દાળથી દળાવવાની કબજે કહ્યું. “ તમે શું સમજો છો? જે પાણી જેવામાં ઘણું શાંત દેખાય, તે કેટલી વખત ઘણું ઉંડું જણાઈ આવે છે. હું અહિં આ છોકરીને વારતે કહેતી નથી. આખરે તેને સારી અજમાયેશ—”

“ યરાયર, યરાયર. તે ગિચારી—” મારો શેઠ ચીપીઆવતી પોતાની પાસે પડેલી શખડીમાં દેવતા સંકારવા લાગ્યો.

“ દેવતાને હમણાં સંકારવાની કરી જરૂર નથી રતનજી.” તેની ધણીઆણી તરત બોલી ઉઠી. “ આ પ્રમાણે તમે બળતણ બગાડો તે મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. ” પ્રીતી મારી સામી આંખો ઠેરવી તેણીએ બોલતું જારી રાખ્યું. “ અહીં જીવવાનું સ્ત્રી, તારે એક નાના બાળકની સંભાળ રાખવી પડશે. તે ધણાજ સારા મિત્રજનું—”

“ ધણાજ આડા મિત્રજનું” મારો શેઠ બડબડ્યો.

“ નહીં સાહેબ.” તેની ધણીઆણીએ ગર્જના કરી અને મારા શેઠ તરફ એવી કરડી નજર કરીકે, સધળો દેખાવ બદલાઈ ગયેલો મને જણાયો; તેથી ત્યાંથી આવી જવાનું મારું મન થયું. “તે બાળકને ઘટતી રીતે રાખવામાં આવ્યું હોય તો તે ધણુંજ સારું, અનહદ આનંદી અને અત્યંત મળતાવડા મિત્રજનું છે. તેની સાથે વાતો કરવી જોઈએ, લાડ લડાવવાં જોઈએ, રમત રમીડવી જોઈએ અને પ્રિયકર વાક્યોથી પટાવવું જોઈએ. અગર જોકે તે નાનો છે પણ અદ્વિતીય તેને થોડો મિત્રજ છે. એવો મિત્રજ ખુશીખાઈ અને બહમનજીને પણ છે. ” મારી શેઠાણીએ એક દીકરી અને મોટા દીકરા વિષે ખુલાસો કીધો.

હવે મને હિંમત આવી અને હું મારાથી બનતી મેહેનત કરી પૂર્ણ સંતોષ આપીશ એમ જણાવવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી આંખોમાં આંસુ સહીત અને ભાંગે તુટે સાદે મેં મારી શેઠાણીને ખાત્રી આપતાં વચનો કહ્યાં કે, બાળપણમાં મને ધણી ઉગદા કેળવણી મળી છે તેથી બકવાદ કર્યા કરું કે હીઠીયા કરી સુસ્ત—”

“ ધણી ઉગદા કેળવણી ?” તેણીનું કહેજું ઉચ્ચાઈ જતું હો-

ય એવી રીતે બૂમ પાડીને બોલી. “ બધી થઇને એ વચન અ-
હિં વાપરતીજ ના. જો જો નોકરો અહિં નોકરીને વારતે આવી
ગયાં છે તેઓ સધળાંએ પોતાને ધણી ઉમદા કેળવણી મળ્યાતું જ-
ણાવ્યું હતું, પણ અતે કોઇએ સાફ નિવડયું નથી. એક તો મા-
રો સદરો ઉઠાવીને નાસી ગઈ. તમને યાદ છે રતનજી? તમે કહેના
કે તેણી ખુશ્સુરત દેખાવની હતી, પણ મને તો તેણીનો ચેહરો બી-
લકુલ ગમતો નહીં.”

“ હું કમુલ કરું છું ખ્યારી. એવી ખુશ્સુરતીની પરિક્ષા કરવા-
માં તું ધણી કાબેલીયત ધરાવેછે ” તે ઘરડા પારસીએ પોતાની
બુવાન આરત સાથે ગળીજવાના ધરાદાથી કહ્યું. “પણ ખરેખર”-

“ મેહેરયાની કરીને ‘પણ’ ની માશી રાખશે. ” તેણી કરડા-
ધથી બોલી ઉઠી અને પછી મારી સામે બેઠને ચલાવ્યું. “ પેલા
મારા નાના રસ્તમની સંભાળ તું જરાજર રાખજે અને રડવા દેઈશ
નહીં. જો તે રડશે તો તેનો જવાબ હું તારી પાસેથી લઈશ. તેજ
પ્રમાણે બાઇ બહમનજી અને બેહેન બુચીઆઇની પણ સંભાળ રા-
ખજે. તેઓ સધળાં મળતાવડા સ્વભાવનાં બાળકો છે. તેઓ પગે
ચાલીને ફરશે પણ ગાડીમાં બેસશે નહીં. તેઓનો સ્વભાવ મધુર છે
અને તેઓમાં તેઓની માનો મિત્રજ —”

આ વખતે મારા શેડે મેં બંધ કરીને શોકનો અવાજ કાઢ્યો,
પણ પછી તરત તેને બાણે ઉધરસ આવતી હોય તેમ બોંબો કરીને
ઉઠાવી દીધો.

“ હા, તેઓમાં તેઓની માનો મિત્રજ છે. ” તેણીએ ઓટ-
લા ભારથી તથા એવી કરડી નજરથી બોલતું જરી રાખ્યું કે મા-

રા શેઠ દબાઈ ગયો. “ અને તેઓની મરણ વિશ્લેષણું ચાલશે તો તેઓ સહન કરશે નહીં. તેઓની હાથે હા, અને ના, એ નાં, રાખવી. બાળી યાદ રાખજો કે, ઓરડા બાહાર જઈ તારે કાંઈની નિંદા કરવી નહીં, કારણ કે તેથી બાળકોને ખરાબ દાખલો મળે છે. તું દરરોજ તેઓને સારી પેટે સ્વચ્છ રાખજો અને જોતી રહેજો કે, તેઓ પોતાના પગમાં મેલા જોડા પેઢીને દાદરા ઉપર દોડાદોડ કરે નહીં. કોઈ કોઈ વખતે સાંજની વેળાએ બાહાર નદી ઉપર તેઓને ફરવા લઈ જજો, પણ ખરાબર સંભાળ રાખવી કે, તેઓ ઘાસ ઉપર દોડીને પોતાના પગ ભીંજવે નહીં, તેમજ વાડ તરફ ન જવાનો પક્કો બંદોબસ્ત કરવો. તેઓનો પોશાક ઉંચો તેમજ નિચો ન થાય તેની તારે ચોક્કસ ખબર રાખવી. તારી દુરસદનો સઘળો વખત તારે સીવવામાં ગાળવો, કારણ કે બિયોગી છોકરી તરીકે તારે ધણું કરી બતાવવાનું છે. તારા પગાર વિષે તો તું અલગત જાણીતી હોઈશ કે, દાકતર બરજેરજ સાથે મેં શું બંદોબસ્ત કર્યો છે. દર અઠવાડીએ સવા ૩પીઓ એટલે દર ગઢિનાના પાંચ ૩પીઆ તને મળશે. તે પેહેલા વરસને માટે છે; સમજો છે કે ? જો વરસ પુર થયા પછી અમને તું પસંદ આવશે તો તારા પગારમાં ચાર આનાનો વધારો કરી આપીશ. તે ખાતે બીજકુલ ચિંતા કરવી નહીં. તું સારી છોકરી થજો અને બનતી મેહેનત કરી—”

“ જોઈશ મેહેનત તારાથી બની શકે તેટલી ખરાબર ચાદરાખ. ” અહિં મારો શેઠ વચ્ચે પુરાયો અને તેનાં કહેવાની મતલબ એ હતી કે, તે ઓરડાને જો કાંઈ ખુશી કરે એવું હોય તો તે માત્ર “ બનતી મેહેનતજ ” હતી.

“ તમારી જીભ પકડો રતનજી. ” મારી શેઠાણી ફફડી પડી. “ મારી અને મારા નોકરો વચ્ચેની વાતચિતમાં તમે ખાલી બકવાદ કરો નહીં. હું નક્કી કહું છું કે મારે અને આ છોકરીને ઠીક બનશે, પણ જો તેણી મારા કહેવા પ્રમાણે ચાલશે તોજ. સુની, તું હવેજી અને તે રમુજી બાળકો સાથે દોસ્તી બાંધી દે. ”

મારા શેઠ અને શેઠાણી સાથેની પેહેલ વેહેલી મુલાકાતમાંજ આ દેખાવ મારા જીવામાં આવ્યો. તે ખરેખર મારા મનને જરા પણ આનંદ જનક નહોતો. મારો શેઠ રતનજી રેડીમની માયાળુ અંતઃકરણનો હતો, એમાં તો બીલકુલ શક નહીં; પણ તે સાથે તે પોતાના ઘરમાં સત્તાહીન હતો એ ખુદથી રીતે જણાઈ આવતું હતું. મારી શેઠાણીમાં બીલકુલ દયા નહોતી. ઉંડા શોકમાં હું ગરક થયેલી હતી તેથી મારા ઉપરનાં દુઃખો તેણીને સમજાયાં હશે, પણ તેણીના હોઠમાંથી દયાનો એક શબ્દ વટીક નિકળ્યો નહીં. સાવચેતી અને આચાર શિવાય બીજું મેં તેણીની પાસેથી કંઈ સાંભળ્યું નહીં. મારા ઓરડા તરફ પાછી આવતાં મને વિચાર થવા લાગ્યો કે, હું આ પેહેલીજ વખત નોકરી કરવા નિકળી છું તથાપિ દાકતર ખરજેરજીએ આવી શેઠાણીના હાથમાં મને સોંપી એ શું ? પણ અરે ! સઘળી શેઠાણીએ એવીજ હશે, એવો મેં મારા મન સાથે નિશ્ચય કીધો. તેણી પોતાના નોકરો સાથે આવી રીતેજ વર્તતી હશે. વળી મને એક વિચાર આવ્યો કે, દાકતર ખરજેરજીએ તેણીને તેણી જે તે કરતાં વધારે માયાળુ અને વધારે મળતાવડી બારી હશે; અને ખરેખર આમજ બન્યું હતું તે મેં પાછળથી જાણ્યું.

મારી શેઠાણીએ જે જૂદી જૂદી આચારો મને આપી હતી

તે પાળતી એ કાંઈ સેહેલું કામ નહોતું એમ મને તરત જણાયું. કારણ કે તેણીનાં દરેક બાળકને સાચવવાનું કામ ધણું વિકટ હતું. પેહેલવહેલાં નાના દીકરા રૂસ્તમ વિષે બોલું છું. હું નક્કી કરું છું કે, તેના જેવું બિડીયું, આડું અને તામસી બાળક આખી દુનિયામાં કાંઈ હશે નહીં, કાંઈ કાંઈ વખત હું તેનાથી અત્યંત મુંઝતી. તે ચીસો પાડવા માંડે, તે ગાંડાની મિસાસે લાતોના પ્રહાર કરે અને પોતાના માથાના વાળ ખેંચે. ટેબલ ઉપરથી ખાંણાંની રકાબીઓ નિચે પડે, ખ્યાત્તોઓ ફેડી નાંખે અને ચગચાઓનો કચરધાણુ વાળે. જો હું તેને શાંત પાડવાના ઇરાદાથી બચ્ચીઓ લઉં કે લાડના વાગ્યોથી દિલાસો આપું તો મારા હાથમાં કુદકા મારીને એવી રીતે ઉછળે કે ધણો પકડી રાખવા છતાં તેનું માથું નિચે લટકતું રહે અને માત્ર તેના પગ મારા હાથમાં રહેવા પામે. એવે વખતે મને ધાત્તી લાગતી કે, રખેને તેના બરડાનું હાડકું બાગી જાય. જો કોઈ વેળા તેને ઠંડો પાડવાને ધમકી બતાવું તો તરત ઉછળવા માંડે મારી સાડી, રૂબાંડ કે જે લુગડું તેના હાથમાં આવે તે પકડીને ચીરી નાંખે. મારે વળી તેની સાથે સુવું પડતું, તેથી ઉંઘ તો હોયજ ક્યાંથી? જો દિવસે તે જાગતો હોય તે દરમ્યાન એક ક્ષણ વાર પણ તેને નિચે મુકું તો તરત એનાં ચીસો પાડવા માંડે કે, આખા ઘરને ધારતી ચગાડે. ત્યારે સીવવાનું કામ થાયજ ક્યાંથી ! આવે તે નાનો છોકરો રૂસ્તમ હતો અને તેની માના કહેવા-મુજબ તેણીના સંધળા સ્વભાવનો કંઈ ક્ષેષ આ નાના બાળકમાં આવેલો દીસતો હતો.

બહમનજી પણ ખૂબો અટકચાળો હતો. હું કાંઈ કહું તો સામા સાળા પાડતો, મરજીમાં આવે તેમ બકતો અને આખો દહાડો

મસ્તી કર્યા કરતો. તેની જોડેન બુચીબાઇ પણ એટલીજ તોફાની હતી અને વળી વધારે એ હતું કે સઘળાંને તેઓની મા જેવોજ સ્વ-ભાવ હતો.

આ નોકરીમાં જીંદગી કાઢવી અને આકારી થઇ પડશે એવું મેં તરત જાણ્યું. રસ્તમ ચીસ પાડતો ત્યારે રતનબાઇ દોડી આવતી અને પુછતી કે, “ મારા છોકરાને શું કર્યું અહીં ? ” અને હું તેને આડકી પણ નથી. એમ જ્યારે જણાવતી ત્યારે તેણીના ગુસ્સાનો પાર રહેતો નહીં. જો હું તે બાળકને છાતું રાખી શકું નહીં, તો હું કશા ઉપયોગની નહોતી એવું તેણી દર વખતે જણાવતી. અને તેણીની મરજીમાં આવે એવી ગાળોથી મને વધાવતી. આવે પ્રસંગે તેના મુખમાંથી નિકળેલાં કેટલાંક સાધારણ વચનોનો નમુનો મારા વાંચનારને માટે નીચે આપું છું.

“ સુની, આ છોકરાને તેં શું કર્યું ? કાંઈ નહીં! તે તારે બોલવુંજ નહીં. તે ખૂબું છે. હું તે માની શકીશ નહીં. મારા છોકરાના સ્વભાવ વિષે હું સારી પેઠે જાણું છું. ત્યારે તે એકાએક રડે છે કેમ ? તેને રડવાની હેંશ થતી હશે. નહીં નહીં. હું તારે કહેવું માની શકતા નથી. મને ધાસ્તી લાગે છે કે, તું તેને મારતી હોઇશ અગર ચીમટી બરતી હોઇશ. તે તેનો સ્વભાવ છે એમ તારે કહેવું નહીં. કાંઈને રડવાની હેંશ થતી નથી. જો તને કુસલાવીને રમાડવાનું આવડતું હોય તો તેના જેવું બહું છોકરું બીજું કાંઈ હશે નહીં એમ તને લાગે. તારી સાડી ફાડી નાંખ્યાની તું ફરીયાદ કરે છે પણ જો તેને રાજી રાખવાને તારાથી બનશે નહીં તો અલગત તે હમેશાં એમજ કરશે. અરે ! કેવો બિચારો નાનો છોકરો જો તે કેવો કુસકાં

બરે છે ? મને શક છે કે, તેં તેને કાંઈ પણ કયું છે. હવે તારી આવી આલ હું સહન કરીશ નહીં તું બાળકો પર બીલકુલ પ્યાર રાખતી નથી બલકે તને બાળકો સાથે પ્યાર રાખતાં આવડતું નથી. છોકરાં સાચવવા ખાતે તું તદ્દન ના લાયક છે, તેમજ બીજા કોઈ પણ કા-મને માટે લાયક નથી- મારા ધરમાં તું બીલકુલ બીન ઉપયોગી છે, પણ તને નાવારસ ધારી તથા દાકતર બરબેરની મજબુત બલા-મણુ ઉપર સરત રાખી માત્ર દયાની ખાતર તને નિભાવું છું, ત્યારે તું ઉલટી મારાં પ્યારાં છોકરાંને હેરાન કરે છે. આલ બાલી રડના કુસકાં બરવાના ઢોંગ છોડીદે. આંખમાંથી પાણી પાડવાની ધુતારા નિઘા ત-જીને તારું કામ કર. છોકરાંના શરીર ઉપરથી લુગડાં ઉતારીને જોઈ-તો હમણાંજ નેતરની સોટીઓનાં કાળાં આંકાં હું જોઈ શકું, પણ તે જોવાની મારી હિંમત આલતી નથી. અરે ! સાચું બોલના. ચુપ. રાંડ—વધારે લવાશે છોડીદે. જો કાંઈ બોલી છે તે મારા ધરમાંથી તરત કાઢી મુકીશ. ”

આવા હૃદય વેદક ઠપકાઓ એક વખત નહીં પણ અનેક વ-ખત સાંભળવાનું મારા નસીબમાં સરજેલું હતું. તેણી દરેક વખતે માળોનો વરસાદ વરસાવતી દાદરે ઉતરતી અને જોઈએ આપું ધર મુ-જે એવી રીતે દિવાનખાનાનું બારણું જોરથી ખંધ કરતી; તેણીની ગલીય જીભને કાલરની પેઠે ચલાવતી આવી જતી.

આ નોકરીમાં હું સુખી હતી કે દુઃખી, તેને મારા વાંચનારને બરાબર ખ્યાલ થયો હશે, પરંતુ તે મારી સમાયજનો બેશ બાગ ક-હો છે. જે તે નાના છોકરાને મારા બોળામાંથી અળંગો કર કરણુકે તે ઉભો તો રહેતોજ નહીં, તો આપું ધર તેની લાંબી આંસોથી

ગળવી મુકતો; તે સાંભળીને મારી શેઠાણી દોડી આવતી અને ઉપર બતાવ્યું તેમ મારી કમળખતીનું પાનું વાંચવું શરૂ કરતી. વળી તે સધળાં છોકરાંના કપડાં સાંધીને મારે દુરસ્ત રાખવા પડતાં એટલુંજ નહીં પણ તે કપડાંની સીવાણ વગેરેમાં કાંઈ ફેરફાર થયેલો હોય તો તેનો ઠપકો પણ દરજીને બદલે મારે માથે આવી પડતો હતો. દિવસે રસ્તમ થોડીવાર મુતો તે વખતે હું કપડાં દુરસ્ત કરતી પણ સામટાં કપડાંને માટે આ જુજ વખત મને પુરતો નહોતો. મારાં કપડાંની હું બીજકુલ સંભાળ તેટલા વખતમાં લઈ શકતી નહીં. એક દિવસ બાળકોનાં કપડાં દુરસ્ત કરવા સારૂ મધ્યરાત્રી સુધી હું સીવતી બેસી રહી તેથી બારીમાંનું અજવાળું વાડીના માળીએ જોવાથી સવારે શેઠાણીને કહ્યું. આ ઉપરથી તેણીએ મને એટલો સખ્ત માર માર્યો કે, મારે એક અઠવાડીયા સુધી પથારી સેવવી પડી.

તેણીએ કહ્યું કે, હું સુસ્ત અને નાશાયક હતી. રાત્રે દીવો બાળીને હું કોઈ ઇસકી નોવેલ વાંચતી હોઈશ અથવા કોઈ આશક ઉપર ખ્યારની ચીઠી ખરડતી બેઠી હોઈશ. આવાં વચનો સાંખવાને હું નારાજ હતી પણ શેઠાણીએ મરજીમાં આવે તેમ બોલતી હશે એવું સમજીને સાંખી રહેતી હતી.

બ્યારે હું છોકરાંઓને બહાર ફરવા લઈ જતી ત્યારે બદમન તથા ખુચીને મારા કહેવા મુજબ અનુસરતાં હું જોતી નહીં. મારા કહેણથી તેઓ ઉઘટાં ચાલતાં હતાં. વાડીમાં દોડવાની હું ના કહું તો તેઓ તેમ કરવા માંડે અને અ ધા કલાકમાં પારવિનાનું નુકશાન કરે. આ સધળા નુકશાનનો ઠપકો મારે માથે આવી પડતો હતો. હું તેઓની કાંઈ સંભાળ રાખતી નથી, તેઓની મરજી

પ્રમાણે વર્તવા હઉં છું અને મારી નોકરીને માટે હું બેઠરકાર છું એ મને હમેશનો ઠપકો હતો. કદાચ હું તે છોકરાઓને ધમકીથી નરમ પાડતી તો તે બહમન તથા ખુચી તેણીની મા પાસે દોડી જતાં અને મેં તેઓને માર્યાં તથા ચીમટા ભર્યા એવું ખોટું તો-હમત બેડી કાઢી ફરીયાદ કરતાં. હું મારી દલીલ રજુ કરવા કાંઈ બોલતો તો તેણી મને અટકાવી ચુપ રહેવાનું કહેતી તથા હ-બરો ગાળોનો વરસાદ મારી ઉપર વરસાવતી, તેથી હું “મુડી વ-ચ્ચે સોપારી” હતી.

મારી શેઠાણી સઘળાં નોકરોપર ગુસ્સે થતી હતી પણ ખી-ન્નાંઓ તેણીની કશો દગ્ગાર રાખતાં નહીં, કારણ કે તેઓ મોટી ઉંમરનાં તથા ધણી નોકરાઓમાં ફરીને આવેલાં હતાં; તેઓને આ નોકરીની વધારે ગરજ નહોતી. હું ગરીબ, ગિરાશ્રીન અને ગા-ળાપ વિનાની હોવાથી તેણીના નિર્દયપણાનો ભોગ થઈ પડી હતી. મારી સ્થિતિ દાકતર બરબોરજીને લખી વાકેફ કરવા હું વારંવાર તૈયાર થતી પણ કલમ પકડતાંજ હિંમત દારી જતી. આ દુઃખી દિવસોમાં મારા બાઈ સોરાબ અને અરદેશર તથા મારી બેહેન ખુરશેદના કાગળો મને દિલાસા રૂપ થતાં. તે કાગળો મારા જ-ળતા કલેમને ઠંડક આપના, અને મારા ઉસ્કેરાએજા જીવને શાં-ત કરતા. સોરાબના કાગળ થોડી લીટીઓમાં લખાએજા અને ઘ-ણે અંતરે આવના પણ અરદેશર તથા ખુરશેદના કાગળો વિગત-વાર હકીકતોથી ભરેલા અને વારંવાર હતા.

એક દિવસ હું મારા ઓરડામાં દુખની લાગણીઓથી ગમગીન થઈ બેઠી હતી. નાનો રૂસ્તમ પાસેના પારણામાં નિદ્રાવશ પોઢેલો હતો;

એવામાં મને સંદેશો મળ્યો કે, મારે નીચે દિવાનખાનામાં હાજર થવું; કારણ કે ત્યાં દાકતર જરજેરજ આવેલા હોવાથી તે દયાળુ દાકતર મને તો ઈચ્છતા હતા. આ નવા ખજરથી મને નવી તાજગી મળી અને મારા આખા શરીરમાં આનંદની ધુન્ડરી વ્યાપી રહી. હું એકદમ ઉઠી અને આંત્રીને કે ઉડીને દિવાનખાનામાં ગઈ તે મને યાદ નથી. ખારણામાં પેસતાંજ તે બલા દાકતરને મારાં શેઠ શેઠાણી સાથે જગવા બેઠેલા જોયો. તે વખતે મારી શેઠાણીને એટલી મળનાવડી, એટલી માયળુ અને એટલી નમ્ર મેં જોઈ કે હું ખરેખર દંગ થઈ ગઈ અને તેણી મારી શેઠાણી પોતેજ હતી કે નહીં તે નક્કી કરતાં મને મુશ્કેલી પડી. મારી શેઠાણીએ પોતાનો તાગસી પંડો દૂર કરી હાથનો આઢ્યો હશે એવું એક ક્ષણવાર ખરેખર હું માની શકી નહીં.

“આ રહી સુનાંઆઈ. ” હું અંદર ગઈ કે તરત મારી શેઠાણીએ કહ્યું અને તેણીના ચેહેરા તથા અવાજથી મને ખીલાની પેટે જડાઈ ગયેલી જોઈને ખોલી. “ પાસે આવ, મારી ખ્યારી છોકરી. અહિં તારું બહુ ચલાનાર દાકતર જરજેરજ બેઠા છે. તે તારી ખજર પુછવા આવ્યા છે. હું તેને કહું છુંકે, તું મારાં ખ્યારાં ખાળકો સાથે સુખેથી રહેછે. ”

“અને તોપણ ” દાકતર જરજેરજએ કહ્યું. “તેણી અગાઉ હતી એટલી મજબુત નથી. તું વધારે ઉંચી થઈ છે સુનાંઆઈ,” તેણે મારી તરફ નજર કરી ખોલવું જારી રાખ્યું. “ પણ તું વધારે નખળી થઈ ગઈ છે અને તારા ચેહેરા ઉપરની લાક્ષી—”

“ જોમ જુવાન માણસો મોટાં થતાં જાય તેમ સંધ્યાને એ-

મ થાય છે.” મારી શેઠાણી બોલી અને તે એવા આનંદી હાસ્ય સહીત હવું કે, દાકતર બરબેરજીએ તેણીને એક જળરી મસ્કરી-બેર ગણી હશે એમાં શક નથી.

“ વાર. હું ધારું છું કે તમે કહો છો તેમ હશે. ” દાકતર બરબેરજીએ કહ્યું. “ તું સુખી છે તે સાંભળી હું ધણે રાજ થયો છું સુનાંબાધ. હું તને ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, અરદેશર પોતાના કામથી મને ધણેજ સંતોષ આપે છે. તેના જેવો બીજો અને ઉચોગી છોકરો ખીજો હશે નહીં એમ હું માતું છું. ”

“ અરે આ સમાચાર સાંભળી હું બહુ ખુશી થઈ છું. ” હું બોલી અને મારા હૃદયમાં હર્ષનો ઉભરો એટલો ચઢી આવ્યો કે, મારી આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ.—

“ અને મારી પ્યારી બેનો ? ” મેં પુછ્યું.

“ બંને સુખચેનમાં છે ” દાકતરે જવાબ આપ્યો. ખુરશીદ જલદીથી વધતી જાય છે અને દીનાં તો જડી ગાંઠા જેવી અને ગોળ એહેરાવાળી થઈ છે. ખુરશીદ થોડી સ્વતંત્ર અને મિનજી છે તેથી પોતાની હાલત સમજતી નથી; પણ તેતો સધળું જતું રહેશે. હાલમાં તે બાળક—”

“ અને સોરાબ સાહેબ, ” મેં પુછ્યું પણ તેજ ક્ષણે દાકતરના મોઢામાં કાળીજરીનો શકડો ભરાવ્યો હોય એવો તેનો એહેરો જોઈ મને ચિંતા થવા લાગી.

“ સોરાબ કદાચ સુધરશે. ” તેણે મારી ધારતી પામી જઈને કહ્યું. “ પણ સુનાંબાધ, તું તેને લખી જણાવે તો વધારે સાફ. તેને લખજો કે, તેની ચાલચલણ વિષે મેં તારી પાસે ફરીયાદ ક-

રી છે. અગર તેનો શેઠ નવરોજી, સોરાબની ચાલચલણ વિષે પ્રીઆદ કરતા હતા એમ તેં મારી પાસેથી સાંજળ્યું છે. કારણ કે તે ૧૮ વરસનો થયો છે તેા તેને વધારે જાણવું જોઈએ કે તેને કવી સારી રીતે ઉછેરવામાં આવ્યો છે. તેના વિષે કાંઈ ખરાબ સમાચાર આપી તને દુઃખી કરવા ખાતે હું દીલગીર છું સુનાંબાધ, પણ સાચુ કહ્યા શિવાય મેં મારી ફરજ બજાવી કહેવાય નહીં.”

“ હું આશા રાખું છું સાહેબ, ” મેં ધ્રુજતે સાહે કહ્યું. “ કે તમારો તથા નવરોજી શેઠનો સારો મત ખુવે એવું કુકર્મ કાંઈ સોરાબે કર્યું નહોતય. ”

“ ના, ના. હું તે કહેતો નથી. ” દાકતર બોલ્યો.

“ તેની ચાલચલણને ખરેખરી એમ લગાડે એવું કામ તો તેણે હજી એકે કર્યું નથી, પણ તે કરવાના રસ્તા ઉપર છે. હું કામાં કહું છું કે, તે કામ ઉપરથી જાનોમાનો સટકી જાય છે અને પીઠામાં જઈને નીચ લોકો સાથે જીગાર ખેલે છે. આ કારણ વાસ્તે તું લખજે સુનાંબાધ, અને મેં કહ્યું તે પ્રમાણે વિગતવાર સમજાવીને તેની ચાલ સુધારવાના કસમ તેની પાસેથી લેજે. ”

મને ખાત્રી છે કે, સુનાંબાધ તેણીના બાઈને ધટીત રીતે કાગળ લખશે. ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું. “ અને જ્યારે એક બધી બેઠેન પોતાના બાઈને બક્ષો બનાવવા પાછળ એટલી મેઠેન લે, ત્યારે સોરાબે તેની બેઠેનના દાખલાનો લાભ શા માટે લેવો નહીં ? ”

“ હા, હા. તેણી ધણી સારી છોકરી છે. ” મારા ધરડા શેઠ વચ્ચે તાલ આપ્યો અને વધારે ક્યો “ જોવી તેણી બધી છે તેવી જ ખુબશુરત છે. ”

આ શબ્દોથી હું લાલચોળ થઇ ગઈ, તોપણ મારા ગભરાટ વચ્ચે મારાથી જોયા વિના રહેવાયું નહીં કે, મારી શેઠાણીએ તેણીના ધણી ઉપર ડોળા કકડાવ્યા હતા; પણ તરત તેણીએ હસવાનું ડોળ કરી આનંદી અવાજ કાઢ્યો. “ અરે ! શું રતનજી, તમે તો ગિચારી સુનાંગાર્ઠને શરમાવી દીધી. મારા પ્રિય પતિ હમેશાં મસ્કરા રહે છે તે તો તમે સારી પેઠે જાણો છો દાકતર સાહેબ. ” તેણીએ દાકતર તરફ ફરીને કહ્યું. અને તેની મસ્કરીથી કોઈને કાંઈ હરકત થતી નથી. બોળા અને બલા આંતઃકરણની આ શુદ્ધ મસ્કરી છે; વાસ્તે કોઈને તેથી માહું લાગવાનો સંભવ નથી. તે એક ખ્યારો, બક્ષો અને માયાળુ માણસ છે ” એવા આનંદી પતિના આનંદથી હું ગગર છું. ” એકલું જોડી તેણીએ તેણીના ધણી ઉપર ધણું વહાલ રાખતી હોય એવા ડોળથી તેણીના વૃદ્ધ પતિના કરચલી વળેલા ગાલ ઉપર ધીમેથી ટાપલી મારી.

દાકતર ખરજોરજી સાથે થોડી જરૂર જોગ વાતચિત કરીને હું મારા ઓરડા તરફ ચાલી. ઓરડામાં આવતાંજ મેં જોયું કે, જાહમન અને યુવો પેલા નાના રૂસ્તમને પગે પકડી ધસડતાં હતાં. અને પેલી મોટી આયા પડી ધોરતી હતી. રૂસ્તમ ચીસેચીસ પાડી રડતો હતો પણ પેલાં જાહી છોકરાં તેને છોડતાં નહોતાં. મેં કુદકો મારી તે નાના બાળકને ઉપાડી લીધો અને તેને પટાવી શાંત પાડતાં એક આખો કલાક ગયો. પછી મેં કુરસદ મેળવી સોરાબનો કાગળ લખી કાઢ્યો અને તેજ દહાડાની સાંજની ટપાલમાં તે કાગળ રવાના કરવાનાં હેતુથી માળીને આપવા નીચે ઉતરી કે, મારા શેઠના બીજા કાગળો સાથે તે પણ ગઢેચી રેશન ઉપર લઇ જાય.

હું દિવાનખાનાની બાજુમાં પહોંચી, તેવીજ બારણું થોડુંક વાકું કરેલું હોવાથી મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળ્યું.

“ ત્યારે તે રાંડ કાબાને તમે ખુબસુરત કહો છો કેમ ? ”
મારી શેઠાણી બોલી. “ ખુબસુરત ? તે રાંડ દદા ખુબસુરત કહેવાય ? એક ટકાની કિંમત ન ગણાય એવી નિર્લજ, છટેલ, રઝળતી છોકરી તમારા મનથી સુંદર ગણાઇ કેમ ? જો ફરીથી એમ કહેશે તો તે રાંડ શંખણીને મારા ઘરમાંથી એકદમ હાંકી કાઢીશ. તમારી ધરડી આંખોને ખેંચીને બહાર કાઢીશ અને ખુબસુરત છોકરીઓ તરફ શી રીતે જોતું તેનો બરાબર અભ્યાસ કરાવીશ. ”

“ પણ ખ્યારી, ” મારો શેઠ નીચે આજીજી કરતો વચ્ચે પુરો. “ તેં દાકતર બરજોરજી પાસે તે છોકરીની તરફેણમાં તારાથી બન્યું તેટલું કંઈ નથી ? ”

“ વાર. તેમાં શું થયું ? ” મારી શેઠાણી ચીચવાઈને બોલી. “ કોઇ માણસ પોતાના સ્નેહી આગળ પોતાનાં નોકરોને બહુ અને માયાળુ દેખાડવા ઈચ્છે અને દિલમાં તેથી ઉલટું રાખી શકે છે. હું નોકરોને ખીજઓ પાસે વખાણું છું પણ મારા મનથી તેઓ સઘળાંને ધિક્કારી છું એમ ખચિત સમજું. ”

“ વાર, વાર. મારી ખ્યારી, ” મારો શેઠ તેણીને ઠંડી પાડતાં બોલ્યો. “ ત્યારે હવેથી તું મને ખીજઓની પાસે ધિક્કાર જો કે, પાછળથી મને બરાબર ખ્યારથી આહે. ”

“ સુખ રહો, રતનજી. ” મારી શેઠાણી ખુબ પાડી બોલી “ બસ. હવે તમે મારી સામે બોલવાની હિંમત કરો નહીં. ”

આટલી વાત આજ્ઞતાં આજ્ઞતાં અટકીને મેં સાંભળી, તેથી મને

મણી પસ્તાવો થયો. પછી મારો કાગળ આપવા દોડી અને માળી ખીખ કાગળો નાંખવા સ્ટેશન જવાની તૈયારીમાંજ હતો તેના હાથ-માં તે કાગળ આપ્યો.

પ્રકરણ ૬ મું.

સોરાબ.

કેટલાક વધારે મહિના ખલાસ થયા પણ મારી સ્થિતિમાં કાંઈ ફેરફાર થયો નહીં. આગલા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે હું મારી આવરદાના દિવસો ગુજારતી હતી. ભાવનગરમાં મારાં બાઇ—એહે-નોને મળવા જવાની માત્ર એક દિવસની રજા મેળવવાની પણ મારી હિંમત ચાલતી નહોતી. મારાં એ વહાલાં સગાંઓથી જૂદાં પડ્યાને મને ખરાબર એક વરસ કરતાં થોડું વધારે થયું હતું. સોરાબને મેં કાગળ લખ્યો તેનો જવાબ મને તેના તરફથી મળી ચુક્યો હતો. જવાબ લખવામાં તેણે નિર્દયતા ખતાવી નહોતી, તેમજ કાંઈ વહાલનો અંશ તેમાં લેશ પણ દીઠામાં આવતો નહોતો. વળી તેના શેઠ નવરોજજી વિષે કાંઈ વિનય પૂર્વક લખવામાં આવ્યું નહોતું. તેણે લખ્યું કે, “ શેઠ નવરોજજીને ખાલી બડબડવાની ટેવ છે. હું ધણી સારી રીતે ચાલીશ તોપણ તે સંતોષ જાહેર કરશે નહીં અને દાકતર બરબોરજી તો એવો ચોક્કસ છે કે, હું નિર્દોષપણે ચાલું તેમાં પણ તે નુકશાન જુએછે. ” પછી મારા વિષે તેણે લખ્યું કે, “ હું તારાથી મોટાણું તેથી તું એવી ઠપકા બરેલી ચીટી લખે તે ત-

ને ધટીત ગણાય નહીં. ” વળી છેલ્લે તેણે ખાત્રી આપી હતી કે, “ આપણા કુળને લાંછન લાગે એવું કામ હું કદી કરીશ નહીં, એ ખાતે તારે નિશ્ચિંત રહેવું. ”

આ ચીટીએ મારા મન ઉપર સારી અસર કરી હતી અને સો-રાખને સુધરેલો મારી નજરે જોવાને હું વધારે આતુર હતી.

એક દિવસે બપોર થતાં અગાઉ હું રસ્તમને લઇને બહાર ફરવા નીકળી. તબેલા પાસે આવી ત્યાંથી ખેતરોમાં જતા રસ્તાની એક બાજુએ તબેલાને પછવાડેજ મેં એક શખ્સને બેઠેલો જોયો. જોવો તેણે તેનો ચહેરો ઉંચો ઊપાડ્યો તેવોજ મેં મારા બાઇ સો-રાખને ઓળખ્યો અને મારા હૃદયમાંથી એક ધીમી ચીસ નીકળી.

“ અરે સુનાંબાઇ, તુંજ છે કે ? ” તેણે એવી ઢબમાં કહ્યું કે, તેમાં મારી ઉપર તેનું ઝાઝું હેત જણાયું નહીં. તે ઉંચો અને મારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

“ તેના શ્વાસ સાથે દારૂનો દુરગંધ બેળાએલો હતો અને તેને વધારે બારીકીથી તપાસતાં તેને કુછંદમાં પડેલો જોઇ મને ઘણું મા-હું લાગ્યું. હું આંચકો ખાઇ પાછી હતી. તે ચિંથરે હાલ અને ગંદો હોવાથી આગલી રાત્રી તે બદ્દેલીમાં ગાળી આવ્યો હોય અગર બ-ટકતો બટકતો આવ્યો હોય એવો દીસતો હતો. તેને જોયાથી મને આનંદને બદલે ઉલટું દુઃખ ઉપજ્યું અને મને દિવાની બનાવે એવા જીવસા સહિત મારા મનમાં નક્કી કીધું કે, તે સારો નિવડશે નહીં.

“ અરે ! સોરાખ, ” હું બોલી. “ તું કેવો વિચિત્ર દેખાય છે બાઇ, તેં બાવનગર ક્યારે છોડ્યું અને હાલ તું ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ કેમ ? તને મળવાને વાસ્તે હજી હમણાંજ આવ્યો આવું છું. ”

તેણે તોછડાઈથી નિર્લજ્જપણે જવાબ આપ્યો “ પેલા ધરડા ડોસા ન-
વરોજીએ મને એક દિવસની રમ્મ આપી છે; તેથી મેં ધાર્યું કે,
તને મળી જાઉં; કારણકે તુંનો મળવા આવતી નથી.

“ મારો શેઠ અને શેઠાણી મને રમ્મ આપતાં નથી બાઈ. ”
મેં કહ્યું. પણ થોડાંક અઠવાડીયાં ગયા બાદ એક દહાડાની રમ્મ આ-
પવાનું મને વચન આપ્યું છે. સોરાળ, હું તને જોવો જોવા ધારું છું
એવો તું દેખાતો નથી. ” મેં ગંભીર અવાજે બોલતું જારી રાખ્યું.
“ જાણે તું આખી રાત્રી રખડી રઝળીને અત્યારે અહીં આવ્યો હો-
ય એવો દેખાય છે. ”

“ થાકને લીધે મારો એહેરો લેવાયલો દેખાય છે. ” તેણે કહ્યું
અને તે એવા બેદરકારપણાથી હતું કે, માસ દ્વદયમાં લાલ લાગી.
“ મારે નવરોજી શેઠને ઘેર ધણું કામ કરવું પડે છે, પણ પગાર
મન માનતી રીતે મળતો નથી; તેમજ ખાવાનું પણ પેટ પુરતું મ-
ળતું નથી ત્યારે એહેરાને ખીલવાપણું હોયજ ક્યાંથી ? ”

“ તું અહિં ફેટલીવારથી બેઠો છે ? ” તેને લોભમાં નહીં
આવવાનું કાંઈ કારણ હશે એવું ધારીને મેં પુછ્યું.

“ ફેટલી વારથી ? ” તેણે સામી ગર્જના કરી. “ અરે ! મા-
ત્ર થોડી મિનિટો થઈ હશે. મને ખાત્રો હતીકે, તું બહાર ફરવા નિ-
કળતી હોઈશ, તેથી ત્યાં આવવા કરતાં અહિં મળવુંજ વધારે પ-
સંદર્ભી બરેલું લાગ્યું. અને તને પણ તેમજ પસંદ હશે. વળી પેલા
રાતા પીળા કોટવાળા અને કસખી શીતવાળા મિત્રજી નોકરો આ-
ગળ હાલકો દેખાવા હું ઈચ્છતો નથી. ”

“ વાઈ. મેં દિલગીરી જણાવીને કહ્યું. કારણકે તેના એહેરામાં

કાંઈ બેઠ બરેલું જોઈ મને શક ઉપજ્યો. ” આપણી પ્યારી બેઠેતો તથા અરદેશર કેમછે, તેતો તેં કહ્યું નહીં. ”

“ અરદેશર વખાણવાય છોકરો નિવડ્યો છે. ” તેણે કહ્યું. “ અને ખુરશેદ એક ખુશસુરત જુસ્સાદાર છોકરી યનતી જાયછે, તે-મજ નાની દીનાં અતિશય જડી થઈછે. ”

“ તેઓ સઘળાં સુખી છે? ” મેં પુછ્યું.

“ તેઓ સંપુર્ણ સુખીછે. ” સોરાખે જવાબ આપ્યો. એવું મારે માનવું જોઈએ, કારણકે તેઓને ખાવા પીવાનું પુરતું છે અને કાંઈ સખત કામ કરવાનું નથી. ફક્ત રીવવાનું કામ કરેછે અને બીજું કાંઈ સાધારણ કામ કરવાનું હોય તો તે કરેછે. હું કહુંછું સુનાંખાઈ કે, આપણે આ ઠેકાણે છુટ્થી વાતચિત કરી શકશું નહીં અને કદાચ— “ લોજ તરફ આંગળી બતાવીને તેણે કહ્યું. ” રસોડામાં મને લઈ જવાનું તને ગમશે નહીં; કારણકે મારા જાણવા પ્રમાણે મેં મારાં કપડાં સાફ પેહેર્યા નથી. જો કદાપિ તારા ખાંનગી ઓરડામાં મને ગુપ્ત રીતે લઈ જવાની જોડવણુ કરીશ તો ત્યાં બેસીને આપણે સુ-ખેથી વાત કરશું.

“ સોરાખ, મારા પ્યારા ભાઈ. ” હું આંસું ભરી આંખોથી બોલી. “ તું કેવો આશ્ચર્યકારક રીતે બદલાઈ ગયેલો દેખાય છે ? તું મારા ઓરડામાં ગુપ્ત રીતે આવવાનો ખ્યાલ કરે છે ? નહીં. એ-મ યનશે નહીં. જો તારી મરજી હોય તો બેલાશક મારી સાથે ચા-કરોના ઓરડામાં આવ. ”

“ ના. આ વખતે નહીં. ” તેણે જવાબ આપ્યો.

“ મારો પોશાક જોઈએ એટલો સારો નથી, પણ અરે ! તે

કવી સુંદર જગ્યા હશે ? ” તેણે લોજ તરફ પોતાની આંખો ઠેરવીને બોલતું જારી રાખ્યું. “ એક ચાકરોનો ઓરડો ? વાહા—અને વળી એક રસોડું ? ”

“ હા. તેમજ છે. ” મેં કહ્યું.

“ શું ? વળી બજારચીનો સામાન રાખવાનો જૂદો ઓરડો ? ” તેણે પુછ્યું.

“ હા. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ તે એક સદગૃહસ્થનું ઘર છે, કાંઈ ગરીબનું નથી. ”

“ હું ધારું છું કે, તે ઘણો પૈસાદાર છે. ” તેણે દેખીતી બે-દરકાર રીતે પુછ્યું. “ હું ધારું છું કે, તે ઘણો શોખીન હશે. જન્મવાને રૂપાની રકાબીઓ વગેરે ”—

“ હા. તે એક સદગૃહસ્થને છાજતી રીતે રહે છે. ” મેં કહ્યું.

“ ત્યારે તેને ચાકરો પણ ઘણા હશે કેમ વાર ? ” સોરાબે પુછ્યું. “ બજારચી વગેરે ”—

“ ના. એક બીજો નોકર છે તે બજારચીનું કામ બાળવે છે. ” મેં કહ્યું.

“ શું ? દાર તથા રકાબીઓ તેની સંભાળમાં રહે છે ? ” સોરાબે પુછ્યું. “ અરે ! ખરેખર નવરોજી શેઠને ઘેર પેટને વાસ્તે મજૂરી કરવા કરતાં આ નોકરી ધણી સંતોષદાયક છે. ”

“ સોરાબ, હું દિલગીર છું કે, તું તારી નોકરીથી સતોષ પામેલો જણાતો નથી. ” મેં તેને ઢપકો આપ્યો. “ બાપ, તું જાણે છે કે તારે વાસ્તે મને કેટલી ચિંતા રહે છે ? અને કેટલા દુઃખી અંતઃકરણથી મેં તને તે કાગળ—”

“ વાર, કેમ? ” તે મને બોલતી અટકાવી વચ્ચે બોલી હઠયો. “ તે કાગળનો જવાબ મેં તને આપ્યો નથી ? મેં તને સુધરવાનું વચન આપ્યું નથી ? પણ તારા શેઠના ધરનાં વખાણુ કર્યા વિના મારાથી રહેવાનું નથી. ” તેણે હજુ પોતાની આંખો રેડીમની લોજ ઉપર ઠેરવીને બોલવું જારી રાખ્યું. “ હું ધારું કે, પેલી સોનેરી કારની લાલ પડદા વાળી ત્રણ બારીઓ તારા શેઠના દિવાનખાનાનીજ હશે. ” પછી મેં ડોકાના લેહેકાથી હા સૂચવી ત્યારે તેણે વધારો કર્યો. “ અને હું ખચિત કહી શકું છું કે, તેની ઉપરની આસમાની પડદાવાળી બારીઓ તારાં શેઠ અને શેઠાણીના સુવાના ઓરડામાં હશે. ”

“ સોરાળ, આ શું? ” હું બોલી. “ તું કેવો નાના બાળકની પેઠે વાતો કરે છે? આપણે ધણા લાંબા વખતથી જુદાં પડ્યાં છીએ ત્યારે આવી વાતચિત—”

“ શું તું એમ ધારે છે કે હું બાળક છું? ” તેણે પુછ્યું. તું જે ધરમાં નોકર છે તે ધર અને અતિશય પ્યાર લાગે છે, તેથી તે વિષે પુછતાં મને ધણો આનંદ થાય છે. તને તેમાં કાંઈ નુકસાન છે? ”

“ માફ કર સોરાળ, ” હું બોલી. કારણ કે હું જે ધરમાં રહેતી હતી તેનાથી તે સંતોષ પામતો જણાયાથી મારા હૃદયમાં તેના ઉપરનું હેત ઉભરાવા લાગ્યું. “ તારે જે પ્રશ્ન કરવા હોય તે સુખેથી કર ”

“ ખુદ તારું બહુ કરે સુનાંબાઇ, ” તેણે દુવા ચાહી કહ્યું. “ તારો શેઠ અને શેઠાણી ક્યાં સુવે છે અને ક્યાં નહીં, તે જાણવાથી મને કાંઈ લાભ કે હાની કશું નથી; પણ ફક્ત મારી કલ્પનાને સંતોષ પમાડવાને ખાતરજ મેં તને પુછ્યું છે. હવે સાચે સાચું કહે,

તે તારા શેઠ અને શેઠાણીને સુવાનો ઝોરડો ખરો કે નહીં ? ”

“ હા. તારી અટકળ ખરી છે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ અને એવીજ ખારીઓવાળાં આ બાળુ ઉપરના ઝોરડામાં મારા શેઠનાં છોકરાં રહે છે. ”

“ તું ત્યાં સુવે છે સુનાંબાઈ ? ” તેણે કહ્યું.

“ ના. તેની પાસેજ એક નાનો ઝોરડો છે ત્યાં હું અને આ-રસ્તમ બંને સુઈએ છીએ. ”

“ વાહ ! તે સુંદર મેહેલ છે. ” સોરાળે કહ્યું. “ પણ તે છેડા ઉપર એકાંતવાળો છે. હું ધારું કે, તેના બારણાના આગળીયા વગેરે ની મજબુતાઈમાં કાંઈ ખામી હશે નહીં અને તે ઉપરાંત પિસ્તોલો વગેરે હથિયારો પણ પુષ્કળ હશે. ”

“ જ્યારથી હું અહિં આવી છું, તે દહાડાથી હથિયાર તો એક મેં જોયું નથી. ” જવાબ આપ્યો. “ અને આગળીયા વગેરેની કશી જરૂર નથી. અત્યંત સધળો ધટતો બંદોબસ્ત અગાઉથી કરવામાં આવે છે, પણ અહિં ચોરનું નામ વટીક સાંભળવામાં આવતું નથી. વળી હું આવી છું ત્યારથી તો હુંજ ખાતરી આપું છું કે, મેં એવું કાંઈ સાંભળ્યું નથી. ”

“ હું આશા રાખું છું. વહાલી બેહેન, ” સોરાળે ઉડી ચિત્તા બતાવીને કહ્યું. “ કે તું તારા ઝોરડાનું બારણું રાત્રે સુતી વખતે તાળાવતી મજબુત રીતે બંધ કરીને સુતી હોયશ અને અત્યંત તારો શેઠ અને શેઠાણી પણ પોતાના ઝોરડાને એવીજ રીતે સહીસત્તામત કરતા હશે. ”

“ ખરેખર. ” મેં કહ્યું. “ મને ખરાબર યાદ છે કે, તેઓ તે-

મ કરતાં નથી, કારણ કે ધણી વખત રાત્રે રસ્તમ જાગી ઉઠી ર-
ડવા માંડે છે ત્યારે મારી શેઠાણી મારા ઓરડામાં દોડી આવે છે,
પણ તે વખત હું કાંઈ કળ કે ચાવીનો અવાજ સાંભળતી નથી.”

“ વાર. પ્યારી બેહેન.” સોરાળ બોલ્યો. “ હું જે કાંઈ ફિ-
કર જતાવું છું તે રૂંત તારી ખાતર છે. તારો ઓરડો છેક એકાં-
તમાં આવેલો છે—પણ. ” તેણે તરત વાત ફેરવી. “ જસ આ
વિષય ઉપર ધણું લંબાણ થયું. તને જોઈને હું ધણો ખુશી થ-
યો છું. તું મારી ખાતર હવે તારા મનમાં કાંઈ દુઃખ ધરીશ ન-
હીં. જે વાજખી અને ખરું હશે તેજ હું કરીશ એમ તારે ખા-
ત્રીથી માનવું. જેટલો ખરાબ તે મને ખીખને મોઢેથી સાંભળ્યો
છે તેટલો ખરાબ હું નથી. કાંઈ કાંઈ વખત શેઠ નવરોજીને પ-
ગાર ચુકવનાં હીલ થાય છે અને અમેને એકઠા થયેલા જોઈને
તે પીઠામાં બેસવાનો હુકમ કરે છે ત્યારે ત્યાં બેસીને ખીખું શું
કરવાનું હોય ?—દાર પીને અને ચમનમાં રહેવું. જ્યારે પાંચ વા-
ગતે પગાર આપી દેવાનો વખત છે ત્યારે ૮-૯—અને કાંઈ વ-
ખતે દસ પણ વાગી જાય છે. વળી મારો શેઠ પોતેજ પીઠામાં
બેસવાનો હુકમ કરે છે ત્યારે પાછળથી તેમાં વાંક શોધવાનું હોય?”

“ અરે બાઈ, ” મેં કહ્યું. “ પણ હવેથી તું પીઠામાં જઈશ
નહીં. આજે તું દાર પીને આવેલો છે.”

“ હા. ” જોળના દારનો એકજ પ્યાલો પીધો છે. ” તેણે
કબુલ કર્યું. “ ભાવનગરથી અહિં સુધી ચાલીને આવતાં તેમ ક-
રવાની જરૂર જણાય. એથી કાંઈ નુકશાન નથી, તોપણ સુનાંબાઈ
તું જે કર્હું છે તે સધળું હું ધ્યાનમાં રાખીશ; કારણ કે તું બ-

હી બેહેન છે, તું જે કહે છે તે મારા બધાને વાસ્તે છે. પણ—”
તે કાંઈ ધ્યાન નથી સાંભળીને બોલ્યો. “ આ કયો કુતરો બસે છે?
એ તારા શેઠનો જર્મન કુતરો હશે. ”

“ અમારે ત્યાં હાલ એકે કુતરું નથી. ” મેં કહ્યું. ” એ-
ક કુતરો હતો તે રાતમાં બહુ બસતો હતો તેથી ગયા અઠવાડી-
આમાં મારા શેઠના છોકરાને ત્યાં મોકલાવી દીધો છે. ”

“ એમ છે? ” તેણે કહ્યું. “ ત્યારે ખાલી મને એવો બહુ-
કારો આવ્યો હશે. હવે સલામ છે. સુનાં વહાલી બેહેન, મારે હ-
વે જતું જોઈએ. શેઠ નવરોજીને જલદી પાછા જવાનું મેં વચ-
ન આપ્યું છે તેથી તે વચન મારે પાળવું જોઈએ. ”

“ ત્યારે ખરેખર તું હવે સુધરીશ? ” મેં પુછ્યું.

“ બેશક. મારા વચન ઉપર ભરંશો રાખ. ” તેણે જવાબ
આપ્યો. “ જ્યારે તારા કહેવા પ્રમાણે તું એક બે અઠવાડીયામાં
બાવનગર આવીશ ત્યારે મારા વિષે તદ્દન જુદો હેવાલ તું સાં-
ભળીશ. આવ, મને સેકહેન્ડકર અને હવે સલામ. ”

અમે બેટયાં અને જુદાં પડ્યાં. હું જલદીથી સોજમાં આ-
વી, કારણ કે આ વાત ચિતમાં લગભગ અરધો કલાક આવ્યો
મયો હતો તેથી રૂસ્તમ અકળાઈને ઉંઘમાં આવ્યો હતો. જ-
વી હું સોજમાં પેઠી કે, દિવાનખાનામાં જોરથી ધંટ વાગવા લા-
ગ્યો અને ખબરચી દુરત ઉપર દોડી ગયો હતો તે મને દાદરે
સામે મળ્યો. તેણે મને ખબર આપ્યા કે, મારો શેઠ તથા સે-
ઠાણી અને જલદી દિવાનખાનામાં બોલાવનાં હતાં. મને ડાળ પ.
ડી કે, મારો બાપ મળવા આવ્યો હતો તે વિષે કાંઈ હશે અરૂં

મેં રસ્તમને મોટી આયાના હવાલામાં સોંપ્યો અને મારા શેઠ શે-
ઠાણીની હજુરમાં હાજર થઈ. મારો શેઠ એક આરામ ખુરશીમાં
લાંબો થઈને પડ્યો હતો અને તેની પાસે મારી શેઠાણી અકક-
ડ ખેડી હતી. જાગૃ નાટકનો પડદો ઉચકવાની વેળા હોય અને
નટી તૈયાર થઈ ખેડેલી હોય એવો દેખાવ હતો.

“આંદર આવ જુવાન સ્ત્રી, બારણું બંધ કર.” તેણીએ
તોછડાઈથી હુકમ કર્યો. પછી પાસેની ટેબલ ઉપર એક દુરબીન
પડી હતી તે તરફ આંગળી બતાવી હાસ્ય અને ગુસ્સાના મિશ્ર સા-
થે બોલી. “આ દુરબીન ધણે દુરની વાતો કહે છે. તે દુરની
ચીજોને આપણી નજર આગળ બતાવે છે અને તખ્તોને છેડે ઉ-
બેલાં માણસો કાંઈ કરતાં હોય તે સમજી ધણી સેહેલાઈથી જ-
ણાય છે.”

આગર જોકે મેં કાંઈ બોલું કામ કર્યું નહોતું, પણ હું શર-
મીંદગી પડી ગઈ અને મને જણાયું કે મારી શેઠાણી મારી સધ-
ળી હિલચાલ તપાસતી હતી.

“જુઓ રતનજી,” તેણીએ પોતાના ધણી તરફ ફરીને ફ-
તેહના અવાજમાં મોઢેથી કહ્યું. “હું હમેશ કહેતી નહોતી કે,
આ મીનીબાઈ સરખી લુચ્ચી છે? પણ તમે વારંવાર તેણીની ત-
રફેણમાં થતા અને તેણીને ગરીબ સમજતા. તમે મારી અને આ-
કરોની વચ્ચે—”

“મને ખાતરી છે મારી ખ્યારી,” મારો શેઠ કાવકું મોં રા-
ખીને બોલ્યો. “મેં કદી—”

“જસ સાહેબ?” તેણી લાભકામી તિરસ્કારનું ડાળ કરીને

જોતી ઉઠી અને પછી મારી તરફ ફરીને ગુસ્સાથી પોતાનો ચેહે-
રો ફર કરીને જોતી. “ અને હવે દલા, તારે વાસ્તે તું શું કહે-
છે?—તમેલા પાસેજ આશકને મળી —અને આ ઘરની બારી ની-
ચેજ તેની સાથે હસી હસીને વાતો કરી? અરો નિર્લજ, ચંડાળ,
તું મારા બાળકને સાથે લઈ ગઈ, તો તેને શું સારો દાખતો આ-
પ્યો? રતનજી, મારા પ્યારા ધણી, આપણા બાળકને,—આપણા
નિર્દોષ બચ્ચાને આ પ્રમાણે તમે બગડા દેશો? ”

“ તું કોને વાસ્તે જોતો છે મારી પ્યારી, ” તેણીના ધણી-
એ શાંત ચેહેરે પુછ્યું. “ રસ્તમ વાસ્તે તો ખરેખર નહીં કે? ”

“ હા, સાહેબ, તે નિર્દોષ બાળક વિષેજ ” મારી શેઠાણી-
એ કહ્યું. “ આપણા બાળકે આ દલાને તેણીના આશક સાથે હ-
સતી જોઈ.”

“ આપ મેહેરબાની કરીને મને સાંભળશો બાઈસાહેબ. ”
હું જોતી અને મારા માલ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયા, પણ તે-
જ ક્ષણે મારી આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. “ કે તે મારો
બાઈ હતો—મારો મોટો બાઈ સોરાજ—તે મને મળવા આ-
વ્યો હતો.”

“ અરે ! તું ખરું કહે છે ? ” મારા શેઠે તેની ઓરતના મુકે-
લા તોહેમત સામે બહાદુર બચાવ થયેલો જોઈ આનંદથી અરધો
બેઠો થતાં કહ્યું. “ તે મળવા આવનાર તારો બાઈ સોરાજ હતો? ”

“ હા, સાહેબ હું પ્રનિશા ઉપર કહું છું. ” હું ગુસ્સા . માર
દલાને જોતી. “ મારી શેઠાણીએ મને સમત તાકીદ કીધી છે કે, મા-
રાં કોઈ સગાં વહાલાંને અંદર લાવવાં નહીં પણ બહાર મળી આ-

વતું; તેથી મારા ભાઈને અહિં સુધી આવવાનો મેં આચલ ક્યો નહીં. — અગર જોકે મેં તેને ખરા દિલથી અહિં મારી સાથે આવવાને એકવાર પુછ્યું હતું. ”

“ ત્યારે તું જુએ છે મારી પ્યારી. ” મારા શેઠે તેની ધણીઆણી સામે જોઈને કહ્યું. “ તે ગિચારીએ પોતાને માટે જોષ-તો ખુશાસો—”

“ ગિચારી, ખરેખર ? ” તેણીએ તે વાત જૂઠી માનતી હોય તેમ કહ્યું. પણ તેની ખાતરી થયેલી દીસતી હતી. “ હું વિનંતી કરું છું ” રતનજી કે, મારી હાજરીમાં કોઈ જુવાન ચોરત વિષે તમારે આમ બોલવું નહીં. ખુશાસા વિષે તો જીમ હોયતો ઉત્તર ધણા છે. ધણી ચાકરીઓને કાકા, મામા, બાપઓ વગેરે હોય છે, પણ તેઓ સઘળા ધણું કરીને તેના આશરો નિવડે છે. આટલું છતાં હું આ વખતને માટે માફી આપું છું. ” જાણે મારી દયા ખાતી હોય એવી રીતે તેણીએ બોલું જારી રાખ્યું. “ વાર. મેં તને કહ્યું છે. ” તેણીએ અટકીને બોલવા માંડ્યું. “ મેં તને કહ્યું છે કે, આ વખત તો હું તને માફી આપું છું. વધારે તારે શું જોઈએ ? મારી જેવી માયાળુ શેઠાણી બીજી કોઈ હશે. નહીં. હવે યસ. ” તેણીએ જરા જોરથી બોલવું શરૂ કર્યું, કારણ કે મારી આંખોમાંથી ચોધાર આંસ ટપકતાં હતાં. “ આંસ પાડવાનું કામ નથી. મેં તને અગાઉ કહ્યું છે કે, પત્નિલીયાં પાડે તે મને બીજકુલ ગમતુ નથી. ”

“ પણ મારી પ્યારી. ” મારો શેઠ નમ્રતાથી વચ્ચે પુરાયો. “ આ જુવાન સ્ત્રીએ તેણીની નિર્દોષતા સ્ખીન—”

“ ચુપ રહો, રતનજી. ” તેણી છછળી પડી. “ હું તમારી,

તમારા ઘોડા વાળાની કે ખીજા ચાકરોની વચ્ચે પડતી નથી, તેથી હું વિનંતી કરું છું કે, તમે મારી અને મારી દાસીઓની વચ્ચે પડો નહીં. હવે સુની, આ સધળું જસ થયું. તું પાછી તારા ઓરડામાં જા. ”

અગર જોકે મારા હૃદયમાં આગ ઉઠી હતી, પણ શું કરું ? જો એક શબ્દ પણ કપકાનો કહું તો મારી નોકરી જવાની દેહેશત હતી. અગર જોકે તે નોકરી ખરાબ હતી, પણ તે છોડવાની મારો હિંમત ચાલતી નહોતી; તેથી હું ઉતાવળથી મારા ઓરડા તરફ પાછી ચાલી. મારી પછવાડે દરવાજો પુરો બંધ થયો નહીં તે દરમ્યાન ધીમા ચીસકારા સાથેના અવાજમાં મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળ્યું.

“ તમે ઘરડા ઠગારા હજી પણ તેણીની તરફેણ ખેંચો છો કેમ? પણ જીવો કે કેવી રીતે ?—”

મેં વધારે કાંઈ સાંભળ્યું નહીં, કારણ કે તેજ ક્ષણે મેં બારણું બંધ કર્યું; તોપણ મારો શેઠ મારી તરફ માયાળુ હતો તેની વધારે સાબીતી મને એટલું મેં સાંભળ્યું હતું અને તેની ઓરતના મિત્રજથી તેને દુઃખ હતું તેની પણ સાબીતી મળી ચુકી હતી.

પ્રકરણ ૬ હું.

ઘોઘા.

ઉપર જનાવ વર્ણવ્યો તે પછી થોડાક દિવસે હું મારા શેઠ અને શેઠાણી સાથે ગાડીમાં બેસીને ઘોઘે ગઇ. તે ધડેચીથી આશરે

બાર માધ્ય દૂર છે. રતનજી શેઠને ઘોઘામાં એક નાણાવટીને ઘેર કાંધ કામ હતું અને મારી શેઠાણીને બજારમાંથી કાંધ સામાન વહોરવેો હતો. દિવસ રળીયામણે હોવાથી ઘોઘાની હવા રૂસ્તમની તન્દુરસ્તીને વધારે અનુકુળ આવશે એમ જાણી તેને સાથે લેવાનું ઠરતાં મારી પણ સાથે જવાની ગોઠવણુ થઇ હતી અને બુચીઆઇ તથા બહમનજી ઘેર રહ્યાં હતાં.

ગાડી ઘોઘે પહોંચી ત્યાં અમે સધળાં એક પારસી હોટેલમાં ઉતરી પડયાં. આજુ તૈયાર કરવાનો હોટેલવાળાને હુકમ આપી નાણાવટીને મળવા ગયા અને હું તથા મારી શેઠાણી બહાર બજારમાં જવા નિકળ્યાં.

અહિં મારે કહેવું જોઇએ કે, મારી શેઠાણીની અનેક ખામીઓમાં એક બીજી નવી ખામી મને જણાઇ આવી. અમે એક કાપડબાળાની દુકાને ગયાં. ત્યાં મારી શેઠાણી જુદી જુદી જાતનાં કાપડ તપાસતી એક કલાક સુધી બેસી રહી. હું પોતે કુદરતી રીતેજ વૈધવાન અને સહન શક્તિવાળી હતી પણ પેલા દુકાનદારની ધીરજ અને નમ્રતાથી હું અચંબો પામી, કારણ કે મારી શેઠાણીને માત્ર એકજ વસ્તુ લેવી હતી તેને માટે તેણીએ દુકાનમાંથી સધળો માલ બહાર કઢાવ્યો. આટલાથી તેણી સંતોષ પામી નહીં પરંતુ પેલા બિચારાને માલ બહાર કાઢતાં જરા ઢીલ થાય તો તેણીનો મિનજ એટલો ગરમ થતો અને તેના તરફ એવા રોષથી બોલતી કે તે દુકાનદાર તેણીનો ચાકર હોય એવો દેખાવ થતો હતો.

પણ તે દુકાનદાર ધણેજ નમ્ર અને સમ્મતાવાળો હતો તેથી તેણીની મરજીને શરણુ થતો હતો. જેમ જેમ નમ્રતામાં તથા મારી

શેઠાણીની ખુશામત કરવામાં તે વધારે કરતો ગયો તેમ તેમ મારી શેઠાણીનો મિત્રજ તેની અસલ જગા ઓળંગીને વધારે દૂર જવા લાગ્યો. આશરે એકસો જુદા જુદા તાકા ઉપર પોતાની પસંદગી બતાવ્યા પછી તે ઉખેળીને ખુદ્દાં કરવાનો તેણીએ હુકમ કર્યો, જેને પાછાં સંકેતી જરાજર ગોઠવતાં તે બિચારાને લગભગ અરધો દહાડો ગાળવો પડ્યો હશે. આખરે તે દુકાનદારને એટલી મેહેનત આપ્યા પછી મારી શેઠાણીએ તેની પાસેથી રૂ. ૧-૨-૬ નો માત્ર મેહેરબાની દાખત ખરીદ કીધો. તેનું એક નાનું જાંડલ થયું. તે હું અગર મારી શેઠાણી સેહેલથી લઇ જઇ શકત, પણ નહીં. તેણીએ દલીલ ચલાવી કે દુકાનદારે તે જાંડલ તેણીને પારસી હોટેલમાં પહોંચાડવું જોઇએ અને જો તે એક કલાકની અંદર તે સાગાન તેણીને પહોંચાડશે નહીં, તો ફરીથી તેની દુકાને તેણી કદી ચડશે નહીં. એવી ધમકી આપી તેણી દુકાનદાર અને તેના ગુમાસ્તાઓની સલામો વચ્ચે ચાલી નીકળી.

ત્યાંથી અમે બીજી ત્રણ ચાર દુકાને ગયાં ત્યાં મારી શેઠાણીની વર્તણુકમાં કાંઈ ફેર ન પડતાં તેવીજ રહી અને દુકાનદારોપર ગરમ મિત્રજ સહીત તેટલોજ અધિકાર વાપર્યો. પરિણામે ખરીદીમાં તો શુન્ય આવી.

પણ મારી શેઠાણી દુકાનદારોને એટલો ત્રાસ આપતી એટલાથીજ તે બિચારાઓનો છુટકો થતો નહોતો, પરંતુ માલની કિંમત કરવા બેસતી ત્યારે છેવટ એક પાઇ ઓછી કરાવવા સુધી માથું પીટવામાં તેણીના હઠીલા સ્વભાવને સંપૂર્ણ બેસ આપતી. આથી મને ધણી શરમ લાગતી પણ તેણીને રવખે પણ તે ત્રિષે કશો ભાસ

નહોતો. વળી મને યાદ છે કે, તે દહાડે અમે હોટલ તરફ આવવા પાછાં ફર્યાં ત્યારે મારી શેઠાણી તે વેળા સારા મિઝમિઝમાં હોવાથી તેણીએ મારી તરફ ફરીને કહ્યું. “ સુની, મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, નાગરવાડામાં એક કાપડવાળાએ હમણાં નવી દુકાન ઉઘાડી છે, તેથી ચાલ આપણે તે તરફ યઇને જઇએ. મારે કાંઈ ખરીદ કરવું નથી પણ માત્ર જોવું છે કે—” અહિં તેણી કાંઈ યડપડી તે હું કાંઈ સમજી શકી નહીં. આ નવી દુકાન તરફ તેણીએ ઉતાવળાં પગલાં ભર્યાં. મારે પણ રસ્તમ—જે ઉંઘી ગયો હતો તે—ને હાથમાં તેડીને તેણીની પાછળ ધસડાવું પડ્યું.

જે ક્ષણે અમે અંદર દાખલ થયાં તેજ ક્ષણે એકજણુ અમારી પાસે ખુરસીઓ તાણી લાગ્યો—અને બીજો અમારા તરફ હુકમ મળવાની રાહ જોતો આતુર આંખોથી જોતો ઉભો. રતનયાધએ રેશમી કાપડ લાવવાનો હુકમ કર્યો અને તરત તેણીની પાસે જુદી જુદી જાતના રેશમી કાપડના ઢગલા થયા. કાપડ તપાસતી વેળા દુકાનદારને તેણી સમજાવવા લાગી કે, પોતે રતનજી રેડીમનીની ધણી—આણી રતનયાધ હતી અને જે દુકાનદાર તેણીની તરફ વધારે માન ભરેલી ચાલ ચલાવે તેને ત્યાંથીજ પોતાને જોઈતો સંવળો સામાન લેતી હતી. તેણીના નામની આ ખુરસી તથા ધરાકી વિષેનાં તેણીના આ સરતવાળા વચનથી દુકાનદાર વધારે ચપલ થયો, જેવો તે અગાઉ કોઈ દહાડો થયો હશે નહીં. અને મારી શેઠાણી તરફ પુરતુ ધ્યાન આપવામાં ખામી રાખી નહીં. તે ખરેખર અતિ સભ્ય થયો. અને તેની આ સંવળી સભ્યતા તથા ખુશામતનો લાભ તેને કેવો મળશે તે હું અગાઉથી જાણતી હોવાથી મને દુઃખ થવા લા-

ગ્યું; પણ મારી શેઠાણીને એવી કાંધ લાગણી હતી નહીં. તેણીએ રેશમ તપાસ્યું, ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને તેની મજબુતાઈ તપાસવાને તે તાણી જોયું. ત્યારપછી સઘળાંની કિંમત પુછી અને તેણીએ સાદીનને માટે માગણી કરી. સાદીન આવ્યા પછી તેટલીજ બારીકીથી તપાસી જોઈ અને તેણીએ એવો ગંભીર દેખાવ કીધો કે, દુકાનદાર ખરેખર એવી આશા રાખતો જણાયો કે, ઓછામાં ઓછું રૂ. ૧૦૦) નું કાપડ તેણી જરૂર ખરીદ કરશે; પણ તેણીએ સાદીનને વાસ્તે હુકમ ન આપતાં મખમલ જોવાની ઈચ્છા જણાવી. તે તરત દુકાનદારે આગ્રાહ પગણી જુદી જુદી જાતની તરેહવાર રંગની મખમલો લાવી તેણીની પાસે ઢગલો કર્યો. દુકાનદાર ધણા ખુશ મિનનમાં જણાયો અને વારંવાર ઉમંગથી આત્મ સંતુષ્ટ નજર દુકાનના મેહેતા તરફ નાંખવા લાગ્યો; જે એક બાજુએ બેઠો હતો. તે મારી શેઠાણી તરફથી લાગે માગણીની નોંધ કરવા કાગળ, કલમ અને ખડીયો તૈયાર કરી હુકમ મળવાની રાહ જોતો હતો. તેઓના મનમાં કેવી આશાઓ ઊઠી હતી. તે સઘળું મેં જોયું અને ખચિત શરમાવા લાગી, કારણ કે તેવું પરિણામ કેવું આવશે તે હું જાણતી હતી. મેં મારા મનમાં એમ ઇચ્છ્યું કે, હું પોતે તે દુકાનમાંથી સહીસલામત બહાર નીકળી જાઉં તો ઠીક, પણ ત્યાં મારી શેઠાણી સઘળો સામાન તપાસતી એક આખો કલાક બેસી રહી. આખરે તેણી ઉભી થઈ અને ઠંડે મિનન બોલી.—“ ઠીક છે; હું કાઈ બીજો દહાડે આવીશ. ” અને પછી ધીમે ધીમે ચાલી દુકાન બહાર નીકળી. દુકાનદાર અને તેના નોકરો થોડી વાર સુધી અન્યથા થયેલા

જણાયા પણ તરત તેઓના મનની સમાધાની તેઓએ પાછી મેળવી અને જાણે તેણીએ રૂ. ૫૦૦) તું કાપડ ખરીદ કીધું હોય, એટલા વિનય સાથે તેણીને સલામ કરી.

અમે હવે પારસી હોટેલ તરફ પગલાં ભર્યાં. તે અહિંથી ધણું નજીક હતું. મારી શેઠાણીએ મને તેણીની પાછળ જમવાના ઓરડામાં જવાનું કહ્યું—અને ત્યાં જતાંજ અમે જોયું કે, મારો શેઠ કાંઈ પોલીસના પોશાકવાળા મોટા અમલદારસાથે વાતો કરતો બેઠો હતો.

“ મારી વહાલી. ” મારો શેઠ બોલ્યો. “ આ આપણી જુની ઓળખાણ વાળા શેઠ ફરદુનજી પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ છે. તે અચાનક મને નાણાવટીની દુકાને મળ્યા તે જુનાગઢના પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ છે અને હવે બદલ કરવા સારૂં અમે આવેલા છે. ”

“ હું ધારૂં છું. ” ફરદુનજી બોલ્યો. “ કે રતન બાઈને મેં અગાઉ જોયેલાં છે. ત્રણ ચાર વરસ અગાઉ અમદાવાદમાં મેં જોયાં હતાં, પણ તે વેળા હું તદ્દન છોકરો હતો. ”

“ મને સંપૂર્ણ યાદ છે શેઠ ફરદુનજી, ” રતન બાઈએ કહ્યું. “ તમે તે વેળા કોન્સ્ટેબલ હતા. ”

“ તમારો ધણી બાઈ, ” ફરદુનજીએ કહ્યું. “ મને ધણી બોલો કહીને જમવા લાવ્યા અને વળી રેડીમની લોન્જમાં આવવાનું મારી પાસેથી વચન લઈ ધણી પ્રીતી દર્શાવી છે. ”

“ મને ખાતરી છે. ” રતનબાઈએ અતિ ગળતાવડાપણું બતાવીને કહ્યું. “ કે તમને રેડીમની લોન્જમાં આવેલા જોઈ અમને ધણો આનંદ થશે. આજે અહિંથી તમે જમીને જાઓ તે અગાઉ રતનજીએ તમારી પાસેથી નક્કી વચન લેવું જોઈએ કે, તમે ક્યારે

અમારા લોભમાં આવશે ? ”

“ જેમ વધારે જલદી આવે તેમ વધારે સારું ” “ રતનજી બોલ્યો જે પોતાના આ આમંત્રણને તેની ચોરત તરફથી પસંદગી મળેલી જેઈને વધારે આનંદી દેખાતો હતો. ” કહો પ્રદુનજી, તમે પોતેજ કોઈ દિવસ મુકરર કરો અને તમારી ઇચ્છા હોયતો કોઈ તમારા દોસ્તને પણ સાથે લેતા આવજો. કેમ ? આવતા સોમવાર વિષે શું કહો છો ?

“ હું આપની ચાકરીમાં હાજર થઈશ. ” પ્રદુનજીએ ઉત્તર આપ્યો અને પછી જે ખુણામાં હું રૂસ્તમને લઈનેગેહી હતી તે તરફ વધીને તેણે વખાણ કરવાના ડાળથી કહ્યું. “ અરે કેતું સુંદર, નાતું પ્રાણી ? મેં આવો સુંદર છોકરો કદી જોયો નથી. હું ધારું છું કે, તે સૌથી નાનો છે કેમ ? ”

એમ કહી તેણે રૂસ્તમના ગાલ ઉપર ટાપકી મારી. જેના વિષે સત્યને ખાતર મારે જણાવવું જેઈએ. તે અતિ કદરૂપો છોકરો હતો તેના જેવો કદરૂપો બીજો કોઈ છોકરો મેં કદી જોયો નહોતો.

“ હા. તે સૌથી નાનો છે. ” મારી શેઠાણી બોલી તેણી રૂસ્તમના વખાણથી ઘણી ખુશી થઈ ગઈ હતી. “ તમે નથી જોતા-કે તે તદ્દન તેના બાપ જેવો છે ? ”

“ ખરેખર તેમ છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો અને મારી શેઠાણી સામે ફરી ઉભો રહ્યો, પણ તરત તે પાછો ફર્યો અને મારી તરફ એવી દ્રષ્ટી કરી કે, હું તરત લાલચોળ થઈ આવી અને થરથર ધ્રુજવા લાગી “ ખરેખર તે સુંદર છોકરો છે. ” તેણે વધારો કર્યો અને ફરીથી રૂસ્તમના ગાલ ઉપર ટાપકી મારી પ-

ણુ તેજ વેળા મારો હાથ જોરથી દાખ્યો.

મેં મારો હાથ ગુસ્સાથી એવો ઝટકી લીધો કે, રસ્તમ એકદમ ચમકી ઉઠી જોરથી રડવા લાગ્યો. ફરદુનજી દેહેશતથી થોડાં ડગલાં પાછો હઠ્યો અને બોલ્યો. “ મને બીક લાગેછે કે મેં કાંઈ ખોટું કર્યું હોય, પણ માફી મળવાની આશા રાખું છું. ”

“ આ તેના શખ્દો રસ્તમ વિષે હતા એમ મારો શેઠ તથા શેઠાણીને ખરેખર લાગ્યું, પણ છુપી રીતે તે મને લાગુ પાડ્યા હતા, તે તેઓને ખબર નહોતી. તે હકીકત મારી શેઠાણીને કહેવાની મારી પણ છાતી ચાલી નહીં; કારણ કે તે ટોઈ છોકરીને તેણીના ઉગદા અને સદગુણી પિયારને ગાટે સાચાશી આપે એવી નહોતી તે હું જાણતી હતી.

આ પછી તરત અમે સઘળાં જમવા બેઠાં. મારે વાસ્તે બાળુ ઉપર એક જુદી ટેબલ હતી. જમતી વખત જે વાતચિત થઈ તે અહિં જણાવવાની કશી જરૂર નથી, પણ એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે, જમતાં જમતાં ફરદુનજી વારંવાર મારી તરફ આંખ ઠેરવી જોતો હતો. જમી રહ્યા પછી મારા શેઠે ગાડી જોડવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે મારા જીવને નિરાંત થઈ. મારી શેઠાણી ગાડીમાં ચડી તે વખતે તેણીને પેલા ફરદુનજીએ ટેકો આપ્યો અને પછી મને ટેકો આપતી વેળા બોલ્યાં. “ સંભાળ રાખજો. તે સુંદર બાળક સહીત સાચવીને ચડજો. ” પણ તેજ વેળા તેણે ફરીથી અગાઉની માફક મારો હાથ દાખ્યો જે મેં જોરથી પાછો ઝટકી લીધો. તે એવું ખતાવવા સાફ કે, તે મારી તરફ એટલી ગેરકાયદે છુટ લેતો હતો, તે હું તદ્દન ચિંકારતી હતી.

ગાડી ચાલી નીકળી અને અમે પાછાં રેડીમની લેઝમાં આવ્યાં.

પ્રકરણ ૭ મું.

એક ભયંકર ખનાવ.

મારો શેઠ તથા શેઠાણી તે દહાડાની તેઓની ઘોઘાની મુસાફરીથી થાકી ગયેલાં હોવાથી હમેશ કરતાં અરધો કલાક વેહેલાં સુવા ગયાં અને દસ વાગ્યા પછી થોડીવારે ઘરનાં નોકર ચાકરો પણ મુપ ચાપ થઇ ગયાં. મને પણ થાક કાંઈ ઓછો લાગ્યો નહોતો, કારણ કે ઘોઘાની શેરીઓમાં રસ્તમ—જે હવે કાંઈ બાળક નહોતો તે—ને તેડીને મારે ચાલવું પડ્યું હતું. તેને ગાઢ ઉંઘમાં પડેલો જોઈ હું ધણી ખુશી થઇ અને મારા બિછાનામાં પડી. થોડીવારમાં મારી આંખો ઉપર નિદ્રાદેવીએ પુરતો કાચુ ખેસાડી દીધો.

આ પ્રમાણે હું કેટલી વાર સુધી ઉંઘી તેની મને ખબર ન રહી, પણ આખા ઘરને ગભવી મુકે એવી મોટી ખુમોથી હું ચોંકીને જાગી. આખા શરિરે ધ્રુજતી હું બિછાનામાં જાગતી પડી રહી. પગથી તે માથા સુધી રૂંવાડે રૂંવાડે પરસેવો ટપકી રહ્યો અને ગાર્હ હૃદય એટલા જોરથી ધબકવા લાગ્યું કે, જાણે કોઈ મારા ઓશીકા તરફના પાયા ઉપર ઢીંકા મારતું હોય એમ મને સમજાયું. શ્વાસ આટકાવી મેં કાન દબને સાંભળ્યું તો “ ચોર, ચોર. ” એ જૂમ જે અગાઉથી મારા કાનમાં ગાજી ઉડી હતી તે શરૂ રહેલી મેં સાંભળી. આ જૂમ મારો શેઠ તથા શેઠાણી બંને પાડતાં હતાં. થોડી પળમાં ગાડીવાન તથા બચારચી તરફથી જવાબ મળતો મેં. સાંભળ્યો, તેથી તેઓ આવતા હતા એમ અનુમાન થયું. તે પછી ચાલીઓમાં પગલાંને અવાજ મેં સાંભળ્યો અને મારી બીકનો કાંઈ પાર રહ્યો

નહીં. મારા મનમાં તિવ્ર વેદના થવા લાગી. ત્યાંથી ખસવાને મારી છાતી ચાલી નહીં અને કદાચ હું હિંમત લાવત તો પણ એક ડગ-લું એ ભરી શકત નહીં; કારણ કે ઓરડામાં ઘોર અંધારું હતું અને જુદી જુદી જાતની ધાસ્તીઓ મારા મનને સતાવતી હતી.

થોડી પળમાં મેં એવો અવાજ સાંભળ્યો કે જાણે કોઈ ચા-લીમાં છુપી રીતે ચાલી આવતું હોય અને તેનાં કપડાં દિવાલ સા-થે ધસાતાં હોય. મારી નસોમાં લોહી ઠરી ગયું. ભયથી અત્યંત ગભરાઈ ગઈ. મેં સાંભળ્યું કે બહાર કોઈ મારા બારણાનો આગ-ળીઓ ફેરવતું હતું અને હું કદી તાળું મારતી નહીં તેથી તેને ઉઘાડતું સેહેલ હતું. તે બારણું પછી ખરેખર ઉઘાડ્યું અને કોઈ અંદર પેડું મેં, તે ખરોખર સાંભળ્યું. બારણું પાછું બંધ થયું તે પણ મેં સાંભળ્યું અને કંઈ બંધ કીધી તે પણ મારા જાણવામાં આવ્યું; પણ તેથી વધારે મેં કંઈ સાંભળ્યું નહીં, તેમ મને યાદ પણ નથી; કારણ કે તેજ ક્ષણે મારી શુદ્ધિએ મારો ત્યાગ કર્યો હ-તો. આ હાલતમાં હું ફેટલીવાર સુધી રહી તે હું જાણતી નથી, પણ જેમ જેમ હું પાછી શુદ્ધિમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ જે બ-ન્યું હતું તેવું સ્મરણ મને ધીમે ધીમે આવતું ગયું અને ફરીથી હું તે ભયંકર ગભરાટનો ભોગ ધઈ પડી. મને ખાત્રી થવા લાગી કે ઓર મારા ઓરડામાં સંતાયો હતો અને તે ધણું કરીને મારા ઢોલીઆ નીચેજ હશે. યા ખુદા ! જ્યારે આ સધળા વિચારોએ મારા મન ઉપર દ્રઢ અસર કરી ત્યારે મને કેવો ચરચરાટ વણ્ટર્યો? થોડીક મિનિટો સુધી હું રડવા જોવી બેભાન પડી રહી. ઓરડા-માં તદ્દન અંધારાએ અમલ ચલાવ્યો હતો તેથી હજી રાત્રી હ-

તી, ચુપકી પણ હવે આખા ઘરમાં પ્રસરી રહી.

એકાએક મારા મગજમાં એવો ખ્યાલ ચમકી ઉઠ્યો કે હું એક ભયંકર સ્વપ્નાની સત્તા નીચે દુઃખી થતી હતી. મારા શે-ઠ અને શેઠાણીની જે ખુમે મારા સાંભળવામાં આવી હતી તે તથા નોકરોના ખાત્રીબંધ જવાબો, પગલાંનો અવાજ અને છેલ્લે મારા ઓરડામાં કોઈ છુપી રીતે ભરાઈ પેડું તે સંધળું મને સ્વપ્ના રૂપ બાસ્તું. જેમ જેમ મારી ધાસ્તીની આ સમજણ ઉપર હું વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ તેણે મને વધારે શું ચવણમાં નાંખી. મેં હિંમત પકડી અને મારું સંધળું કૌવત એકદું કરી ઢાલીયા ઉપર નીચે ઉતરી. મેં ધીમેથી અને અવાજ ન થાય એવી રીતે બારણું તપાસી જોયું તો તેને કળ બંધ કરેલી નહોતી. આથી વધારે હિંમત ધરીને મેં બત્તી સળગાવીને જોયું તો ઓરડામાં કોઈ આવેલું જણાયું નહીં. હું સ્વપ્ના વશ હતી એમ માનવું વધારે ગજબત થયું અને મેં ઢાલીયા નીચે જોયું તો ત્યાં પણ કોઈને જોયું નહીં. પણ બત્તી ખુઝવી નાંખી ફરીથી હું બિઝાનામાં સુતી અને થોડીવારે નિંદ્રાવશ થઈ. વેહેલી સવારે જાગી તો માથામાં દુઃખ થવા લાગ્યું અને આંખરી જણાઈ. જલદીથી કપડાં પહેરી રસ્તેમને લઈ ખીજાં બે બાળકો હતાં ત્યાં હું ગઈ અને પેસતાંજ મોટી આથા જે ખુચીબાઈનું માથું ઓળતી હ. તી તેણી બોલી. “ આવો કાંઈ કામ છે? ”

“ શું ? ” ધાસ્તી સાથે અચંખામાં હું બોલી, કારણ કે મને તરત એમ લાગ્યું કે આગલી રાતનું મારું સ્વપ્ન ખરું પડ્યું કે શું ?

“ કમ? ” રાતમાં એટલો ગોંધાટ થયો તોપણ તું જાગી નહીં એ શું? મોટી આયા બોલી. “ જ્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે, ચોર ઘરમાં કોઈ જગાએ છુપાઈ રહ્યા છે ત્યારે તો હું દિવાની જેવી થઈ ગઈ. ”

“ બલીઆઈ. ” મારી રાતની ધાસ્તીઓ ખરી પડેલી સાંભળીને હું બોલી. “ શું થયું છે તે મને કહેશો? ”

“ અરે! રાત્રે ચોર આવ્યા હતા. ” તેણીએ જવાબ આપ્યો. “ તેઓએ વાસણ રાખવાના ચોરડામાં હિંમતથી પ્રવેશ કર્યો અને કેટલીક રકાખીઓ વગેરે કિંમતી સામન લઈ ગયા વળી તેઓએ આપણા શેઠ તથા શેઠાણીના સુવાના ચોરડામાં જવાની હામ ભીડી અને ત્યાંથી તેઓ રૂપિયાની થેલીઓ તથા ધડીઆળો વગેરે હાથ કરીને પાછા ફરતા હતા, એવામાં એકાએક શેઠાણી જાગી ઉઠ્યાં અને “ ચોર, ચોર. ” એવી બુમો પાડવા લાગ્યાં પછી એવું જણાય છે કે, રૂપિયાની થેલી તથા ધડીઆળો ફેંકી દઈને ચોરો ત્યાંથી—નાહા પણ ચોરડામાં અજવાળું નહીં હોવાથી તેઓ કેટલા જણ હતા તે જણાયું નહીં. તોપણ તેઓ ધારે છે કે, ત્રણ ચોર હતા. બબરચી બેહેરામ અને કાચમેનકાવચ તેઓની ચોરડીમાંથી દોડી શેઠના ચોરડામાં આવ્યા અને તેઓ અંધારામાં આવતા હતા તે વેળા કોઈનાં કપડાં તેઓની સાથે ધસાયાં એમ તેઓને લાગ્યું, તોપણ બત્તી લાવતાં સુધી તેઓ કશું કરી શક્યા નહીં. પાછળથી બત્તી કરી પેટુલ વેટુલી નીચે તપાસ ચલાવી તો કેટલાં કિંમતી રૂપાનાં વાસણો ગેપ થયાનું જણાયું. તે વાસણો સ્ત્રીનાં અજીઠાં રહી ગયેલાં હતાં તે હતાં. સાડ થયું કે

ખીજાં નવાં વાસણો મજબુત તાળાવાળી પેટીમાં પેક કરેલાં હતાં. તેથી ત્યાં તેઓનો લાગ ફાવ્યો નહીં. બેરામ અને કાવસે માળીને બોલાવ્યો અને ત્રણે જણે મળી એક મજબુત બત્તી હાથમાં પકડી ધરતી આસ આસ ઘણી તપાસ કીધી પણ ચોરો સહીસલામત સટકી ગયેલા માલમ પડ્યા. પછી ધરતી અંદર તજવીજ ચાલી અને તારા ઓરડા શિવાય ખીજે દરેક ઓરડો તપાસ્યો. તારો ઓરડો તપાસી જોતાં તેનાં બારણાં કળવતી બંધ કીધેલાં હતાં અને તું ભર ઉંઘમાં સુતેલી હોઇશ. તને જગાડવાથી કદાચ રસ્તમ ચમકીને જાગી ઉઠે એવી ધાસ્તીથી શેઠ તારો ઓરડો તપાસવાની મના કરી. ખીજે સઘળે ઠેકાણે જોઇતી શોધ કીધી પણ કોઈ ઠેકાણે ચોરોનો કશો પત્તો લાગ્યો નહીં. “અમને સઘળાંને ઘણી દેહશત લાગી અને હું તો હજુ પણ એટલી ધુન્નું છું કે આ બુચી-બાઈના વાળ મહા મુસ્કેલીથી ઓળું છું.”—

આ હકીકત સાંભળતી વેળા મને કેટલી ધાસ્તી લાગી હશે તેનો વિચાર કરવાતું કામ વાંચનારની મુનસફી ઉપર સોંપુછું. એટલું તો ખરું છેકે આવી ધાસ્તીમાં હોવા છતાં મેં તે ચાલતી હકીકત વચ્ચે એક શબ્દ વટીકે કહ્યો નહીં. પાછળથી તે રાતમાં મારે માથે જે વિત્યું હતું તે સઘળું મેં મોટી આયાને વિદિત કર્યું. મારી વાતથી એટલું નક્કી થયું કે, એક ચોર મારા ઓરડામાં છુપાઇ રહ્યો હતો અને અલબત્ત એમ ધારવામાં આવ્યું કે, સઘળું શાંત થયા પછી તેને ત્યાંથી સટકી જવાનો ઠીક લાગ મળ્યો હશે.

આ મારી વાત પાછળથી મારાં શેઠ શેઠાણીને યથાર્થ રીતે કહેવા-

માં આવી અને જ્યારે હું બોલી રહી ત્યારે મારા શેઠે કહ્યું. “અ-
રે બિચારી, તું આજે જીવતી રહી તે તારું મોટું બાગ્ય જાણુ.”

“ બિચારી, ખરેખર? ” મારી શેઠાણી ગરમ થઇને બોલી.
“ હું ધાંડું છું કે તેણી કેવી મૂર્ખ હોવી જોઇએ કે, એટલી ધાસ્તી
પામી અને વળી બેશુદ્ધ થઈ. કદાચ ચોર આપણા રસ્તેમને લ-
ઇ ગયા હોત તો—”

“ પણ પ્યારી.” મારા શેઠે કહ્યું. “ ચોર ધાસ્તીમાં પેહે-
લું બારણું તેના હાથમાં આવ્યું તે ઉઘાડ્યું અને અંદર સંતાયો.
વળી ચોરડામાં અંધારું હતું—હું ધાંડું છું સુનાં કે તું બતી બળતી
રહેવા દેતી નથી? ”

“ બતી બાજે ?” તેણીની હિંમત ચાલે નહીં.” મારી શેઠાણી
જોરથી બોલી. “ પણ હું ધાંડું છું કે, તમારા કહેવાની મતલબ એ
હતી જ ” તેણીએ તેણીના ધણીને કહ્યું. “ ચોરડામાં અંધારું
હોવાથી તે ચોર આપણા વહાલા રસ્તેમને જોઈ શક્યો નહીં. જો-
યો હોત તો તે તેને પણ લઈ જાત. અરો જેમ વાસણો લઈ ગયો
તેમ તેને પણ લઇ ગયો હોત અને અત્યારે રસ્તેમ અહિં મારી
નજરે નહોત, અરે પ્યારા, મારા પ્રાણ—” એમ બોલતાં બોલ-
તાં મારી શેઠાણીનો જીવ બગડી. આવ્યો. અહિં મારે જણાવવું
જોઈએ કે, ધણીવાર મારી શેઠાણી આવી હાલતમાં આવી જતી
ત્યારે તેણીની સ્થિતિ દિવાના ગાણુસની સ્થિતિ કરતાં કાંઈ વધારે
સારી દેખાતી નહોતી.

“ શાંત થા, શાંત થા, પ્યારી.” મારો શેઠ હિંમત આપતાં
બોલ્યો. “ ચોર આપણા બાળકને લઇ જાય એવી ધાસ્તી આપણે

શા વાસ્તે રાખવી? ચોરો કાંઈ બાળકો ચોરવા આવતા નથી.”

“ અરે પણ રતનજી, ” મારી શેઠાણી જાણે તેણીને ધાસ્તીનું કાંઈ બીજું મૂકી એકા એક યાદ આવી ગયું હોય તેમ બોલ્યો. “ જો આપણે અતિ ખ્યારો છોકરો જાગ્યો હોત અને રડવા લાગ્યો હોત તો ચોર તેને મારી નાંખત—હા. કલત ક્યો હોત ? અને જ્યારે હું તેનો વિચાર કરું છું ત્યારે ધ્રુણુ છું.”—અને પ્રીતી તે દિવાના જી-રસામાં અસ્વાભાવિક પૃથ્વીમાં આવી.

“ વાર. ” મારા શેઠે કહ્યું. “ આપણે ખુદાનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કે એવું કાંઈ બન્યું નથી અને કાંઈ વધારે ખરાબ થયું નથી એમ જાણીને રકાબી વગેરેનો તોટો સહન કરશું. ”

“ કાંઈ વધારે ખરાબ થયું નથી ? રતનજી, ” મારી શેઠાણીએ વિચિત્ર અવાજે બૂમ પાડી. “ ચોર આપણા બાળક સાથે ઓરડામાં હતો અને કાંઈ વધારે ખરાબ નહીં ? એથી બીજું શું ખરાબ હોય ? એથી વધારે ખરાબ બીજું શું થવાનું હતું ? ”

આ વખતે મેં વિચાર કર્યો કે મારે લગતી વાતચિત હવે થઈ રહી હતી અને મારો શેઠ તથા શેઠાણી વચ્ચેના ઝગડો જોવાનું ન હજીવતાં હું ત્યાંથી ચાલી નીકળી. અજાણત હવે વધારે સાવચેતી ભરેલા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. હથીઆરો ખરીદ કરીને ઘરમાં રાખ્યાં. બારી બારણાંઓને નવા આંકડીયા તથા કળો જડવામાં આવી અને અમારો કુત્રો જે મારા શેઠના મોટા છોકરાને આપ્યો હતો તે પાછો આપ્યો. વળી જાહેરનામાં ચોડાવ્યાં કે, તે ચોર સંબંધી કાંઈ માહિતી આપશે તેને રૂ ૫૦૦ નું ધનામ મળશે પણ તે સમયનું વ્યર્થ ગયું.

તે પછીને સોમવારે જવામાં હું બહુમનજી ખુચીગાધ અને રસ્તમ સહીત સવારના આઠ વાગતાને સુમારે ફરવા જતી હતી તેવામાં બે પારસી સદ્ગૃથો ઘોડે સ્વાર થયેલા, તેઓની પાછળ એક સ્વાર થયેલા નોકર સહીત આંમરી તરફ આવ્યા અને પાસે આવતાંજ લગામ તાણી તેઓએ ઘોડા ઉભા રાખ્યા.

“ કયે બારણેથી રેડીમની લોજમાં જવાય છે? ” એક અવાજે પુછ્યું જેને મેં તરત જાણખ્યો. અને ઉંચું જેતાંજ ફરદુનજી પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટને મેં જોયો. “ અરે ! આ તો પેલી સુંદરી દાસી છે. ” તે બોલ્યો. મારો ચેહેરો લાલચોળ થયો અને મેં ફરદુનજી ઉપરથી નીચે નજર કરી તે આગાક તેના સોજતી તરફ જેતાં તે ૧૮-૧૯ વરસનો એક જુવાન સદ્ગૃહસ્થ જણાયો.

“ બોલ ખુશસુરત છોકરી, તું મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપીશ ? ” ફરદુનજીએ કહ્યું. “ કારણ કે મારા જણવા પ્રમાણે તું હજી રતનજી રેડીમનીના કુટુંબમાં નોકરી છે, કેમકે આ સુંદર છોકરાને હું જાણખું. ” એમ કહી તેણે સુંદર શબ્દ ઉપર ભાર મુક્યો જે જણાવવાને મેં નીચે લીટી કરી છે. તેનો મતલબ સુંદર શબ્દનો ઉક્તો અર્થ કરવાની હતી.

“ પેલે દરવાજે ધઈને સાહેબ. ” મેં કહ્યું. “ રેડીમની લોજમાં જવાય છે. ” એટલું કહી બાળકોને લઈ મેં ચાલવાની તૈયારી કરી.

“ એક પળવાર થોભ. ” ફરદુનજી બોલ્યો. “ આટલી ઉતાવળ કર નહીં. આ બધાં રતનજી રેડીમનીનાં છોકરાં છે ? પણ મારે પુછવાની જરૂર નથી, કારણ કે તેઓ બધાં સરખાં છે અને વળી અનહદ કદરૂપાં છે ” તેણે તેના દોસ્ત તરફ ફરી ધીમેથી વધારો કરીકહ્યું.

“ ફરદુનજી તમે શું કહો છો તે ઉપર ધ્યાન આપો. ” તેનો સૌજતી બોલ્યો. “ તે બિચારાં બાળકો કદરૂપાં છે તેમાં તેઓ શું કરે? અને તેઓની આ દાસી વિષે—તેણી ધણી શરમાળ અને સભ્ય છોકરી દેખાય છે—તેણીને અહિં તેણીની મરજી વિરૂદ્ધ રોકી રાખવી તે ગેરવાજબી કહેવાય. ”

આ વાતચિત જે મિત્રચારી ભરેલા ઠપકામાં થઈ હતી તે મારે કાને પહોંચવા નહીં દેવાનો તેમનો ઇરાદો હતો. પણ મેં તે સઘળી સાંભળી અને તે જુવાન સદગૃહસ્થ મારી તરફેણમાં ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો હતો તેની તરફ આભાર સુચવતી ડ્રૅપ્ટી મેં કરી.

“ વાર, તારો ઉપકાર માનું છું છોકરી. ” ફરદુનજી બોલ્યો. અને ઘોડાને ઐડી મારી જાને સદગૃહસ્થો પંછવાડે ચાકર સહીત આગળ ચાલ્યા અને હું બાળકોને લઈને મારે રસ્તે આગળ વધી.

ફરદુનજીનો સૌજતી મારા વિષે જે માયાળુપણે અને નમ્રતાથી બોલ્યો હતો તે બાળ્યત વિચાર કર્યા વિના મારાથી રહેવાયું નહીં. તેઓ જાને સાદા પોશાકમાં હતા પણ મને લાગ્યું કે, પેલો જુવાન સદગૃહસ્થ કોઈ અમલદાર હશે અને પારસી હોટેલમાં મારા શેઠે ફરદુનજીને કહ્યું હતું કે તેના કોઈ મિત્રને પણ સાથે લાવવો, તેથી તે સદગૃહસ્થ તેની સાથે આવ્યો હશે.

ફરી આવ્યા પછી ઘેર આવતાં ગને જણાયા કે હું મારી ધારણામાં ખરી હતી. તે જુવાન સદગૃહસ્થ માનવંતા પીટીટ ખાંનદાંનનો નખીરો પીરોજશા હતો. તે જુનાગઢ સંસ્થાનના આસિસ્ટન્ટ પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ હતો. હું અહિં વધારે કે પીરોજશા ખરેખર અતિ સુંદર જુવાન સદગૃહસ્થ હતો. તેના જેવો કુટુંબો જુ-

વાન મેં આજ દીન સુધીમાં ખીજો કાઢ જોયો નહોતો. તે ઉંચા કદનો, નાજુક બાંધાનો અને સીધો હતો. તેના વાળ ભુરા, જાડા અને સુંવાળા હતા. તેની આંખો સુંદર, મોટી અને ચળકતી હતી. તેનો બાપ એક મોટો અમીર ગણાતો હતો. તે અતિ ધનવાન હતો અને પીરોજશા તેનો ખીજો છોકરો હતો.

આ પરોણાઓ આવવાથી રેડીમની લોજમાં ભારી ધામધુમ મચી રહી. મારા શેઠનો વડો પુત્ર ખરસેદજી રેડીમની પોતાની ઓરત સહીત થોડા દહાડા પરોણા તરીકે રહેવા આવ્યો હતો. મારી શેઠાણી એવા બબકાદાર પોશાકમાં રહેતી હતી કે જ્યારે તેણી દિવાનખાનામાં બિરાજતી ત્યારે મેઘ ધનુષ્યના જેટલા રંગ કાઢતી અને પોતાથી જનતો એટલો મળતાવડો સ્વભાવ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતી. હું ઘણું કરીને મારો ઓરડો છોડી બહાર જતી નહીં અને જનતાં સુધી છોકરાંઓને પણ બહાર લઈ જવાનું બંધ રાખતી; કારણ કે ફરફુનજી તરફની હું ધાસ્તી ખાતી હતી. પણ દરરોજ ખાંણું ખાધ રહ્યા પછી બાળકોને ફળ વગેરે ખવરાવવાને તેઓને દિવાનખાનામાં મારે લઈ જવાં પડતાં અને તે વેળા મને જણાયા વિના રહેતું નહીં કે મને અણગમતી રીતે ફરફુનજી મારી સામું ટીક્યા કરતો.

એક અઠવાડીઉં ગયું એટલે ખીજો સોમવાર આવ્યો અને તે તે દહાડે મને આશા હતી કે પરોણાઓ રજા લેશે. તે દહાડાની હું રાહ જોતી હતી કારણકે તેઓના ગયા પછી એક દહાડાની રજા મને ભાવનગર જવા સારૂ આપવાનું મારાં શેઠ શેઠાણીએ વચન આપ્યું હતું. એમ બન્યું કે, તેજ સોમવારે સવારમાં મારી

શેઠાણી અચાનક મારા ઝોરડામાં દાખલ થઇ અને ફરવા જવાની કાંધ તૈયારીઓ ન જોયાથી મને રકમખંધ ગાળોથી ઘોઈ નાંખી. મેં છોકરાઓને જલદી કપડાં પેહેરાવ્યાં અને ત્યાંથી એકદમ નીકળી, આવી પડેલા તોફાની વાદળમાંથી બચી. તમેલા પાસે થઇને સરીયામ રસ્તા ઉપર અને થોડુંક આગળ વધી એવામાં એકાએક મારી પાછળ કોઇના પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો. પાછળ નજર કરતાંજ ફરદુનજી પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટને મેં જોયો. હવે મારા ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં.

“ આહા હા ! આતો અણુધાર્યો લાભ થયો. ” તે બોલ્યો. “ સવારની રમણીયતા નિહાળવામાં લલચાઇને આમ તેમ ભટકવા નીકળ્યો. પણ તું મળીશ એવી આશા નહોતી. અગર જે કે, જ્યારથી હું અહિં આવ્યો છું ત્યારથી તને મળવાનો લાગ શોધ્યા કરે છું. ” એમ કહી તેણે લોજ તરફ નજર કરી અને પછી તરત મારી ઉપર કાંધ શુદ્ધ અર્થ દર્શાવતી નજર ઠેરવી.

શું કરવું તેના વિચારમાં હું પળવાળ થોભાઇ રહી પણ તરત ક્રોધાવુર એહેરે હું બોલી. “ સાહેબ, તમારું કહેવું હું કાંઈ સાંભળવાની નથી. ” એમ કહી બાળકો સાથે આગળ વધી.

પણ ફરદુનજી તરત મારી બાજુએ આવ્યો અને મારો હાથ પકડી બોલ્યો. “ સુનાં, હું તને વિનંતિ કરીને માગી લઉં છું. કે, હું તને કહું તે પળવાર સાંભળ. મારે કાંધ તને કહેવું છે. તે અગત્યનું છે. હું તને ખરેખર કહું છું કે, તે મારા મન ઉપર ધણી ઉંડી અસર કરી છે; તેનું વર્ણન સેહેલથી હું કરી શકું એમ નથી. મને મેહેરબાની કરીને સાંભળ. ”

તેના આ શબ્દોથી હું પથ્થરના પુતળા જેવી બની ગઈ, પણ તરત પાછી ધીરજ પકડીને હું બાળકો—જે મારી પાસે અમારા બંને તરફ જેતાં ઉભાં હતાં તે—ના તરફ નજર કરીને બોલી. “ આ બાળકો સાહેબ, મારી તરફની તમારી વર્તણૂકના સાક્ષી છે; પણ તેઓ એવી રીતે વાત કરશે કે સઘળો વાંક મારી ઉપર આવશે. જે તમારા અંતઃકરણમાં કાંઈ દયાનો નિવાસ કીધો હોય તો મને એકદમ જવા દો એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે. ”

“ ના, સુનાં, હું તને જવા દેનાર નથી. ” ધ્રુવનજીએ જુસ્સાથી જવાબ આપ્યો. “ હું તને ચાહું છું અને હું કસમ ખાધને બહાર કઢું છું કે તારી ઉપર મારો પ્યાર ચોંટ્યો છે. ”

“ આવો મારા પ્યારા બાળકો. ” મેં જલદીથી બાળકો તરફ ફરીને કહ્યું. “ ચાલો આપણે પાછાં ઘેર જઈએ, કારણકે આપણને આ ગૃહસ્થ આગળ ચાલવા દેશે નહીં. અને બાળકોને પકડીને હું ઉતાવળથી પાછી ચાલી. ”

“ નિર્દય, નિર્દય સુનાં, ” ધ્રુવનજી ધીમા અવાજે બડબડ્યો. “ આ પ્રગણે મારી સાથે વર્તણૂક ચલાવવાનો તારે હક નથી. હું તારી સાથે માન પુર્વક અને ખરા અંતઃકરણથી બોલું છું. ”

“ અને હું સાહેબ. માન પુર્વક તથા ખરા અંતઃકરણથી આપને વિનંતિ કહું કે મને જવાદો. ” હું મોટેથી બોલી. કે જેથી બહમનજી તથા બુચીઆધ એમ સમજે કે ધ્રુવનજીને હું ખીલકુલ ઉત્તેજન આપતી નહોતી.

“ વાહ. તારી સાથે વાતચિત કરવાની ખીજ તક હું શોધી કાઢીશ. ” તેણે કહ્યું અને પાછો ફરીને તેણે લોજ તરફ પગલાં ભર્યાં.

“ તને તે ગૃહસ્થ થું કહેવા માગતો હતો સુનાં, બહમનજીએ પુછ્યું.”

“ તે એક જંગલી માણસ છે. ” મેં કહ્યું. “ તેને આપણી સાથે ચાલવું હતું, પણ તમારી માએ સખ્ત મના કીધી છે તેમ મારી ઇચ્છા પણ તેની સાથે ચાલવાની નહોતી.

બાળકો તરત તે વાત જીલી ગયાં અને તેઓ રમવા તથા દોડવા લાગ્યાં, તેથી હું તેઓ પડી જાય તો ઉભાં કરવામાં તથા વાડોમાંથી પાછાં ખેંચી લેવામાં અને રડવા લાગે તો તેમને સમજાવી પટાવીને છાનાં રાખવાના કામે વળગી. થોડીવાર પૂરીને પછી મારા ઓરડામાં સહી સલામત તે બાળકો સહીત આવી ત્યારેજ હું આનંદ પામી.

જમ્યા પછી મારી શેઠાણીએ નાના રસ્તમને વાડીમાં લઈ જવાનો મને હુકમ કર્યો. બહમનજી તથા બચુબાઈ તેમના મોટા ભાઈ ખરસેદજી રેડીમની સાથે બપોર ગાળવાને તેના ખેતરે જતાં હતાં. તેથી નાના રસ્તમને લઈને હું વાડી તરફ નીકળી. અને તે સેહેલથી દોડવાને અશક્ત હોવાથી રસ્તા ઉપર પોતાના રમકડા સાથે રમત કરતો હતો. હું મારા વિચારોમાં લીન થઈ ગઈ. પ્રવૃત્તિ પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટની જંગલી વર્તણૂક ઉપરજ વિચાર કરતી હતી. તે વખતે હું જેવી દુઃખી હતી તેવી દુઃખી બીજી કોઈ બુવાન ચાકરડી મને કદી જણાઈ નથી. મેં આકાશ તરફ મારું મોઢું ફેરવ્યું તો ખચીત મને એમ લાગ્યું કે, મારી મા ઉપરથી જોઈ રહી હશે. આ વિચારે મારા મનમાં એટલું ધર ધાલ્યું કે હું તદ્દન સત્તાહીન થઈ ગઈ. પણ તરત મારી પછવાડે આવતા પગસાંના અવાજથી હું ચોં-

કી. અને આ વેળાએ વાડીને છેડે—લોનથી દૂર હોવાથી હું ધાસ્તી પામવા લાગી. જલદીથી મેં આસપાસ નજર કરી તો બીજી પળે ફરફતે મારી બાજુએ આવી ઉભેલો જોયો.

“ મેં તને કહ્યું હતું મારી સુંદર સુનાં, ” તે બોલ્યો “ કે તારી સાથે ફરીથી વાતચિત કરવાને હું લાગ શોધી કાઢીશ, પણ તે એટલો જલદી મળશે એમ મેં આશા રાખી નહોતી. તે નાતું બાળક તેની મરજી મુજબ રમ્યા કરે છે તેથી તેની પછવાડે તપાસ રાખવાની કશી જરૂર નથી અને પેલાં બીજાં બે કઠ્ઠણાં માંકડાં તેઓની ભેરવ સરખી આંખોથી આપણને તપાસે એમ નથી. જે તું અહિંથી નાસવાને યત્ન કરીશ તો હું તને જોર જીલમથી પકડી રાખીશ અને જે તું બુમો પાડવાનું કરીશ તો હું તારા સુંદર મુખ ઉપર મારો હાથ દાખી દુવો ધાલીશ. હવે ત્યારે તું જુઓ છે કે હું દ્રઢ થયો છું અને તારે માફ કહેલું સાંભળવુંજ પડશે. ” તેણે જુસ્સાથી વધારો કર્યો.

“ અરે ખુદા ! ” હું ધારતી સાથે ક્રોધથી બોલી. “ મારા જેવી ગરીબ નિરાધાર છોકરીને આ પ્રમાણે બોલે છે તે એક સદગૃહસ્થ—અમલદાર છે ? સાહેબ, તમે મારી તરફ ધમકીવાળા શબ્દો વાપર્યા છે તેથી મને કહેવાદો કે, તેમાં તમે બીકણનો ભાગ ભજવ્યો છે. ”

“ સુનાં. જે તારી ઉપર માફ મન લાગ્યું ન હોત. ” ફરફતે નજીકે વિચિત્ર રીતે બદલાયેલે અવાજે કહ્યું. “ તો તે મને બીકણ કહ્યો તેને માટે હું તને ધિક્કારત. ખરા અંતઃકરણથી હું તને આહુ છું તો તે મેં તને જાહેર કર્યું તેનું અપમાન કેમ ગણે છે ? ”

“ સાહેબ, એવી ભાષા સાંભળવાને હું હજી ધણી નાની છું. ”

મેં તરત જવાળ આપ્યો. “ અને કદાચ તેમ ન હોત તો પણ ત-
મારા હોદ્દાના સદગૃહસ્થે મારી જેવી ગરીબ ચાકરડીને એવા શ-
બ્દો કહેવા તે કવળ અદ્યતિત છે. સાહેબ, ” મેં વધારે ક્યો. “ મારે
બુમો પાડી લોકો એકઠાં કરવાની ઇચ્છા નથી પણ જે તમે મારે
રસ્તો અટકાવશો તો હું મદદને વાસ્તે બુમો પાડીશ. ” આ પ્રમાણે
કહી હું ઉતાવળથી આગળ ચાલી.

પણ થોડી પળમાં ફરદુનજી મારી બાજુએ આવ્યો અને જ-
મણા હાથે તેણે મારી કમર પકડી તથા ડાબા હાથે જોરથી મારું
મોઢું દાબ્યું. એક જોન્ય તરફ મને ધસડી તેણે જોરથી તે ઉપર પ-
છાડી અને કઠોર અવાજે બોલ્યો. “ સુના, તારે મારી હકીકત સાં-
ભળવીજ પડશે. ” અને પછી મારા મોઢા ઉપરથી તથા કમર ઉ-
પરથી તેના હાથ પડી ગયા અને તે થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. હું અ-
રધી બેશુદ્ધ થવાથી તે પણ મદદ પોકારવાને અશક્ત હતી. શરમ,
ક્રોધ અને આશ્ચર્યના ઉમરાઓથી મારો સ્વર ગુંગળાઈ ગયો હતો.

“ હા, તારે મારું સાંભળવું પડશે. ” તેણે ઋડપથી તથા આ-
વેશમાં આવી કહ્યું. “ હું પૈસાદાર છું— તારા સુખનીજ વેતરણુ હું
કાયમ કર્યા કરીશ—હું તને સઘળી જાતની મોજ શોખ વચ્ચે રા-
ખીશ—તને એક ભભકાદાર ઘોડાગાડીમાં ફેરવીશ—રહેવાને સુંદર ઘ-
ર આપીશ—તથા પુષ્કળ નોકર ચાકરો—”

“ બસ, સાહેબ બસ. ” મેં એકાએક બોલવાને શક્તિ પક-
ડી અને પછી જેવો તેણે મને પકડવાને તેનો હાથ લાંબાવ્યો, તે-
વો મેં તે એક બાજુએ ફેંકી “ મને જવાહો સાહેબ, ” એમ
કહી બાજકને ભુલો જઈ વધારે આગળ દોડી.

પણ બીજી મિનિટ તે મારી સાથે થયો. તેણે ફરીથી મારી

ક્રમર પકડી અને મારા હાથમાંથી એક ત્રીસ નીકળી ગઇ. તેણે દિવાના જોસથી મારી ક્રમર પકડી રાખી. મેં છુટવાને વાસ્તે મારીથી બન્યો તેટલો પ્રયત્ન કર્યો પણ મારા ધારવા જેટલા જોરથી હું બુમ પાડી શકી નહીં. હું ગુગળાવા લાગી. મારા ગળામાં જાણે રાખ ભરાઇ ગઇ હોય એમ લાગ્યું. આખરે હું તેના કળજમાંથી ફરીથી છુટી જવામાં ફતેહ પામી. ફરીથી તે મારી પુઠે દોડ્યો અને આ વખતે હું ખુલ્લા રસ્તા ઉપર આવી. તેણે મને ફરીથી પકડી અને હું ધાસ્તીની હવા ચીરતી બૂમ સહીત નીચે પડી. તેજ પળે એક ત્રીજો શખ્સ ત્યાં આવી પહોંચ્યો મેં તેને આશ્ચર્ય અને ગુસ્સાના શબ્દો કાઢતો સાંભળ્યો અને બીજી પળે ફરફતેના હાથમાંથી મને છુટી કીધી.

તે મને એક બેન્ચ પાસે લઈ ગયો અને ધીમેથી તે ઉપર બેસાડી. મેં મારી આંખો ઉઘાડી અને પુર્ણ શુદ્ધિ આવતાં મને જણાયું કે, જે શખ્સ મારી મદદે એટલી ઝડપથી તથા એવી મમતાળુ રીતે દોડી આવ્યો હતો તે માનવંતો પીરોજશા હતો.

પણ પીરોજશાને આભાર બતાવવાની મને શક્તિ આવ્યા અગાઉ ફરફતે પાસે આવ્યો. તેનો ચેહેરો ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો હતો, હોઠ ધ્રુજતા હતા અને તેની આંખો આગની પેઠે ચળકતી હતી.

“ પીરોજશા, ” તેણે કઠોર અવાજે કહ્યું. “ આને વાસ્તે તું સંતોષ આપજે. તું અને હું હવે મિત્ર તરીકે મળી શકશું નહીં—હાલમાં તો નહીંજ— તેથી જે ઇનામ તું મારા હાથમાંથી છુટી ગયોછે તે તને રહેવા દેઈ હું એકદમ ઘોષે પાછો જઇશ. મારા અચા-

નક ચાલી નિકળવાને માટે પેલા રેડીમનીને કાંઈ બદાનું બતાવીશ. કદાચ તું તે સુંદર કુમારિકા પાસેથી વચન લઈશ કે, મારા વિષે કાંઈ વાતચિત કરતી વેળા તેણીના મોંપર સીલ મારે.

આટલું કહી તે તરત ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. અત્યંત ગભરાએલી, પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજતી, શું કહેવું કે શું કરવું તે નહીં જાણતી અને “ સંતોષ આપજે ” એ શબ્દના અર્થથી તદ્દન બિનવાકેફગાર હું ત્યાં બેઠ્ય ઉપર બેસી રહી અને ફરફનજી નજરથી ગ્રુમ થયો તે પછી મેં બીક સાથે મારી આંખો ઉઘી કરી અને ધ્રુજતા અવાજે બોલી. “ પીરોજશા, હું તમારો ધણો ઉપકાર માનું છું. ” તે કરતાં વધારે હું બોલી શકી નહીં પણ રડી પડી.

“ તમારે કશાને વાસ્તે મારો ઉપકાર માનવાનું નથી. ” તેણે માયાળુ અને હિંમતઆવે એવા અવાજે જવાબ આપ્યો. “ તમારી જેવી સ્થિતિમાં આવેલી બીજી કોઈ અબળા તરફ હું જેવી ચાલ ચલાવું તેવીજ રીતે હું તમારી તરફ વર્ત્યો છું. તમે ધણાં સભ્ય તથા શરમાળ છો તે હું પેહેલી મુલાકાતથીજ જાણ્યું અને ફરફનજીની બદલાનદ હતી તેપણુ જે દહાડે અમે અહિં આવ્યા તે દહાડાથીજ મારા જાણવામાં આવ્યું હતું. હું ધાઈ છું કે જેહું જીલ્લો નહોતો તો ” તેણે ધીમે અને ઢચું પચું મન સાથે વધારો કર્યો. “ તમે બધા પણુથી આવી ગરીબ સ્થિતિમાં ઉછર્યાં હશે નહીં. ”

“ સાહેબ, બીજી સ્થિતિ વિષે હું આશા ધરાવતી નથી. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ મારાં માળાપ ગરીબ હતાં. મારી મા, સાહેબ, ” અને અહિં મારી આંખોમાંથી દડદડ આસુ પડ્યાં.

“ હા. હું સમજ્યો. ” તેણે કહ્યું. “ તમારી મા પેલી જહાંન-

માં કુચ કરી ગયાંછે. પણ આ સધળું તમારું વૃતાંત તમને અડચણ નહોત્ય તો આવતી કાલે સાંભળવાની તમે મને તક આપશો. હું તમને વિનંતિ કરુંછું કે, કાંઈ ખાલી-સુસ્ત જીવાસાને ખાતર હું તમને કહેતો નથી. ના,ના. મારા મનમાં તો કાંઈ ખીજું છે. ”

પછી તેણે થોડીવાર સુધી મારી ઉપર માયાળુ નજરથી જોયા કરીધું.

“ કાલે બપોરે. ” તેણે એકાએક કહ્યું. “ હું બોધે પાછો જઈશ, તેથી સવારમાં આશરે આઠ વાગતે હું આ જગોએ આવીશ. કદાચ તમે પણ તે વખતે અહિં આવવાની ના કહેશો નહીં અને તમે ના કહેશો નહીં એવી મારી ખરા દિલથી વિનંતી છે. એટલું કહી મારો હાથ પકડી ધીમેથી પોતાના હાથવતી દાખ્યો અને પછી ઉતાવળથી ચાલ્યો ગયો. હું ઉપરના સધળા બનાવોપર વિચાર કરતી બેસી રહી.

પણ એટલામાં રસ્તમની ચીસો મારા કાન ઉપર આવી અને તેણે દૃઢ હમણાં પ્રાટશે એમ મને લાગ્યું. હું ઉતાવળથી તેની પાસે દોડી ગયો તો તેને કાંટાની વાડમાં પડેલો જોયો. તેના શરીરે ધણી ઉઝરડા થયા હતા. મારા બેઢરકારપણાને માટે પસ્તાવો કરતી તેને હું ધરમાં લાવી. તે હજી બરાડા પાડતો હતો. સારા નસીબે મારી શેઠાણી ફરફુનજીને રજા આપવામાં ગુંયાણી હતી. હું રસ્તમને મારા ઝોરડામાં બંધ ગયો અને ત્યાં તેને મહા મુશ્કેલીથી છાનો રાખ્યો.

પ્રકરણ. ૮ મું

મીજલસ.

આ રમરણીય દિવસની સાંજરે—કારણ કે વાંચનારે કેટલીક હકીકત ઉપરથી આ દિવસ સંભારી રાખવા યોગ્યછે—રેડીમની લોન્જમાં એક નવિન દેખાવ ગન્યો, પણ મેં પોતે તે ન જોયાથી મોટી આયા અને બપોરથી મેહેરામ જેઓએ નજરે તે જોયો હતો તેઓના કહેવા પ્રમાણે મારા વાંચનારની આગળ તે મુકવાને હું શક્તિ વાન થાઉં છું.

રેડીમની લોન્જના પરોણાઓ બીજે દહાડે જવાના હોવાથી મારી શેઠાણીએ તે દહાડે એક મોટી મીજલસ ભરવાની ગોઠવણ કીધી હતી. સ્વાદિષ્ટ પકવાનોને વાસ્તે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. નાંણાં ખરચવામાં તેણીએ કંજુસાધ તે દહાડે દુર કીધી હતી. મુંબઈથી સારી સારી ચીજો મંગાવી હતી અને ત્યાંના પ્રખ્યાત બપોરથી નસરવાનને પણ ખાણુની ગોઠવણ વગેરે સાફ બોલાવ્યો હતો. મારા નોકર બાપ્તઓ ખરેખર તાબુબ થાય એવું એ હતું કે નસરવાન પોતાની લેન્ડો ગાડી તેના તેજ આરબ ઘોડાની જોડી સાથે લેતો આવ્યો હતો. તે દરવાજા ઉપર એવડો ઠેકા મારતો આવ્યો. એક સદગૃહસ્થને છાજતો ફાંકડો પોશાક તેણે પહેર્યો હતો અને મેહેરબાન કહેવરાવવાની આશા રાખતો હોય એવો દેખાતો હતો. રસોડામાં પણ મુક્તાંજ તેણે મારા શેઠના બપોરથીની ભૂલો કાઢ્યા માંડી. તેની કચેલી વસ્તુઓ તેની મજાદા બપોરથીને પસંદ આવી નહીં. તેણે ધણા મોડા વખતમાં સધળું ઠીકઠીક કર્યું. આ જથબંધ ફેરફાર તેણે પો-

તાની દેખરેખ તજે ઘણી ચાલાકીથી થોડા વખતમાં કર્યો. મારી શે-
ઠાણી અને બેહેરામ બખરચીએ જમવાના ઓરકારમાં ટેબલ ગોઠવી
રાખી હતી. સઘળી જોઈતી ચીજો પણ તે ઉપર મુકી રાખી હતી.
મીજલસ બરાવાનો વખત પાંચ વાગતાનો હતો પણ આ ઉપલી તૈ-
યારી ત્રણ વાગ્યાથી થઈ રહી હતી. પાંચ વાગવામાં આશરે વીશ
મિનિટ રહી તે વેળા નસરવાન રસોડામાં સઘળી તૈયારી કરી રહ્યા
પછી આ જમવાના ઓરકારમાં આવ્યો અને આવતાંને વાર તેણે ઠં-
ડા મિજનથી હુકમ કર્યો કે, ટેબલ ઉપરથી રકાખી, પ્યાલા વગેરે
સઘળો સામાન દૂર કરવો, કારણ કે તે ગોઠવણુ તેને ફરીથી કરવી
હતી. બખરચી બેહેરામ આથી નિરાશ થયો અને જલદીથી તે ર-
તનખાંધ શેઠાણીને બોલાવી લાવ્યો. તેણીએ કાંઈ પણ ફરફાર સામે
સમ્પત મના કીધી અને જણાવ્યું કે તેણીની મરજી મુજબ ટેબલ
ગોઠવાઈ હતી.

“ બહુ સાફ ત્યારે બાઈસાહેબ. ” નસરવાન ઠંડી રીતે બો-
લ્યો. “ મારી ગાડી જોતરાવાનો હુકમ કરો. હું પાછો મુંબાઈ
જઈશ, કારણ કે અહિં મારો ખીલકુલ ખપ નથી. ”

મારી શેઠાણી તેનો એહેરો ટીકવા લાગી પણ નસરવાન ધી-
રજથી બેઠરકારપણે ચાલવા લાગ્યો. આથી પોતાની ઉદ્વેગતાઈને
માટે મારી શેઠાણીને માફી માગવી પડી અને પછી નસરવાનને
રાજી કરવા લાગી; તેથી તે રહ્યો. ટેબલ ફરીથી ગોઠવાવી અ-
ને મારી શેઠાણીને કમુલ કરવાની જરૂર પાડી કે તેણે કરેલી
ગોઠવણુ વધારે સારી હતી.

પરોણાઓ આવવા લાગ્યા. ગાડીઓ ઉપર ગાડીઓ બરાવા

લાગી અને આશરે ૪૦) પરાણાઓ આવી હાજર થયા. માત્ર ૪૨દુનજીને તથા પીરોજશાનેજ નહીં પણ સધળા પરાણાઓને પોતાના બબકાથી આંજી નાંખવાનો ઈરાદો મારી શેઠાણીને હતો. તેમાં ૪૨દુનજી તો ગયો હતો તેથી મારી શેઠાણીને પેહેલ વેહેલાં ધણું મારું લાગ્યું પણ તેના બદલામાં પીરોજશા રહ્યો છે, એમ માની સંતોષ ધર્યો હતો. ખરેખર કોઇ દહાડો મારી શેઠાણી આજન્મ જેવી મળતાવડી જણાઈ નહોતી.

જમણુ પુરું થઇ રહ્યા પછી મીઠાઇ વગેરે ટેબલ ઉપર આવી અને તે પછી બાનુઓ હજી બીજા ઝોરડામાં ગઇ નહોતી, એવામાં બબરચી બેહેરામ આવ્યો અને તેણે મારા શેઠના કાનમાં કાંઇ વાત કહી. “ તારે તારી શેઠાણીને પુછવું પડશે. ” મારા શેઠે ધીમે અવાજે કહ્યું તેથી બેહેરામ ઝોરડામાં લાંબો ઘેરાવો લઇને મારી શેઠાણીની ખુરશી પાછળ આવ્યો અને તેણીના કાનમાં કહ્યું, પણ તેણીએ માથું ધુણાવ્યું. “ અસકય. આજે રાત્રે નહીં. ” બબરચી પાછો ગયો. થોડી પળ બાદ પાછો આવ્યો અને બેણે કાંઇ તાળે સંદેશો લાવ્યો હોય એમ જણાવ્યો.

“ વાર. બેહેરામ, વળી શું છે? ” મારી શેઠાણીએ પુછ્યું અને સંદેશો સાંભળ્યા પછી બોલી. “ રતનજી, આ દસ મિનિટમાં આટલી આવ જ અને કાનકુસીયાંથી આપણા મિત્રોને બાણુવાની ઈચ્છા થઇ હશે કે, તે સુપ્ત વાત શું છે. હું તેમને કહી સંભળાવું. ખરી વાત એ છેકે, ” તેણીએ સધળા તરફ નજર કરીને કહ્યું. “ આ તે બિચારો દાદી, પેલો હાસ્ય રસ ના-
દકકાર—”

“ અરે! ” એદલજીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો જે ધડેચીનો માજી-
જોટ હતો. “ આખા ગઢેચીને આજ ત્રણ મહિના થયાં મોટા
આનંદ આપે છે તે? ”

“ તેજ દાદી. ” મારી શેઠાણીએ જવાબ આપ્યો. “, અગર
જોકે ખરું કહું તો મેં તો તેને એકવાર જોયો નથી. હું પોતે.”
તેણીએ વધારે ગંભીર અવાજે બોલતું જારી રાખ્યું. “ નાટકને આ-
શ્રય આપવા ચઢાતી નથી, કારણ કે તેથી નીતિનો બોધ આપ-
ણુને મળતો નથી એમ હું માનું છું અને તે દાદીતું અહિં આ-
વવાનું કારણ એ છેકે, તે આપણી તરફથી આશ્રય લેવાને અ-
રજ કરવાનો છે.”

“ ત્યારે આપણે શું કરશું મારી પ્યારી? ” મારો શેઠ બો-
લ્યો. “ આપણે તેને અંદર આવવા દઇએ અને જેજોની ઇચ્છા
મદદ આપવાની હોય તે નામ લખાવે. ”

“ પણ તે ધણું સારું થશે. ” ધડેચીનો માજીજોટ બોલ્યો.
“ કે, રતનબાઈ જેવી મળતાવડી અને ઉત્તમ બાનું જે સત્ય, ધ-
ર્મ અને નીતિના આવા ઉંચા વિચાર ધરાવે છે તેણી તે અભા-
ગીયાને તેના ધંધાની હલકાઇ વિષે યોગ્ય શબ્દોમાં સમજણ
આપશે. ”

“ ખરેખર તે કામ બજાવવા હું માથે લઉં છું ” મારી
શેઠાણીએ કહ્યું જે તેણીની ઉપરની પ્રસંસાથી અતિ ખુશી થયેલી
જણાઇ પછી બજારચી તરફ ફરીને કહ્યું. “ બહેરામ, નાટકવાળા દા-
દીને કહે કે અંદર આવે. ”

“ થોડી મિનિટમાં દાદીએ દેખાવ દીધો. તેણે મોટા સફેત

કાટ પેહ્યો હતો જેને છાતીના ભાગમાંજ ઘટન હતાં. તેના ચે-
હેરાનો નીચલો ભાગ રૂમાલથી છુપાયેલો હતો અને માથા ઉપરની
અંગ્રેજ ફેશનની ટોપી ઠેઠ નાકની દાંડી સુધી આવી હતી. ખો-
ટા વાળ ચોટાડીને ચેલીયાં કર્યાં હતાં અને ડુંકામાં તે ધણેક આ-
લાક દીસતો હતો.

જ્યારે તે અંદર આવ્યો ત્યારે મારો શેઠ તેની સામું એક ન-
જરે જોઇ રહ્યો.

“ વાર. દાદી, ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું અને આત્મસંતુષ્ટ
રીતે આસપાસ નજર કરી. એવું સુચવવાને કે, પોતે હવે બાપણુ
આપવાની તૈયારીમાં હતી. “ તને અહિં બોલાવવાનું કારણુ એ
છે જે-મારી, મારા ધણીની તથા મારા પરોણાઓની હજુરમાં તને
આશ્રય આપવાને માટે કંઈ કરવું છે. અગર જો કે તારા ધંધા ઉ-
પર વિચાર કરતાં તને આશ્રય આપવો અગતે ઘટિત—

“ વાહ આવાં. ” વિચિત્ર રીતે પોતાનો એક હાથ તથા એ-
ક પગ લંબાવીને દાદી બોલ્યો.

“ તું તારા જીના દોસ્તને શિખવે છે કેમ ? ”

ઉપલા શબ્દો સાંભળી સધળા આશ્ચર્ય પામ્યા. મારા શેઠે ધી-
મી ચીસ પાડી અને ગભરાએલા જેવો થઇ બેઠો. દાદીએ તરત
પોતાના ખોટા લગાવેલા વાળ કાઢી નાંખ્યા અને દેડકાની પેટ કુદ-
કો મારીને રતનબાઈની સામે ધુટણુ પર બેઠો અને બોલ્યો. “ કેમ,
આવાં, તારા જીના દોસ્તને ઓળખે છે કે નહીં ? અરે ! ખરેખર
હું બદલાઈ ગયો છું અને તું પણ જો રટેજને વળગી રહી હોત તો
બદલાઈ જાત; પણ તે દસ બાર વરસ અગાઉ તે છોડ્યું અને અ-

હિં આવી રતનજી રેડીગનીને જાળમાં પકડયો. તું બાદશાહી નાટક મંડળી “ માંથી એકાએક ગુગ થઈ ગઇ તે મને સાંભરેછે. હવે સધળું ખુલ્લું થયું. મેં તને જરાજર ઝોળખી છે. આવ આવાં, તારા જીના દોસ્તને આવકાર આપ. ”

અહિં મારા શેઠે તેને એકદમ બહાર કાઢવાનો હુકમ કર્યો અને દાદી પોતાનું કહેતું સાંભળવાનો આગ્રહ કરતો હતો, તેને ધક્કા-મારી બહાર કાઢવામાં આવ્યો. મારી શેઠાણી અરધી બે શુદ્ધ જેવી થઇ ગઇ હતી. તેણીને ઉપાડીને ખીન્ન ઝોરડામાં લઈ ગયા. મારો શેઠ અતિશય શરમાયાથી મીઠાસમાં બેસી શક્યો નહીં, તેથી તે પણ તેણીની પછવાડે ગયો અને સધળા પરોણાઓ પોતપોતાની માડી બેઠાવી એકદમ તેઓના ઘર તરફ રવાના થયા.

આ બનાવ નીચે બનતો હતો તે દરમ્યાન ઉપર મારા કેવા હાલ હતા ? બહમનજી, બચુબાધ અને રસ્તમ એ ત્રણે તેઓની મંડળમાં આવે તેમ મસ્તી કરતા હતા. તથા મને બહુ સતાવતા હતા. બહમનજી મારી સામે લાત ઉગામીને દોડતો હતો અને રસ્તમ તો મારાં કપડાં છોડતો નહોતો. પણ આખરે તેઓ સધળાં થાકી થાકીને પોતાની મેજે ઉઘી ગયાં. તે વખતે મારા વિષે વિચાર કરવાની મને કુરસદ મળી. પીરોજશાએ મને મારો હેવાલ કહેવા બોલાવી હતી. તેણે માફ રક્ષણ કર્યું હતું તથા મારા ભલામાં તે હિત ધરાવતો હતો તેથી તેને મારો હેવાલ સાંભળવાનો હક ખરો. તેણે મને માયા બતાવી હતી તેના બદલામાં મારી દરજ મેં બખ્તવી હતી. એટલે મારો આભાર તેને જણાવ્યો છે. હું ગરીબ આકરડી હતી અને તે એક ખાંદાંન કુળનો ગર્ભ શ્રીમંત શેઠીઓ અને અમલદાર

હતો, તેથી મારો હેવાલ તેને શાવાસ્તે સંભળાવવો જોઈએ એવો વિચાર કરતી હું આખરે દ્રઢ થઇકે મારે જવું નહીં, એટલામાં મોટી-આયાં દોડી આવી. નીચે જે બન્યું હતું તે તેણીએ મને જાહેર કર્યું. અગર જોકે, મારી શેઠાણી ધણી સખ્ત હતી પણ તેણીનું ખરાબ ઇચ્છવા હું ચહાતી નહોતી. તેણીનું પોકળ આ રીતે જણાઇ આવ્યું તેથી મારા મનમાં દુઃખ થવા લાગ્યું.

ખીજે દહાડે સવારે મારા શેઠ એક પછી એક સઘળા નોકરો-ને બોલાવી દરેકને એક એક મહિનાનો પગાર વધારે આપી કહ્યું કે, તેને દેશાવર ખાતે જવું હતું તેથી નોકરને રગ્ગ આપવાની જરૂર પડી. મારી ઉપર તે ધણો માયાળુ હતો તેથી હું તેની પાસે ગઈ ત્યારે તે દુસકાં ભરવા લાગ્યો. મને પગાર ઉપરાંત ૨૦ રૂપીયા વધારે આપ્યા. મારાથી પણ રડયા વિના રહેવાયું નહીં. વધારાના ૨૦ રૂપીયા પાછા લેવાને મેં કહ્યું ત્યારે તેણે દુસકાં ભરતાં માથું ધુણાવી ના સુચવી. હું ધણી દીલગીર થઇ ગઇ હતી તેથી મારાથી પણ કાંઈ વધારે બોલાયું નહીં. હું તરત ત્યાંથી ચાલી નીકળી અને દાદરે ચડતી હતી; એવામાં ખીરોજશા મને સામો મળ્યો.

“ હું જાઉં છું સુનાં, તું બાગમાં આવજે. ” તેણે કહ્યું, પણ મેં ત્યાં ન જવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી સીધી મારા ઓરડામાં ગઇ અને મારા સામાનની પેટી લઈને હું મારા શેઠના ઘરને છેલ્લી સલામ કરી ભાવનગર તરફ આવી.

પ્રકરણ ૧ મું.

નવાપરાતું પીઠું.

હું બાવનગર પહોંચી તે વેળા બપોર થયા હતા અને એક વરસ ઉપરાંતના વિયોગ પછી મારી બેહેનોને મળવાને મારો જીવ બહુ તલપી રહ્યો હતો, તેથી બારેબાર હું ધનાંબાર્ઠ ઘોઝકાવાળાંને ત્યાં ગયો. ત્યાં ખુરશેદ અને દીનાંને અતિ હર્ષ સહિત બેઠી. અગર જોકે ખુરશેદની વર્તણૂક મારી તરફ મને બેદરકાર લાગ્યાથી મારા આનંદને થોડોક આંચકો લાગ્યો, પણ મારી નાની બેહેન દીનાંના સ્નેહના બેહદ ઉમળકાથી તે ક્ષણ બંધુર દુઃખ પલકમાં તદ્દન વિસરાઈ ગયું. દીનાં હસતી અને સજળ નેત્રે મારી કાઠે વળગી પડી. મેં તેણીને ગાઢ આર્ક્ષીંગન કીધું અને અત્યંત પ્યાર સહિત વારંવાર તેણીને પ્યારની ચુમીયો લેવા લાગી.

મારી બેહેનોને તપાસતી વેળા તેઓ બંનેમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો મને જણાયો. ખુરશેદ જે હમણાં તેર વરસે પહોંચી હતી તેણી એક સુંદર, તેણીની ઉંમરના પ્રમાણમાં જરા ઉંચી અને પાકી સમજવાળી દેખાતી હતી, જેવામાં દીનાં જે અગ્યાર વરસની થઈ હતી તેણી જાડી અને ધણા રમુજી સ્વભાવવાળી દીસતી હતી. બંને એ ધણો સ્વચ્છ અને ભભકાદાર પોશાક પહેર્યો હતો, જે તેઓની જીંદગીની સ્થિતિથી વધારે ચડીઆતો જણાતો હતો તથા જો તેઓને લાયક ઉંમરે પહોંચતાં નોકરીમાં દાખલ થવાનું હોય તો તેઓની ભવિષ્યની આશાઓને પણ અનુકૂળ આવે એવો નહોતો. તેઓને પુછવાથી મને જણાયું કે, પા-

સેની એક નિશાળે તેઓ જતાં હતાં પણ ત્યાં મળતી કેળવણી તેઓના પોશાકની પેઠેજ હતી, એટલે કે તેઓની સ્થિતિ ચડીઆતી હતી. મને વળી તેઓએ કહ્યું કે; થોડાક દિવસો થયાં તેઓ ધનાઞ્ઞાધ સાથે જમવા બેસતાં હતાં અને દિવાનખાનામાં તેણીનીજ ખાસે રહેતાં હતાં. આથી મને થોડોક ખેદ ઉપજ્યો. મારી બેહેનોના સુખ તરફ હું અદેખી નહોતી—પ્રુદા મને એવું ન સુઝાડે-એવું સુખ તેઓને કાયમ રહેવાને માટે હું મારી જીંદગી ખુશીથી અર્પણ કરત, પણ તે સુખ થોડા લાંબા વખત સુધી પણ ટકશે નહીં એમ મને અદેશો ઉપજ્યો.

મારી બેહેનો સાથે હું બેઠી હતી ત્યાં તરત ધનાંબાધ આવી. તેણી હંચા કદની, પાતળા બાંધાની અને સાઠ તરસની ધરડી ડાસી હતી. તેણીની ચામડી ઉપર કરચલીઓ વળી હતી અને તેણીના પેાપટની ચાંચ જેવા આકારના નાક ઉપર મોટાં ચરમાં લગાવેલાં હતાં. તેણી બહુ પૈસાદાર નહોતી તેમ ગરીબ પણ નહોતી અને અતિશય પરોપકાર બુદ્ધિવાળી હતી; પણ તેણીનો સ્વભાવ એટલેજ વિલક્ષણ અને મિનજી હતો.

એક સાંકડી અને બેડોળ ખુરશી ઉપર તેણી પુતળાની પેઠે અકકડ થઇને બેઠી અને જે ખુરશી ઉપરથી હું તેણીના આવવાથી ઉભી થઇ હતી ત્યાંજ બેસવાનું માંચાણ અવાજે તેણીએ મને કહ્યું. મારા સંબંધમાં થોડાંક પ્રશ્નો કર્યા પછી તેણી બોલી. “ હું એક બહી, સદાચારી અને નીતિમાં દ્રઢ પારસણ દેખાય છે અને ખરેખર તારાજ રક્તો ઉપર ચાલવાથી તને લાભ થશે; તેથી તારે પ્રયત્ન કરી કોઇ પૈસાદાર કુટુંબમાં મૂખ્ય દાસીની નોકરી બેળવ

વી. અહિં તારી જાને બેહેનોને હું અતિશય ચાહું છું અને યોગ્ય વખતે ગવરનેસ થવાને શક્તિવાન થાય એવી કેળવણી આપું છું. તેણી બહી છોકરીઓ છે, પણ ખુરશેદ જરા વધારે હઠીલી અને અભિમાની છે અને દીનાં આનંદી તથા ધણી ખુશ મિનજ છે. હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, તેઓ જાને ધણી સારી નિવડશે અને તેઓને માટે જટલું કરવાનો વિચાર મેં પેહેલાં રાખ્યો હતો તેના કરતાં વધારે ફેરવાનો વિચાર મારા મનમાં હવે થયો છે પણ હું પોતે મારી ભેજે કરીશ. તેમાં કાંઈને વચ્ચે નાંખવાની જરૂર નથી. જો સુનાંબાઇ, તું બાવનગરમાં રહે તો તારે પાખવાડીઆમાં એક વખત કરતાં વધારેવાર તારી બેહેનોને મળવા આવવું નહીં; કારણ કે તેથી તેઓનું મન બદલાઈ જાય એવી ધાસ્તી રહે છે. તારા બાઇ અરદેશરને પણ મેં આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે. સોરાબ વિષે તો હું કહેવાને દિલગીર છું કે, આ ધરની નજદીક પણ આવવાની તેને મના કરવાની મને જરૂર પડી છે. ”

“ ખરેખર ? ” મારા વિચારો દુઃખદાયક રીતે એકદમ બીજે રસ્તે વળ્યાથી હું બોલી “ હું આશા રાખું છું પાર્થસાહેબ, તેણે કાંઈ ખોટું કૃત્ય તો કર્યું નથી ? ”

“ ના, ના. હું એવો મજબુત આરોપ તેના ઉપર સુકતી નથી. ” તે ધરડી ડોસી બોલી. “ પણ મને શક છે કે, તે કુસંગતમાં પડેલ છે અને ધણી આળસુ થઈ ગયો છે. વળી સુનાંબાઇ, છેલ્લી વેળા તે અહિં મળવાને આવ્યો હતો તે પછી મારો એક રૂપાનો ચમચો એકદમ ગુમ થઈ ગયો છે. ”

“ દર્યાળ ખુદા ! પાર્થ, ” હું આંસુ ભરી આંખો સહિત બો-

લી. “ તમારી મતલબ એમ સમજવવાની તો નથી કે મારો—
અને આ છોકરીઓનો—બાપ ચોર છે? ”

“ મેં એમ કહ્યું નથી. ” તે બાપ બોલી. અને તે એવી શાં
ત રીતે કે, તેથી મને અતિશય દુઃખ થયું. “ પણ ત્યાર પછીથી
મારે ઘેર તે આવી શકતો નથી. તારે બાપએ ગમે તે કંઈ હોય
અથવા કરતો હોય પણ તેથી તારી આ બેઠેનો વિષે હું માઠો
વિચાર ધરાવું એમ તારે સમજવું નહીં. જ્યાં સુધી તેઓ સારી રી-
તે ચાલે છે ત્યાં સુધી તેઓના સગાંઓના કુકર્મોને માટે તેઓ જ-
વાબદાર હોય, એમ હું ક્ષણવાર પણ માનું નહીં. ”

આ પ્રમાણે તે ધરડી ઓરત બોલી અને મારા રોકવાથી તે-
ણી અધીરી થતી હતી એમ મને જણાયાથી મારી મુલાકાતને અં-
ત આણવાને મેં ઉતાવળ કરી. તેણીએ મને ત્યાં રહેવાનું ક-
હ્યું નહીં અને મારી બેઠેનોને બેટલા પછી હું થોડા કંઈ દુઃખી
અંતઃકરણ સહીત ત્યાંથી ચાલી નીકળી.

મેં હવે મારાં પગલાં દાકતર ઘરનેરજીના ધર તરફ ભર્યાં
અને ત્યાં જઈ બારણું ઠોકતાંજ તે અરદેશરે ઉઘાડ્યું. મને જોઈને
આત્માનંદ સાથે તે મને બેટી પડ્યો અને મને જણાયાવિના રહ્યું
નહીં કે, તે સુખથી દૂર હતો. તે મને અંદર તેના ઓરડામાં લઈ
ગયો. ત્યાં તે વેળાએ બીજી કોઈ નહોતું. મેં તેને તેના ઉઘાસી ચે-
હેરા બાબત પૂછ્યું અને જવાબ મળતાંજ અતિ દુઃખ લાગ્યું; કા-
રણકે અમારા સુખદાતા દાકતર ઘરનેરજીને તેના મિત્રે કરેલા વિ-
શ્વાસપાતથી મોટી ખોટ ગઈ હતી અને તેથી તેના લેણદારોના પં-
જામાંથી સટકી જવાને તેને તેજ દહાડે સવારે ભાવનગર અત્યાનંક

છોડવું પડયું હતું. વળી અરદેશરે વધારો કર્યો કે, તેનો સરસામાન સધળો જાહેર લીલાઈમાં મુકાશે. આથી માઈ હૃદય ધણુંજ અચકાયું, પણ દાકતર અરજેરજી બધરી છોકરીની જાનબથી મુક્ત હતો, તે દિલગીરીના મૂળને તદ્દન તો નહીં પણ થોડું કમી કરનારું હતું.

વળી અરદેશરને તેની દિલગીરીનાં બીજાં પણ કારણો હતાં અને તેણે મને ખાત્રી કરતાં વચનોમાં કહ્યું કે, જો હું ન આવી હોત તો તે મને લખી જણાવવાનો હતો. તેણે વળી વધારો કર્યો કે, લાંબો વખત થયા તે લખવાનું દિલ કરતો હતો પણ મને દુઃખ લાગશે, તેજ ચિંતાથી તેણે કલ્પમ હાથમાં લીધી નહોતી. તેના વચનોથી મને ધારતી લાગી અને મારી આતુરતા દૂર કરવાને માટે તે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

“ મારી વહાલી સુનાં બેહેન, પેહેલવેહેલાં મને એ ધારતી છે કે, જે રીતે ધનાંબાધ ધોકડાવાળાં ખુરશેદ અને દીનાંને ઉછેરે છે તે તેઓને ભવિષ્યમાં પ્રાયદાકારક નીવડે એમ મને લાગતું નથી. પેહેલવેહેલાં મેં તને લખ્યું હતું તેમ ખરેખર તેઓ બીજી દાસીઓની સાથે રસોડામાં રહેતાં અને દિવસે એક સારી આખરદાર ગામઠી નિશાળે જતાં, પણ છેલ્લા થોડાક અઠવાડીયાં થયાં ધનાંબાધ ધોકડાવાળાંએ તે સધળામાં તદ્દન ફેરફાર કીધો છે. ખુરશેદ અને દીનાંને સારો પોશાક પેહેરાવી ધનાંબાધ તેણીની સાથે દિવાનખાનામાં રાખે છે અને એક નવી નિશાળે મોકલે છે. ત્યાં તેઓ ગાતાં અને નાચતાં શીખે છે. ધનાંબાધનો ઈરાદો તેઓને ગવરનેસ બનાવવાનો છે અને હમણું સુધી હું મારી મરજી મુજબ તેઓની પાસે જઈ શક-

તો પણ થોડાંક અઠવાડીયાં ઉપર ધનાંબાઇએ મને કહ્યું કે, મારે વારંવાર મળવા ન જતાં પખવાડીયામાં માત્ર એક વાર જવું. હું જાણું છું કે ધરડી ઓરત તેણીના વિલક્ષણ મિલજને માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે અને તેથી મેં મનમાં કાંઇ દુઃખ ધર્યું નહીં, પણ મને ધાસ્તી રહે છે—આપણી ગરીબ બેહેનોને—”

મેં અરદેશરને બોલતો અટકાવી કહ્યું કે, હું હમણાંજ ત્યાં મળવા ગઇ હતી; તે ઉપરથી મને પણ એવુંજ અનુમાન થયું છે અને એવીજ ધાસ્તી લાગે છે.

“ પણ તે કાંઇ પૈસાદાર ગણાય છે. ” અરદેશરે બોલતું જરી રાખ્યું. “ અને તેણીની મિલકતની કુલ મુખત્યાર તેણીજ એકલી છે. ખરેખર હું ધારું છું કે, તે પણ એમ સાંભળ્યું હશે. વળી તેણીને કોઈ સગું વહાલું હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે કોઈ પ-રોણો તેણીને ઘેર હું કદી જોતો નથી તેમ કાંઇ આવતું હોય એમ કોઈને મોઢે સાંભળતો પણ નથી; તેથી આ સઘળી જાણતો ઉપર વિચાર કરતાં તે થવું શક્ય છે. આપણે આશા રાખવી જોઇએ તથા દાકતર જરજેરજીએ પણ મને ખાત્રી પૂર્વક કહ્યું છે કે, ધનાંબાઇ ખુ-રશેદ અને દીનાંબી—આવી સારી જરદારત કરે છે, તો બેશક તેણીની સઘળી મિલકતનો નહીં પણ તેનો થોડોક ભાગ આપણી બેહે-નોને આપતી જશે. જે તેમ થાય તો આપણી બેહેનોની એટલી સારી જરદારત થાય છે તેને માટે આપણે દિલગીરી ધરવી નહીં જોઇએ. ”

“ નહી, જરાએ નહીં. ” હું બવિખ્યની ઊત્સુક આશાઓના બુક્કસાથી બોલી. “ પણ મને કહે વડાજા બાઈ, તું તારા દુઃખનું

સવિસ્તર કારણ કહી સુક્યો ? ” અહિં મેં તેના એહેરા તરફ ન-
જર કરી અરધા બીધેલા અવાજે પુછ્યું “ અને સોરાળ—? ”

“ અરે ! ” અરદેશરે અશુભ સૂચક રીતે તેનું માથું ધુણાવી
ઊદ્ગાર કાઢ્યો અને તરત તેના એહેરા પડી ગયો.

“ દયાળુ ખુદા ! ” મેં નિસાસો સુક્યો. “ કાંઈ ખરાબ તો
થયું નથી ? તે હજી નવરોજજીને ત્યાં છે ? ”

“ હા. ત્યાં છે. ” અરદેશરે જવાબ આપ્યો. અને તે એવે
એહેરે તથા એવી રીતે કે, તેની ઉમરના પ્રમાણમાં તે ઘણો મંદીર
જણાયો.

“ ત્યારે તારી એમ કહેવાની મતલબ છે કે, તે સુસ્ત થઈ
ગયો છે—કાંઈ કામ કરતો નથી—દુરાચારી થયો છે અને કુસંગતમાં
પડેલો છે ? ” મેં ધીમે અને દયુપયુ મન સાથે પુછ્યું, કારણ કે
મને ઉડી ધાસ્તી પેસી ગઈ હતી કે, તેથી પણ વધારે ખરાબ તે
થયો હશે.

“ અરે મારી વહાલી બેહેન, ” અરદેશરે રડતાં રડતાં કહ્યું.
“ હું ઘણી દિલગીરી સાથે કહું છું કે, સોરાળ તું કહે છે તેવોજ
થયો છે અને મને ધાસ્તી લાગે છે કે, થોડા વખતમાં તે તેથી પણ
વધારે ખરાબ થશે. ”

“ મને સઘળું કહીદે, અરદેશર. મારાથી કાંઈ છુપાવ નહીં.”
મેં કહ્યું. “ તે મને યોગ્ય છે કે, મારે સઘળું જાણવું જોઈએ. ”

“ હું કાંઈ તારાથી છુપું રાખીશ નહીં સુનાં બેહેન, ” અર-
દેશરે આંખો લુછતાં જવાબ આપ્યો. “ પેલા હોમશે જુગારી અને
શાપુર છાકોટી નામના બે અતિ દુષ્ટ શખ્સો જેણે એક વેળા આ-

પણા બાપને તેને પીઠે ન જવા સારૂ અપમાન કયુ હતું તેઓને તું જાણુતી હોઈશ અને તેં જોયા પણ હશે—”

“ અને શું એમ કહેવાની તારી મતલબ છે કે, આપણો ભાઈ સોરાળ એ શખ્સોની સોળતમાં પડ્યો છે ? ” મેં બીધેત્રે એહેરે પુછ્યું અને મારી નસો માંહેનું લોહી ઠરી ગયું.

“ હા. તેમજ છે. ” અરદેશરે જવાબ આપ્યો. “ હાલમાં તે તેઓની સાથે બહુ બમ્બા કરે છે. તે વાત દાકતર બરબેરજી પાસે નવરોજજીએ જાહેર કરી છે. ખરેખર આપણુ સધળાંની દયાને ખાતર તેણે સોરાળને ન્યાયાધિશ હજુર ઉભો કરીધો નથી, નહીં તો ક્યારેનો તે કેદખાનામાં ગયો હોત. ”

“ અરે ખુદા ! ” હું બોલી. “ ખરેખર આ ધણા અશુભ સમાચાર છે. અલખત તું જાણુછે કે, ત્રણ અઠવાડીયા ઉપર સોરાળ મને મળવા આવ્યો હતો ત્યારે તેણે મને સુધરવાતું વચન આપ્યું હતું. ”

“ હા, તને મળી આવ્યા પછી તેણે મને કહ્યું હતું ” અરદેશર બોલ્યો. “ પણ તે પછીથી એકવાર મને મળ્યો નથી. ખરેખર મને જોતાંજ જાણી જોઈને રસ્તો બદલી આવ્યો જાયછે; પણ મને હમણાંજ ખબર મળ્યાછે જે, તે શાપુર છાકટો અને હોમલા જુગારીની સાથેજ રહેછે અને તેઓ પુષ્કળ પૈસા ઉડાવે છે. વળી આપણો કમબાગ્ય ભાઈ સોરાળ દિવસમાં પણ છાકટો થઈ અહિં તહિં ભટકતો ફરે છે. ”

“ અફસોસ ! અફસોસ. ત્યારે તે તદ્દન નાશકારક રસ્તા ઉપરછે ? ” હું મારા હાથે અફાળતી બોલી. “ હવે તે નહીંજ સુખરે ? નહીં—હું હમણાં જઈ તેને મળીશ. તેને હું સમજાવીશ. ”

આપણાં માંબાપના રહના તેને કસમ આપીશ—પણ અરે! ” હું એકાએક ધાસ્તીથી ચમકી બોલી. “ તે પુબ્બળ પૈસા બદ્દેલીમાં ઉડાવે છે? અને ધનાંબાઈ ધોકડાવાળાંએ મને હમણાં કહ્યું હતું—અરે! તે ભયંકર શબ્દો બોલવાને મારા હોઠ ઉપડતા નથી. ”

“ તું શું કહેવા માગેછે તે હું જાણું છું. ” અરદેશરે શોક ભરેલા અવાજે કહ્યું અને અત્યંત શરમાઈને—નીચું જોયું. “ ધનાંબાઈએ તે વિષે મને કહ્યું હતું. તું રૂપાના ચમચા વિષે કહેછે કે નહીં? ”

“ હા, તે વિષે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ પણ તું એમ ધારે છે વાહાલાબાઈ કે, આપણો બાઈ સોરાળ એવું ધોર કૃત્ય કરીશકે? ”

“ શું ધારતું તે હું જાણી શકતો નથી. ” તે બોલ્યો. “ તે વિષે વિચાર કરવાનેજ હું ઇચ્છતો નથી. ” મેં નિસાસો મુક્યો અને પછી અમે ઉડા અને દુઃખદાયક વિચારમાં ગરક થયેલે ચેહેરે એક બીજાં તરફ જોતાં થોડીવાર સુધી ચુપ બેસી રહ્યાં.

“ હું જમને તેની શોધ કરું છું. ” મેં આખરે કહ્યું અને ખુરસી ઉપરથી ઉઠી.

“ પણ રહે. ” અદેશર બોલ્યો. “ જરાવાર રહે. તે તારા વિષે તો મને કાંઈ કહ્યુંજ નહીં. ”

પછી મેં મારી નોકરી કેમ છોડી તે વિષેની સઘળી હકીકત તેને કહી અને બીજી નોકરી જેમ અને તેમ જલદી મેળવવાને આગુરતા બતાવી; કારણ કે મારી પાસે જે કાંઈ પુણ હતી તેના વડે માત્ર એક જોડી નવાં કપડાં થઈ શકે એટલી હતી. પણ જો હું લાંબા વખત સુધી નોકરી વિનાની બેસી રહું તો તેના ઉપર મારું અજરાન આલવું અશક્ય હતું.

“ દાકતર બરબેરજી સાથે ઝોળખાણુવાળા ધણા વેપારીઓ છે ” અરદેશર બોલ્યો. “ તેઓને ત્યાં જઈને હું હમણું તપાસ કરીશ. તું રાત્રે અહિંજ સુજે. મારા શેઠના ધરની રખેવાળ તને બિ-છાતું કાઢી આપશે અને તું સોરાળને મળીને પાછી આવીશ તે ફરમાન હું નોકરીને વાસ્તે તપાસ કરી આવીશ. ”

મેં હવે થોડા વખતને માટે અરદેશરની રજા લીધી અને મારા બાપ સોરાળના શેઠ નવરોજજીના ધરનો રસ્તો લીધો. મેં તે લાંબક શેઠને તેની ઓફીસમાં બેઠેલો જોયો અને હું અંદર પેટી કે, તરત તેણે ધણી મેહેરખાની સાથે તેનો હાથ લાંબો કર્યો અને મેં તેને માન સહીન હાથ આપ્યો પણ તેણે માથું ધુણાવીને દિલગીરી બતાવી. હું રડી પડી, કારણ કે મારું હૃદય હમણું તદ્દન બરાબ આપ્યું હતું અને મને દીરથું કે, સોરાળને હું જ કહીશ તે સઘળું નિરર્થક જશે. સોરાળ તે વેળા કારખાનામાં નહોતો; તેમ છેલ્લા એક અઠવાડીયાથી પોતાના કામને જરા પણ હાથ લગાડ્યો નહોતો, પણ પોતાના કુષ્ટ સોજતીઓ સાથે આખો દહાડો બહાર રખડી રઝળીને ધણી મોડી રાત્રે ઘેર આવતો અને કાંઈ કાંઈ વેળાતો આખી રાત બહાર રહેતો. તેના આખી રાત બહાર રહેવા વિષે નવરોજજી શેઠ તરફથી મને જાણવામાં આવ્યું કે, છેલ્લાં થોડાં અઠવાડીયાં થયાં—જ્યારથી તે મારા બાઈ અરદેશરે કલ્લા પ્રમાણે તે બે બહેનની સંગતમાં પડ્યો હતો ત્યારથી તે—તેમ કરતો હતો. છેવટે નવરોજજીએ કહ્યું કે, તેણે લાંબા વખત સુધી ધીરજ રાખી પણ હવે વધારે વાર સુધી તે સહન કરી શક્યો નહોતો; તોપણ દુઃખ અને દિલગીરી સાથે તેણે મને ખાત્રી કરી આપતી રીતે વચન આપ્યું કે, મારી અને અરદેશરની

ખાતર સોરાળને થોડા વધારે દિવસો સુધી તે તપાસશે. મેં અંતઃક-
રણ્ય પુર્વક તેનો ઉપકાર માન્યો અને સોરાળને મળવાની આશાએ
ધણી આતુરતા સાથે ત્યાંથી આલી નીકળા.

ગામની બહાર પણ નજદીકના નવાપરામાં એક પીઠું છે ત્યાં હું
ગઈ. તેનું બહારનું બારણું ઉઘાડું હતું પણ પાસે જતાંજ અંદરથી
ગવાતી એક ખિમ્તસ લાવતી મારા કાન ઉપર આવી. હું અટકી અ-
ને મેં કાન દબને સાંભળી. લાવણી હજુ જરી હતી અને મારા
હૃદયમાં ધણી વેદના કારક લાગણી સાથે મારા બાધ સોરાળનો અ-
વાજ પણ મેં તે સથે મળેલો ઓળખ્યો. મને લાગ્યું કે, હું તે વે-
ળા ચીસ પાડી મુઠાખાઈ નીચે પડત, પણ ધણી મુસ્કેલીથી મારી
લાગણીઓ દેખાવી મારા મનની સમાધાની મેં જળવી રાખી. જે
ઓરડામાંથી તે લાવણીનો અવાજ આવતો હતો તેના બારણા પાસે
ગઈ તો અંદર ડોકીયું કરવું સહેલ જણાયું. મેં તેમ કર્યું અને જો-
યું કે, પાંચ હમાણસો દારૂ પીતા અને ખીડીઓ ઝુકતા બેઠા હતા.
અગર જોકે આખો ઓરડો હુમાડાના વાદળાથી ભરાઈ ગયો હતો
પણ તેમાંથી મેં મારા બાઈ સોરાળને બારણાની સામેના ટેબલ પાસે
બેઠેલો જોયો. તેનો એકરો દારૂના કેદથી જોસમાં આવેલો જણાતો
હતો. વાળ વિખરાઈ ગયેલા હતા. અગર જોકે, તે પુર્ણ છાકરો તે
અન્યો નહોતો પણ તેમ યવાના રસ્તા ઉપર હતો. તેણે નવાં કપડાં
ની જોડ પેહેરી હતી. તેને હોમલો જુગારી તથા શાપુર છાકરાની
વચ્ચે બેઠેલો જોતાંજ મારા હૃદયમાં તિવ્ર વેદના યમ.

અહિં હવે આ બે શખ્સોનું વર્ણન કરવાને થોડી મિનિટ સુધી
અટકું છું. અગર જોકે તેઓનું વર્ણન કરવાનું કામ મને ધણજ અ-

જીમતું છે. તેઓ અતિદુષ્ટ અને દુરાચારી હતા તેને લીધે—સ્વભા-
વિક રીતે તે મને ગમતા નહોતા; એટલુંજ નહીં પણ તેનાં બીજાં
પણાં દુઃખદાયક કારણો છે. જે રક્તે રક્તે આ વારતામાં આવશે.

શાપુર છાકટો તે વેળા ૩૫ વરસની ઉંમરનો હતો. તે એક
હીંગણો, પાતળા બાંધાનો અને ખુની દેખાવવાળો માણસ હતો. અ-
ગર એક તે જોર જીલ્લમથી પૈસા ખુંચવી લેવાનો ધંધો કરતો હતો
અને એજ કામમાં જગ જાહેર થયો હતો, પરંતુ હમેશાં શટેલ તુ-
ટેલ પોશાકમાં રહેતો અને વ્યભિચાર તથા બીજી બદ્દેલીમાં અત્યા-
નંદ માનતો. તે દારૂ પીવાનો ધણો શોખ રાખતો તેથી તેને શાપુર
છાકટાના નામથી સર્વ કોઈ ઓળખતું હતું.

હોમશે જીગારી દેખાવમાં તેનાથી તદ્દન જુદો હતો. તે એક
હીંગણો, જડો અને ફરબે બાવા ભાખરા જેવો ટુંકો ગરદનવાળો
હતો. બંદુકની ગોળીના આકારનું તેનું માથું હતું. તેનું નાક ટીપી ટી-
પીને એહેરા ઉપર ચપટું કરી મેળવી દીધું હોય એવું જણાતું હતું.
તેનું મોઢું મોઢું હતું, આંખો ઊંડી બેસાડેલી હતી અને એહેરા બે-
ડાળ હતો. આ સધળું મગજમાં ઉતારો અને તેથી હોમલા જીગારી-
ની છબીનો આબેહૂય ખ્યાલ તમને થશે. તેને જાણે અપરાધ કર-
વાનેજ લાયક ક્યો હોય એવો દેખાતો હતો. તે જીગારનો અઠંગ
બેલાડી ગણાતો હતો અને અત્યારે દારૂ પીતી વખતે પણ તેના
એવા દોસ્તો સાથે જીગારના સપાટા શરૂજ હતા. આવા બેશરમ,
હુઆ અને તોદાની શખ્સોની વચ્ચે મારા ભાઈને એટલો બેચાથી
માફે લોહી ઠરી ગયું.

બચપણથીજ શાપુર છાકટો અને હોમલા જીગારીને હું નામથી

ઝોળખતી હતી. જ્યારે બાવનગરમાં કે તેની આસપાસની હદમાં કાંઈ તોફાન, ચોરી કે મારામારી થતી ત્યારે તેઓનાં નામો અપરાધી તરીકે બહાર આવતાં. તેઓ જંને કચરસ્તાનની પાસેના બાગા તુટા ઘરમાં સાથે રહેતા હતા અને કોઈ કોઈ વેળા તેઓ મોટી પેટીઓ મજબુત રીતે પેક કરીને ત્યાંથી બહાર ગામ મોકલાવતા હતા. તે પેટી ઉપર સિરનામું નીચે પ્રમાણે થતું હતું.

આ.૦ બે.૦ ચ.૦ ને પહોંચે.

સુરત.

આ ઉપરથી પોલીસ શકલાવીને ધણીક જારીક તપાસ કરતી પણ પરિણામ ફતેહમાં આવતું નહોતું.

આ શખ્સોની સોજત મારા બારીને નાશકારક હતી, એટલાજ વારતે હું તેઓના આ જ્યાનમાં ઉતરી નથી, પણ મારા દુર્બોળ્યે મારી વારતાના સ્ટેજ ઉપર તેઓ કાંઈ થોડો ભાગ જળવતા નથી; જે થોડ્યે વખતે મારા વાંચનારની આંખો આગળ આપો આપ આવી રજુ થશે. હવે હું મારી વારતાની દોરી હાથમાં પકડું છું અને વાંચનારને સંજારી આપું છું કે, હું નવાપરાના પીઠાના જારણા પાસે બહાર ઉભી હતી અને મારા બાઈ સોરાજને શાહપુર તથા હોમજાની વચ્ચે જેઠેલો જોધને દેહેશત પામી હતી.

થોડીક મિનિટો સુધી હું સોરાજનો ચેહેરા તપાસતી ઉભી રહી, એવું જોવાને કે, તેની તે વખતની પડતી દશાને માટે તેને કાંઈ દિલગીરી ઉપજે છે કે નહીં; પણ તે તેને ક્યાંથી હુમલો? તે એક જીભની મશ્કરી કરવામાં સામેલ થઈ તેઓની સાથે મસ્તી કર-

કામાં ભાગ લેતો હતો. થોડીવાર સુધી જોઈ રહ્યા પછી મેં આગળ વધવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો અને હિંમત પકડીને અંદર પેહી.

“ અરે જુવાન સિ, તું કેમ આવી? ” પીઠાવાળાએ પુછ્યું. તે ખુરશી ઉપર બેઠો બેઠો ચોપડી વાંચતો હતો અને તે હવે મને જોઈને ઉભો થયો. “ મારો એક ભાઈ—જેવો નાશ તમારું આ પીકું કરશે—તેનું મારે કામ છે. ” મેં દ્રઢ અવાજે કહ્યું અને તે સાથે તેની તરફ દિશગીરી અને ઠપકા ભરી નજર કરી.

“ અરે? સુનાંગાઈ? ” તે અચંચાથી બોલ્યો. “ મેં તને જ્ઞાનપી નહીં. સોરાળને બહાર બોલાવું? ”

“ ના, હું તમારો આભાર માનું છું. ” મેં ઠંડી રીતે જવાબ આપ્યો. “તેની બેઠેલને આવી જગાએ અને તેનાં આવા સોગતી-ઓમાં શોધવા આવવાની જરૂર પડી છે, એમ જાણીને શરમાશે તો તે સુધરશે; એજ આશા રખાય. ”

“ શરમાશે? ખરેખર ? ” તે સોડેથી બોલ્યો. અને તે સાથે ખડખડ હસવા લાગ્યો.

પણ તેની તરફ વધારે ધ્યાન ન આપતાં મેં બારણું ઉઘાડ્યું અને હું જઈ ઉત્તરમાં ઉભી રહી; પણ તમાના ધુમાડાથી હું અત્યંત ઝુગળાઈ ગઈ.

“ કાણ, સુનાં, તું છેકે? ” સોરાળ બોલ્યો અને એકદમ ઉભો થયો તથા મારા ત્યાં જવાથી જે લાગણી તેના મનમાં ઉપજાવવાની મારી મતલબ હતી તેજ અસરથી ગભરાઈ ગયો હોય એમ જણાયો.

“ બહાર જ સુનાં,—હું તને હમણાંજ આવી મળું છું. ”

તે બોલ્યો અને હોગલા જુગારી પાસે થઈને ચાલતાં લડતડત લાગ્યો.

“ નહીં, જઈશ નહીં ઉલ્લુ..” તે વિકળ સખસ બોલ્યો- “પણ આહ? ઉલ્લુ, તારી બેઠેન કેવી ખુબસુરત થઈ છે? તેણીને અહિં આવી આપણી સાથે બેસવા દે. જે જગા ભાઈને માટે સારી છે તે બેઠેનને સારી હોવીજ નેઈએ. જો આ બેન્ય ઉપર જગા નહીં હોય તો મારા બોળામાં તેણીને બેસારીશ. ”

એમ કહીને ખડખડાટ હસતા લાગ્યો અને મારા ભાઈ શિવાય બીજા સઘળા તેમાં સામેલ થયા. હવે શું કરવું. તેના વિચારમાં ગભરાએલા જેવો સોરાળ જણાયો.

“ આવ, સોરાળ. ખુદાવાસ્તે આવ ભાઈ. ” મેં ધણી જુસ્સાદાર આજીજી સાથે કહ્યું અને મેં જોયું કે, સોરાળ અગાઉ કરતાં વધારે પીગલ્યો.

“ આ ક્યાંથી શું ટકટક કર્યા કરે છે ? ” શાપુર છાકટો બોલ્યો. “ હું ધાંડું છું ઉલ્લુ, તું તારી બેઠેન સાથે બંધાઈ રહેવાનો તો નથી? અને જો એમ હોય તો હું તથા હોરમસજી તને એક સપાટમાં કાપી ન નાંખીએ તો થઈ રહ્યું સમજવું ”

“ સોરાળ, સોરાળ, ભાઈ. ” હું ધણીજ દયા હપજવે એવા અવાજમાં બોલી. “ બસો થઈને માત્ર થોડીક મિનિટને માટે બંદાર આવ. મારે ધણી અગત્યની વાત તને કહેવી છે. ”

“ ત્યારે સુકે હોઠે ન બોલ મારી પ્યારી. ” હોગલાએ બાંટલી મારી તરફ લંગાવતાં કહ્યું અને ફરીથી તેનું મોઢેથી ખડખડ હસવું આખા ઓરડામાં ગાળી ઉડ્યું.

“ સોરાળ, મારું આ પ્રમાણે અપમાન થાય છે તે છતાં તું

ઉભો રહે છે? ” હું બોલી અને મને લાગ્યું કે, હું હમણાં તમ્મર ખાધ નીચે પડીશ; સોરાળ પણ અતિ દુઃખી લાગણીઓથી રી-ખાતો જણાયો અને જે તેના મનમાં થતું હતું તે સધળાનું ખરે-ખરું દર્પણ આ ક્ષણે તેનો ચેહેરો થયો. તેના સારા સ્વભાવે મારી ઈચ્છાને તામે થવાનું તેને ખેંચાણ કર્યું પણ તેના સોળતીઓના હ-સી કાઢવાની ખીકથી તે એજ જગાએ જડાઈ રહ્યો. વળી જે એ બદ્દેસોની વચ્ચે તે હતો તેઓએ તેના ઉપર સખ્ત કાણુ ખેસાડેલા હતા અને તેમાંથી કાઢી તેને ચાતવાનો રસ્તો આપતા નહોતા.

“ સોરાળ, આવીશ કે નહીં? આટલા લાંબા વિયોગ પછી તારી બેહેનને તું મળવા ચાહતો નથી બાઈ? તારે તેણીને કાંઈ ક-હેવું નથી? ” હું બોલી અને માનું છું કે, આ પ્રમાણે બોલતી વે-ળા જેવી જુરસાદાર આજીજી મારા ચેહેરામાં મેં જણાવી એ-વી કાંઈ ચોરતે કદી જણાવી હશે નહીં.

“ અરે ! આ શું ક્યારથી બકબક કર્યા કરે છે. ” હોમસો ધુરકમે “ મારે જે આવી બેહેન હોય તો ક્યારની મેં તેણીને લ-ત મારીને કાઢી મુકી હોય. જે ઉલ્લુ, તેણી તને ખરેખર ચહાતી હોય તો તારા મિત્રો તે તેણીના પણ મિત્રો છે એમ તેણીએ માન-વું જોઈએ. ”

“ હું પણ તેજ કહું છું. ” શાપુરે ટાપસી પુરી અને તેઓ-ના ખીજ સોળતીઓ પણ એકમત થયા.

“ એક મિનિટને માટે માફી માગું છું. ” સોરાએ કહ્યું અને એકએક હિંમત પકડીને દ્રઢ થયો હોય એવો જણાયો. “ હું તે-ણીને ત્રણચાર શબ્દો કહીને હમણાં પાછો આવું છું. ”

આ પ્રગાણે કહીને તેણે પોતાની પાસેની ટંગલ એવી રી-
તે ખસેડી કે, તેના ખંને સોગતીઓની વચ્ચે થઇને ચાલવાને તે
શક્તિવાન થયો અને ઉતાવળાં પગલાંથી તે ઓરડા બહાર આવ્યો;
પણ તેની પછવાડે હોમલાનો ગર્જના કરતો અવાજ સંભળાયો
કે, જો ઉલ્લુ, તણુ મિનિટમાં તું પાછો નહીં આવે તો હું તપા
શાપુર તારી સાથે કદી બાલશું નહીં. ”

આ શબ્દો મારા ભાઈના કાન ઉપર આવતાંજ તેને કાંઈ ક-
ડવાં વચનો યડાડતો મેં સાંભળ્યો અને મને ઉતાવળથી પીઠા
બહાર લેઈ જઈને તેણે તિક્ષણ ગમે જંગલી અવાજે કહ્યું. “ તું
અહિં મને શા વાસ્તે શોધવા આવી? ”

“ જે જગાએ તું મળવો જોઈએ ત્યાં મેં પેહેલી તપાસ ક-
રી. ” હું બોલી.-

“ નવરોજી શેઠના કારખાનામાં કે? ” તેણે પુછ્યું. “ વા-
ર, ત્યારે તેણે બેશક મારા વિષે કાંઈ તરેહવાર વાતો ધડી કાઢી હશે. ”

“ મેં મારી નજરે જોયું તે કરતાં વધારે ખરાબ તેણે કાંઈ
કહ્યું નથી. ” મેં નમ્ર પણ ધણી દિલગીરી ભરેલા ઠપકામાં જવા-
બ આપ્યો. “ અરે ! સોરાળ, છેલ્લી વેળા તું મને મળવા આવ્યો
હતો ત્યારે તેં જે વચન આપ્યું હતું, તે આ રીતે પાળે છેકે?
અરે ખુદા ! તારું શું થશે ભાઈ? તે વિષે વિચાર કરતાંજ મને
ધુનરી છુટે છે. તે બદ્દેક્ષે તને અતિ ખરાબ રસ્તે ચડાવશે. ”

“ હું તને કહું છું સુની, ” સોરાળ તોછડાઈથી બોલ્યો. “ કે
જો તું મને શિખામણ દેવા આવી હોય, તો હું અને તું હમણાંજ
એકદમ જુદાં પડશું. એવી શિખામણ હું કદી પસંન કરતો ન-

થી અને કદી કરી નથી. મારા મિત્રો સાથે બેસીને—”

“ મિત્રો ? ” મેં ગર્જના કરી. “ તું તે બદમાસોને મિત્ર કહે છે ? અરે સોરાળ, જો આપણાં વહાલાં માથાપ છવતાં હોત તો તું તેઓની આગળ તારા આ મિત્રો વિષે કશું બોલી શકત વાર ? ”

“ હું એમ ઈચ્છું સુનાં, કે તું આવી રીતે મારી સાથે વાત કર નહીં. ” મારા બાઇએ કહ્યું અને તેણે પાછો ફરી પીંડના બારણા તરફ બેઝેતીની નજર કરી.

“ કેમ નહીં ? ” હું બોલી અને તેનો હાથ પકડી તેને જરા વધારે દૂર અંધારામાં હું લઈ ગયો. તે વખતે મારું હૃદય આશાથી પ્રડપડવા લાગ્યું, કારણ કે મેં ખરેખર ધાર્યું કે તે પીગબો હોતો. “ પ્યારા બાઇ, તે શમ્સો જે દુરાચરણને માટે ગામ પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તેઓની સોગત તું છોડીદે અને બહારના સઘળા લોકોનો ત્યાગ કરી તારા કામમાં ધ્યાન આપ. યાદ કર મારા પ્યારા બાઇ, કે આપણાં વહાલાં માથાપો આ દુનિયામાં આપણાથી વિખુટાં પડ્યા છે પણ બીજી દુનિયામાંથી તેઓ આપણી ઉપર જોઈ રહ્યાં છે. તને આવે કુમારો ચાલતો જોઈને આપણી પ્યારી મા જે તને વહાલ ગતાવતી તેણીને તથા આપણા અતિ પ્યારા બાવાજ જે તને તેનો પ્રાણ કહીને બોલાવતા હતા તેને કેટલી વેદના થતી હશે ? આપણા એકવાર સુખી થરનો, આપણે સઘળાં એક બીજાં ઉપર સ્નેહ રાખતાં તેનો અને જો આપણામાંથી કોઈ રડતું તો આપણે સઘળાં તેની પાસે દોડી જઈને તેને કવી રીતે દિલાસો આપી શાંત કરતાં તે સઘળાનો વિચાર કર અને હમણાં હું તને આ પ્રમાણે કહું તેને વાસ્તે મારી ઉપર બીજકુલ રીસ કર નહીં. વળી વહાલા બાઇ,

તું મારા કરતાં મોટો છે અને સૌથી મોટરો હોવાથી મારે એકલીએ તને આશ્રય અને રક્ષણને વાસ્તે વળગવું જોઈએ નહીં પણ નાનો બાધ અરદેશર અને બીજી બંને નાની બેહેનોને પણ વિશ્વાસુ ખ્યાર અને માન સહીત રક્ષણાર્થે તારી તરફ નજર કરાવવાને તારે શક્તિવાન થવું જોઈએ. અરે સૌરાળ, આપણુ સધળાના સંભાળનાર તરીકે તારે ગણવાતુ છે અને આપણાં મરહુમ માળાપના કસમ આપી તને વિનંતી કરું છું કે, તે દુષ્ટાની સોગત તું છોડીદે; કારણ કે તે તને નાશના રસ્તા ઉપર દોરીને લઈ જાય છે. ”

હવે મારો અવાજ મારી છાતીને આંચકો આપી નીકળતાં દુસકાંઓથી યુગળાધ ગયો અને મારા બાધના બંને હાથો મારા હોઠ સુધી ઉચકીને મેં તે બચ્ચી તથા આંસુઓથી ભરી દીધા. તેહંગન પીગળ્યુ હતું તે વિષે મને શક નહોતો. અગર જો કે, તેનો ચેહેરો તપાસવાને ઘણું આંધાઈ હતું પણ તે ઝડપથી શ્વાસ લેવા લાગ્યો. તેના હૃદયના ઉતાવળા ધગકારા મને જણાતા હતા અને તેણે તેના હાથો મારી પાસેથી પાછા ખેંચી લેવાને પ્રયત્ન કર્યો નહીં.

“ મને કહે બાઈ, ” મેં ફરીથી બોલવાની શક્તિ લાવીને પુછ્યું. “ તું તે સંગત છોડી દઇશ કે નહીં ? અને હમણાં તું મારી સાથે ચાલી નીકળીશ કે કેમ ? ”

આ ક્ષણે પીકાના આરણામાં એક શખ્સ આવી ઉભો રહ્યો જેનાથી અમે ૩૦ વારને છોટે હતાં તેને મેં થરથરાટ સાથે ઓળખ્યો કે, તે હોમલો જુગારી હતો. તેણે યુમ પાડીને કહ્યું. “ઉલ્લુ, હવે તું એકદમ આવ; નહીં તો હું અને શાપુર ચાલ્યા જઈએ છીએ.”

મારો દરિદ્ર અભાગીયો બાઈ જેણે પોતાની અક્કલ વેચીખા-

ધી હતી તેના મન ઉપર ઉપલા વાક્યે જાડુની માફક ધણી ઉંડી અસર કરી અને તે સામે ધડીવાર પણુ ટકાવ કરવાને તદ્દન અશક્ત જણાયો. તેણે તરત તેના હાથ પાછા ખેંચી લીધા અને મને ઉતાવળા આવેશી અવાજમાં કહ્યું. “ વાર સુનાં, તું જીએછે કે મારે પાછો ગયા વિના છુટકો નથી. જો હું નહીં જાઉં તો તે મારા દિલોગ્મન દોસ્તદારોને દુઃખ લાગશે. હવે તું આવતી કાલે મારા શેઠને કારખાને આવજો. આપણે બંને ત્યાં મળશું. ”

“ રહે—એકશબ્દ—હું તને કસમ આપું છું. ” મેં કહ્યું અને દિલગીરીથી અરધી ગાંડી જેવી થઈ જવાથી મરણીયા માણુસની પેઠે તેને વળગી પડી.

પણુ તેણે જલદીથી મને એક જાણુએ હડસેલી અને બીજી પળે પીકાને ખારણુ તેના ભયંકર મિત્રને જઈ મળ્યો. પછી મેં તેઓ બંનેને અંદર જતા જોયા અને જાણુ મારી છાતી પ્રાટી જતી હોય એવી લાગણીઓ સહીત હું દાકતર ખરબેરજીના ઘર સુધી પાછી ધસડાતી આવ્યો.

જે સઘળું બન્યું હતું તે અરદેશરને મેં કહી સંભળાવ્યું અને અમે બંને એ સાથે બેસીને એ કમખાત ભાઈનાં કાળાં કમોં યાદ કરીને તે ઉપર ખુબ આંસુ પાડ્યાં. દાકતર ખરબેરજીના ઘરની રખેવાળે મને સુવા વાસ્તે બિછાતું કાઢી આપ્યું અને બીજી સવારે વેહેલાં હું તથા અરદેશર શેઠ નવરોજીને ઘેર ગયાં; એવી આશાથી કે સોરાળને જહાર જવાનો વખત થાય તે અગાઉ તેને પકડવો, પણુ અમારી અવર્ણનીય વેદના સાથે અમે જાણુ કે, સોરાળ રાત્રે ધણુ મોડો ઘેર આવ્યો હતો તથા અતિ કેદમાં હતો પણુ સવારે

વેહલો ઉઠી નાસી ગયો હતો. અને તેણે જતી વખતે શેઠ નવરો-જીના નામથી એક ચીઠી લખીને મુકી હતી તેમાં તેણે એક અઠવાડીયાની રજા માગી હતી અને તે મુદત પુરી થયે પાછો આવવાનું વચન આપ્યું હતું. આથી મને તથા ચારદેશરને એટલું દુઃખ લાગ્યું કે, શેઠ નવરોજીએ અમને તેના દિવાનખાનામાં બોલાવી બેસાડ્યાં અને પછી અમે થોડાં શાંત થયાં ત્યારે મારા સંબંધમાં તેણે મને પુછવાથી મેં તેને જણાવ્યું કે,—હું નોકરીથી બહાર હતી અને જેમ જાને તેમ જલદી જીજી નોકરી મેળવવાને આતુર હતી. તે ઉપરથી જાણે એકાએક તેને કાંઈ સાંભરી આવ્યું હોય તેમ તેણે એક વર્તમાનપત્ર ઉઘડ્યું અને થોડી મિનિટો સુધી જાહેરખબરની કોલમો તપાસ્યા પછી તેણે નીચે પ્રમાણેની નોટીસ ઉપર મારું ધ્યાન ખેંચ્યું.

જોઈએ છીએ.

એક વેપારીના કુટુંબમાં એક કરાંણી કરીયાણા સંબંધી સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેને હોતું જોઈએ અને ખુદથી ડરતો રહે એવો હોવો જોઈએ. વળી તેજ કુટુંબમાં એક દાસીને માટે પણ જગા છે. તેણીને સાદું સીવવાનું કામ આવડતું હોતું જોઈએ તેણી ચારસી મત પ્રમાણે જરતોરથી ધર્મ ઉપર આસ્થાવાળી હોવી જોઈએ અને સાધારણ જીજી રીતે પોતાને ઉપયોગી કરવામાં તેણીએ વાંધો ઉઠાવવો નહીં જોઈએ. નીચલે શિરનામે સરટીફિકેટ સહીત ચરજી કરવી.

પે. ૫૦ પાં. ૫૫ડી.

ત્રણ દરવાજા પાસે.

અમદાવાદ.

“ હવે નવરોજી શેઠ પોતાના એહેરા ઉપરના અરધા હા-
ર્ય સાથે બોલ્યો. “ આ જાહેરખગર પેસ્તનજી પાવડી નામના
એક મારા જીના મિત્ર તરફથી છે. તે ગાંધી તરીકે બોલેલો વે-
પાર ચલાવે છે અને હાલમાં તે કાંઈ કાગ સાઈ અહિં બાવનગર-
માં આવેલો છે. તે અને તેની ઓરત ગણાં ધર્મ સુસ્ત માણસો છે.
તારે તે જગ્યાને માટે ઉમેદવાર શા વાસ્તે ન થવું, તેનું કારણ
હું સમજતો નથી. તેઓના ધરની રીતબ્રાતથી હું અગ્નિયો છું
કારણ કે હું કદી અમદાવાદમાં તેગને ઘેર પડેલો થયો નથી,
પણ પેસ્તનજી, અને હું નાનપણમાં એકજ નિશાળે બાણતા ત્યાર-
થી તેની સાથે મારે મિત્રતા થઈ છે. તે શાંત સ્વભાવનો અને
આળસદાર પારસી ગૃહસ્થ છે એમ હું જાણું છું. હવે ત્યારે તું
તે નોકરી વાસ્તે શું કહે છે?”

મેં ધણા આનંદ સાથે ત્યાં રહેવાની મારી મરજી જણાવી
અને થોડાં નવરોજી પાસેથી બધાગણ—ચીટી લઈને એકદમ લા-
તી તરફ મારા બાધ અરદેશરને સાથે લઈને ગઈ કારણ કે ત્યાં પે-
સ્તનજી પાવડી રહેતો હતો. તે ઉંચા કદનો, પાતળો માણસ હતો.
તેનો એહેરા કીકડા તથા નિસ્તેજ હતો અને માથા ઉપરના સધ-
ળા વાળ સફેદ હતા એ સધળું મેં જાણી રહ્યું. અરદેશર જા-
હાર ઉભો રહ્યો અને હું અંદર તેની પાસે ગઈ અને મારા આ-
વવાની મતલબ જણાવી. તે તેણે ધણા ધ્યાનથી સાંભળી લીધા
પછી શેઠ નવરોજીનો કાગળ વાંચ્યો. તે કાગળ તેણે બેવાર વાં-
ચ્યો પણ હજી સુધી એકે શબ્દ તેના મોઢામાંથી જાહાર નિકળ્યો ન-
હોતો. ફરીથી તેણે સિરનામું વાંચ્યું અને ખાત્રી કીધી કે, તે કા-

ગજ તેની ઉપરજ લખેલો હતો. અને પછી તેણે પોતાના ગજવામાંથી મોટી કાળી તોંધપોથી કાઢી તેમાં મુક્યો અને તે તોંધપોથી પાંધી ધીમેથી તેણે ગજવામાં મુકી.

“ નવરોજીના કાગળમાં લખેલી સુનાંબાઈ તુંજ છે કે ? ” તેણે આખરે વિચાર પૂર્વક ધણી ધીરજથી ચુપકી તોડી અને મારા તરફથી હાનો જવાબ મળતાં તેણે બોલવું જારી રાખ્યું. “ તે મારી જાહેરખતર જેઠ હશે અને તું જાણતી હોઈશ કે, મારે કેવી આશા કરડી જેઠએછીએ. વળી હું તેણીના તરફથી કેવી આશા કરાવું છું તથા તું દીનચુસ્ત વક્ત્રુની છે એવી તારી પક્કી ખાત્રી તને છે ? ”

“ હું માનું છું સાહેબ, કે ધર્મ સંબંધી અગત્ય જોગ મને સારી સમજ છે. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ હું આશા રાખું છું જુવાન સ્ત્રી. ” પેસ્તનજીએ કહ્યું. “ કે તને વાંચતાં લખતાં તો આવડતું હશે ? ”

“ મને આવડે છે સાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ અને તું સાદું સીવણ કામ કરી શકે છે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ હા, સાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ તું જાણકને સાચવી શકીશ ? ” તેણે પૂછ્યું અને મારી તરફ એક નજરે જેઠ રજો જાણે મારા જવાબ ઉપરજ સમજા આપાર હોય. મેં હા કહી.

“ હું સમજી જાણત વિષે બહુ ચોક્કસ કરું છું જુવાન સ્ત્રી, ” તે બોલ્યો, “ અને મારી ઓરત પણ એવીજ ચોક્કસ છે. તે મણી-જાતના વસ્ત્ર સ્વભાવની, દાખલો લેવા લાયક અને દીન મિજાજની માતાશું સ્ત્રી છે. તેણી એક ભક્તી સ્ત્રી, માયાળુ સોજતી અને સલા-

હકાર મિત્ર છે, તેથી જો તું તેણીની સાથે મળતાવડી થઈ શકે એ-
મ હોય તો તને રાખવામાં મારે કાંઈ હરકત જેવું દીસતું નથી. ”

મેં તેને ધણો આભાર બતાવ્યો અને મારાથી બનતી કાશી-
શ કરી તેને પુણું સંતોષ આપવાની ઇચ્છા જણાવી.

“ અને હવે પગાર વિષે શું ? ” તે બોલ્યો. તે વિષે મેં તે-
ની મરજી પ્રમાણે રહેવા ખુશી જણાવી અને કહ્યું કે, જોગ્ય કપડાં
અને રહેવાની સગવડ એજ મારી જરૂરીયાત હતી.

“ વાઈ ત્યારે. ” પેસ્તનજીએ ધણી ગંભીરતાથી કહ્યું. “ વ-
રસના પચાસ રૂપિયા તને આપશું અને વખતે વખતે મારી ધણી-
યાણી પીલાં તેણીનાં ઉતરેલાં કપડાં આપશે. જો તું તેણીને પસંદ
આવીશ તો વરસની આખરે તારા પગારમાં વધારો કરી આપવામાં
આવશે. ”

અગર જો કે રેડીમની લોજમાં મને પગાર મળતો હતો તેના-
થી આ પગાર કમતી હતો. પણ મેં ના કહી નહીં અને કમુલત
આપી નોકરીમાં દાખલ થઈ.

“ હું આજની બપોરની ગાડીમાંજ અમદાવાદ જવાનો છું. ”
પેસ્તનજીએ કહ્યું. “ અને તેથી તારે મારી સાથે આવવું હોય તો
તૈયાર થા. ”

મેં તેની સાથેજ જવાની ઇચ્છા જણાવી, કારણ કે એકલાં
જવાનો વિચાર મને પસંદ નહોતો. મારા નવા શેઠ પેસ્તનજીની
ચોડા વખતને માટે રજા લઈ ઉતાવળથી અરદેશરને મળી. તે પછે
ગાંડો ફરામ, પેલો બિચારો મૂર્ખ જેના વિષે આગળ કું બોલી
છું તેને મારા શેઠના ઘરમાં પેસતાં બોલ્યો. તેના હાથમાં એક મો-

દી પેટી હતી અને તે ઉપર દોરડાં બાંધી મજબુત કરી હતી. દોરડાંની ગાંઠો ઉપર સીલ મારેલાં હતાં.

“ વાર ઊંકરી, ” તેણે મારી તરફ તાકીને જોઈ રહ્યા પછી કહ્યું. “ તને જોઈને હું બહુ આનંદ પામ્યો છું. તું ફરીથી મળી તેથી ધણો રાજી થયો છું. તું ધણી ખુશસુરત દેખાય છે—ધણી સ્વસ્થતાન. તું મને જુલો તો ગઈ નથી? ના. એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં. કેમ છો અરદેશર? તું ધણો સુંદર છોકરો થયો છે. મરીબ દુરામ તરફ હમેશાં માયાળુ રહે છે. કોઈ વેળા એકાદ પૈસો ફેંકે છે તેને જુલો જમણ નહીં—એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં. ” અને તેણે પોતાની વિચિત્ર વ્યવસ્થામાં દાંતીયાં કર્યાં.

જેવામાં તે આ પ્રમાણે બોલતો હતો તેવામાં ચાકરે આવીને પુછ્યું કે, તે શા વાસ્તે આવ્યો હતો? પછી હું અને અરદેશર ત્યાંથી ચાલતાં થયાં. હું પેસ્તનજીની નોકરીમાં રહી હતી તે વાત મેં અરદેશરને કહી. મેં મારી જવાની સખળી તૈયારી કીધી અને ખુરશીદ તથા દીનાંને મળી આવ્યા પછી અરદેશરની રજા લીધી. મારા મોઠા ભાઈ સોરાગના તથા અમારા બધા મદદનીશ દાકતર બરજોરજીના ખર્ચ લખવાતું અરદેશરે મને વચન આપ્યું અને પછી અમે જુદાઈનાં આસુઓ ભરેલી આંખો સહીત વિપ્રુટાં પડ્યાં. લાતીમાં મઠ તો પેસ્તનજી શેઠ મારી રાહ જોતો જોતો હતો. એક બાકુતી ગાઠીમાં અમે ચડી બેઠાં અને મેં ધણી અચંચા સાથે જોયું કે, પેલી ગાંઠો દુરામની લાવેલી પેટી ઉપર મારા નવા શેઠ પેસ્તનજી પાવડીનું નામ લખેલું હતું. આંખો મને એકાએક વેઢેમ આવ્યો કારણ કે, શાપુર તથા હોમલા વિશે

મેં સાંભળ્યું હતું તે સઘળું મને યાદ હતું; પણ થોડોક પળના વિચારે મારી ખાત્રી કરી આપી. નવરોજીએ મારા નવા શેઠ પેસ્તનજીની આજ્ઞા વિષે મને પક્કી ખાત્રી કરી આપી હતી અને તેથી તે બદલેલો સાથે મારા નવા શેઠને કાંઈ પણ સંબંધ હશે એવો ખ્યાલ વટીકે હું લાવી શકી નહીં. ગાડી ચાલવામાં આવી અને અમે સ્ટેશનમાં આવ્યાં. મારા શેઠ મારી વાસ્તે એક ટીપ્પા-ટ અમદાવાદ સુધીની લાવીને મને આપી તે લઈ હું બધરાંબીની ગાડીમાં ચડી બેઠી અને મારો શેઠ પુરુષોની ગાડીમાં બેઠો. થોડીક મિનિટ બાદ આગગાડીએ પોતાની મુસાફરી શરૂ કરી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મારી બીજી નોકરી.

અમે અમદાવાદને સ્ટેશને આવી ઉતરી પડ્યાં અને થોડા ગાડી બાડે કરી તેમાં સામાન ભરી અમે ચડી બેઠાં. ત્રણ દરવાજા પાસે મારા શેઠના ઘર પાસે ગાડી ઉભી રહી. એક કોમળ દેખાતી ઓરત દરવાજે ઉઘાડી હાથમાં જતી સહીત ઉંચરમાં આવીને ઉભી રહી તેણીને એહેરો ફીકો હતો અને તે ઉપર શૌકનાં ચિન્હો જે ખાતાં હતાં. પોશાકમાં તેણી બહુ સ્વચ્છ નહેાતી પણ થોડી કાંઈ એલી હતી.

“ વાંરે વહાંલો પેસ્તનજી, ” તેણીએ નમ્રતાથી કહ્યું “ તમે જમદી પાંખા આવ્યા તેથી હું ધણી ખુશી થઈ છું. ”

“ ઠીક છે. તે પછીથી કહેજે. ” મારો શેઠ કરદી રીતે બોલ્યો. ”

માડીયાને સામાન સાંખ્યો અને અમે અંદર ગયાં પણ મારી શેઠાણી થોડીવાર સુધી મારી તરફ બમ્બર ચડાવીને બેઠ રહી અને પછી થીકથી તેણીના ધણી તરફ તેણીએ નજર કરી, જાણે કે કોણ હતી તે જાણવાની તેણીની ઇચ્છા થઈ હોય; પણ પુછવાની છાતી ચાલતી નહોતી.

“ આ જુવાન સ્ત્રી ” અમે ત્રણે ઉમાં હત્યાં ત્યાં પોતાનો કોટ ઉતાર્યા પછી મારો શેઠ બોલ્યો. ” એક આખરદાર, ભગિનમાંનું અને ઉપકાર સિંજ માણસ છે. મારા દોસ્ત નવરોજજીએ તેણીને વાસ્તે સારો મત લખ્યો છે અને હું આશા રાખું છું કે, તેણી તને પસંદ આવશે. ”

“ હું પણ એમજ આશા રાખું છું. ” પીરોજખાન શેઠાણી ધીમેથી બોલી, પણ જે નજર તેણીએ તેજ પ્રજે મારી ઉપર ફેંકી તેમાં જરાપણ પ્રીતિ બાવ નહોતો.

મારો શેઠ હવે રસોડા પાસે ગયો અને તોજીદી તથા હુકમ કરવાની રીતે “ આસી ” કહી હાક મારી. તરત એક ઘણો મંદી દેખાતી મધ્યમ વયની સ્ત્રી આવે ઉભી રહી. તેણીની સંભાળ તો મારા નવાશેઠે મને સોંપી અને મને વાળુ આપત્તનો તેણે હુકમ કર્યો. તે પછી મારો સ્ત્રી અને બતાવી સવારે મારે શું કામ કરવાનું હતું તે મને કહેવાનું તેણે તેણીને ફરમાવ્યું. મારાથી તપત્ત્યા પિના રહેવાયું નહીં કે, જે વખતે મારો શેઠ આ સમજી આજ્ઞા આપતો હતો તે વખતની દરમિયાન મારી શેઠાણી જાણે પેતે એક ચાકરડી હોય તેમ જતી પકડી મારો શેઠની સાથે ઉભી રહી હતી.

અને મારી તરફ તેણીની અવકૃપાળુ નજર તેણીએ જારી રાખી હતી.

મી. નવરોજીના કહેવા પ્રમાણે મારો નવો શેઠ પોતાના ધંધામાં આળાદ હતો. ત્રણ દરવાજા પાસે તેના જેવી સારી દુકાન ખીમ કાઢવી નહોતી. અને તે ઘણો બકિતવાન, પરોપકાર યુદ્ધિવાળો અને આગરદાર માણસ તરીકે મનાયલો હતો. તેની દુકાન ખાતે બે નોકરો હતા અને બે ચાકરડીઓ હતી. એક તો પેલી ગંદી દેખાતી આસી નાગની ઓરત જે વાંચનારને ક્યારની ઓળખાવી છે તે અને બીજી હું હતી. મારી દાસી—એહેન બજારચીની સમજી ૧૨જ અને ધરતું બીજું સમજું સ્ત્રી—કામ કરતી હતી. ખોરાક તેણી તૈયાર કરતી ગિઠાનાં તેણી ગિઠાવતી અને ધરને સાફ સુક પણ તેણીજ કરતી. દરેક શનીવારે આખું ઘર તથા તે માહેનો ધણું કરીને સઘળો સામાન તેણીને સાફ કરવો પડતો હતો અને તેથી તેણી હમેશાં ગંદી રહે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી જે શનીવાર એટલે ધોવાના દિવસ ગિવાય બીજે દહાડે તેણીને સાંપ થવાનો વખત મળતો તો તે ધણું આશ્ચર્યકારક ગણાતું. ઉનાળામાં તેણીને સવારના ચાર વાગતે અને શિયાળામાં છ વાગતે ઉઠવું પડતું હતું અને કદાચ મારો શેઠ તે વખતે તેને ઉઠેલી ન જુએ તો પોતે પડે તેણીને જાગડતો હતો. વળી ઉનાળા જેટલું વેહેલું તેણીને શિયાળામાં ઉઠવું પડતું નહોતું તેવું કારણ એજ કે, જે શિયાળામાં તેણી વેહેલી ઉઠે તો સખ્ત ટાઢને લીધે તેણીને તાપણી કરવાની જરૂર પડે; જે મારો શેઠના કરકસરીયા વિચારને અનુકુળ નહીં આવતું—ઉડાઉપણું હતું. તેણી ગરીબ, સારા સ્વભાવવાળી અને ખરેખરા માયાળુ અંતઃકરણની હતી. એક સુધામડીની પેઠે તેણીને કામ કરવું પડતું અને પગાર ઘણો નજીવો

હતો. વરસના ૭૦ રૂપિયા, લુગડાંલતાં તથા ચા—સાકર ખીજ નોકરોની પેઠે તેણીનાં પોતાનાં હતાં. અલખત મારે માટે આવી સ-રત નહોતી, કારણ કે મારે તો બાળકોની સાથે દિવાનખાનામાં બે-સીને જમવાનું હતું.

અને હવે મારા શેઠની દુકાન ખાતાના નોકરોના સંબંધમાં એક બે રાખ્દો કહીએ. એક આશરે ૨૯—૨૮ વરસનો જુવાન હતો. તે હંચો, પાતળો, ચાપલુસીયા દેખાવનો અને ખોરદેહ અવસ્થાની નિ-માએશો પદ્ધતિમાં પોતાના શેઠ જેટલોજ ડોળધાલુ હતો. તે આવી આવીને વેણુ બોલતો અને અતિશય ખુશામતિયો હતો. તે પગના અગ્રુદા ઉપર ચાલતો—જણે નીચે કાંટા પાથરેલા હોય—આમ ચાલ-વાની તેની એક ઢળ હતી.

તેનો સોજતી તેના કરતાં વધારે નાનો, કદમાં વધારે નીચો પણ મજબુત, રીતબાત તથા વાતચિતમાં દેખીતો શાંત પણ કપટી હતો. જાને તેઓના પોશાકમાં અતિ સ્વચ્છ રહેતા. જેવી ચોખ્ખાઇ મારો શેઠ પોતે પણ દુકાનમાં બેસતી વખત રાખતો હતો અગર જો કે ધરમાં ચોખ્ખાઈ તે અડવાડીયામાં એકજ વાર થતી.

મારા શેઠ પેસ્તનજી પાવડીને છ છોકરાં હતાં. ત્રણ છોકરા ત-થા ત્રણ છોકરી હતી. સૌથી મોટો દસ વરસની ઉંમરનો છોકરો હ-તો અને સૌથી નાનું બાળક થોડાક મહિનાનું હતું. મેં મારી આ-ખી ઉંમરમાં એવાં શાંત અને ગરીબ છોકરાં જીજ્ઞે કોઇ ઠેકાણે દીઠાં નથી. આ ગરીબાઇ ઉપરથી એમ કહી શકશે નહીં કે, તેઓ-નો સ્વભાવ ઠંડો અને આગ્રાધિન હતો; પણ તે ગિચારાં બાળકોમાં જૈતનજ નહોતું—તેઓમાં જરા પણ જુસ્સો નહોતો. તેઓ ભાગ્યેજ

રમવાનું પસંદ કરતાં અને રમતાં ત્યારે એટલાં કમળેર તથા સાંદા જેવાં દેખાતાં કે, ખરેખર તેમને જોઇને મને હૃદયમાં દુઃખ થતું. મારા ગયા પછી એહેલે દિવસે તો મેં ધાર્યું કે, તેઓ નવી આયાંથી શરમાતાં હશે તેથી તેઓની સાથે મળતાવડાપણું બતાવવાને મેં મારાથી જાનતી મેહેતાત કીધી, પણ મારા અચંખા સાથે મેં જોયું કે, તેઓ મારી કાઠે વળગી પ્રડયાં અને રડવા લાગ્યાં. હર્ષ ઉપજાને એજા શાળેથી તેઓનો મિજબાન ખુશ કરવાનો પ્રયત્ન હું કરવા લાગી તથા આસપાસ કુદવાને ઉત્કેરવા લાગી ત્યારે સાથી મોટા છોકરાં જોડ્યો. “ જો અમે કાંઈ અવાજ કરશું તો અમારો બાપ દોડી આવશે અને ધમકી દઈ આમને મારશે. ” તરત મારી આંખમાંથી આંસુનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં, કારણ કે મારા શોઠનો સ્વભાવ કેવો હતો તે અને આ નિર્દોષ છોકરાના કહેવાથી જણાઈ આવ્યું. તેની ઓરતના એહેરામાં જે બીકણપણું હું જોતી હતી તેનું કારણ પણ મારા સમજવામાં આવ્યું અને મારા શોઠનું જીવનમારપણું એક પળમાં ખુલ્લું થયું.

મારા અનુભવ જિપરથી જણાઈ આવ્યું કે, મારો શેઠ ખેરતનજી માવડી અંતઃશુદ્ધિના ડોળ નીચે એટલું કંઈયે હૃદય રાખતો હતો કે, ધર સગંધી કામેમાં સખ્તાઈ વાપરનાર તેના જેવો જીવનમી શેઠ મારી આખી જિમરમાં મેં કદી બીજે કાઈ જોયો નથી. તે એટલા હલકા વિચારનો તથા એટલો મખખીયુસ હતો કે, તેનું આખે-હસ વર્ણન કરવાને મારી કલમ શકિલવાન નથી. તેના સમજા વિચારો પૈસા ખેંદા કરવા તરફજ વળેલા જણાતા હતા. તેના આ વલણે તેના માનની અધણી બધી લાસણીઓનો વધન નાશ તો કીધો નહેતો.

પણ અત્યંત કચ્છેર જનાની દીધી હતી. તે કરાંણીઓ તથા ખીન્ન નોકરો રાખતો તેનું કારણ એટલુંજ કે, એવો દેખાવ રાખવાની તેને જરૂર હતી. પેટ પુરતું અન્ન ખાવામાં તથા ખવડાવવામાં તેનો જીવ બહુ કચ્છવાતો હતો. આ નિયમમાં તે તદ્દન નિષ્પક્ષપાત હતો કારણ કે, પોતાને વાસ્તે પણ કાંઈ જુદો નિયમ તેણે રાખ્યો નહોતો. જેમ તે ખીન્નઓને ખોરાક માપીને આપતો તેમજ તે પોતે લેતો પણ જરાએ વધારો કરીને પોતાનો હમેશનો નિયમ તોડતો નહોતો. મને મારા ઔરડામાં જન્મવાનું ન મળતાં દિવાનખાંનામાં આવી જન્મવા એસવું પડતું હતું તેનું કારણ આજ હતું. જ્યારે કરાંણીઓ, મારો શેઠ તથા શેઠાણી જગી રહેતાં ત્યારે એક ઘંટ વાગતો એટલે હું બાળકો સહીત ત્યાં જતી. અમે જમતાં હોયએ તે તપાસવાને મારો શેઠ દરરોજ અમારી પાસે એસતો અને પછી એક ચીજને માટે ખીજવાર માગણી કરવાને કોઈ બાળકની છાતી ચાલતી નહીં. જે દહાડે તે હાજર નહોતો તે દહાડે તપાસ રાખવાને તેના બદલામાં મારી શેઠાણીને એસવું પડતું હતું અને તે વેળા બાળકોની માગણીને સંતુષ્ટ નહીં કરતાં દયાળુ માની હૃદય વેધક વેદના સાથે ના કહેવી પડતી હતી, એટલુંજ નહીં પણ તેઓના “ બાહુજ ” ખાધરાપણાના વલણ તરફ પોતાની ગરજ વિરૂદ્ધ ધમકી આપી દાયમાં રાખવાની તેણીને જરૂર પડતી; કારણ કે જે મારા શેઠને એમ જણાતું કે ખોરાક વધારે જલદી ખુટી ગયો ત્યારે તે ઘણી કઠોર, ઘણી કરડી, અને અતિ સખ્ત બાપામાં તેનો વહુને ખખેરી કાઢતો હતો તેથી તેણીને ડર રહેતો કે, જે તેણીનાં બાળકો વધારે ખાશે તો તેનો ઠપકો તેણીને ખમવો પડશે.

પોતાના ધરમાં આવી હદ બહાર કરકસર અમલમાં લાવવાને મારા શેઠને જીલ્લમી થવાની જરૂર પડી હતી. ખીજી બાબતોમાં પણ તે એવેજ હતો. ધરના વિસ્તારના પ્રમાણમાં નોકરો અતિ થોડા હોવાથી મારી શેઠાણીને ધરના કામકાજમાં આસીને મદદ આપવાની જરૂર પડતી હતી—જે કામને ખીજા કોઈ આબરૂદાર વેપારીની ઓરત હાથ પણ અડકાડતી નહીં—પણ શનિવારે તો આસીના કામમાં મદદ કરવી જરૂરની હતી અને તે દિવસે અમદાવાદના એક અતિ આબાદ સ્થિતિમાં ગણાતા પારસી વેપારી પેસ્તનજી પાવડીની ઓરત હાથમાં પાણીનું એક વાસણુ લઈ આસીની સાથે સરસામાન સાફ કરવા મંડી ગયેલ જણાતી. વળી તેણીના પોશાકની બાબતમાં પણ એવી હદ બહાર કરકસર કરવાની મારા શેઠની આજ્ઞા હતી કે, તેણીની સ્થિતિને છાજતો પોશાક પેહેરવો તેને અશક્ય હતો. કરાણી-ઓને પગાર ધણો નજીવો મળતો હતો અને દેખાવ ધણો આબરૂદાર રાખવાની જરૂર પડતી હતી. વળી તેહેવાર કે ખીજા કોઇ દિવસે રાત્રી મળવાની તો ખીલકુલ આશા નહોતી. વરો કરાણી જેનુંનામ ખસર હતું તે છ સાત વરસ થયાં પેસ્તનજી પાવડીની નોકરીમાં હતો, પણ ખીજા કરાણીની વારંવાર ફેર બદલી થયા કરતી હતી. આ ખીજા કરાણીએ એક મહિનાની નોટીસ આપ્યાથી જે બાહરખબર એક વર્તમાન પત્રમાં જોઈ હતી તે આ જગ્યાને માટે હતી. હવે તે જોતું તાજુખી બરેલું હતું કે, મારો શેઠ આટલો નજીવો પગાર આપતા હતા તથા કામ ધણું સમ્પત્ત કરવાનું હતું અને પેટ પુરતું અન્ન મળવાના પણ સાંસા હતા તે છતાં ખીજો કરાણી કેવી રીતે મળી આવે છે તે જોવાનું હતું.

હું આવી તેજ રાત્રે મારી શેઠાણીની દ્રષ્ટિ મારી તરફ કેવી ફર હતી તે મેં ક્યારનું જણાવ્યું છે. તે પછી એ ત્રણ દહાડા સુધી મેં જોયું કે, તેણી એવીજ દ્રષ્ટિથી મારી તરફ જોયા કરતી; પણ રફતે રફતે તેણીના વિચારો બદલાયા અને જેટલી તેણી મારી તરફ અકૃપાળુ હતી તેટલીજ મેહેરબાન તરત થઈ. આ સંઘળાતું કારણ હું સમજી શકી નહીં અને જ્યારે તેણીની વર્તણૂક આટલી બદલાઈ ગયેલી જોઈ ત્યારે તે વિષે વિચાર કરવાને પણ હું ઠકી નહીં. તેણીએ માફ સંઘળું વૃતાંત અથવા જેટલું જણાવવા યોગ્ય હોય તેટલું જણવાની ખાએશ બતાવવાથી મારા માખાપનાં વખાણ કરીને મને તેઓએ કેવી સારી રીતે ઉછેરી તથા ઉમદા કેળવણી આપી હતી તે મેં જ્યારે તેણીને કહી સંબળાવ્યું ત્યારે તેણી વિચિત્ર ડાળથી મર્મવાળા બાર સહીત બોલી. “ સુનાં, આ તારા મનના ધોરણને તું વળગી રહેજે. તું જીવન અને દેખાવડી છે તથાપિ દુર્ભાગ્યે એવી સ્થિતિમાં આવેલી છે કે, સંસારી લોભ લાલચો તરફ ખુલ્લી મુકાએલી છે, તેથી તું બધી તરફની સાવચેતી તો રાખી શકીશ નહીં, પણ હું તને કહું છું તે ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી મારા દરેક શબ્દો તારા અંતઃકરણમાં બરાબર ઠસાવી રાખજે. જો તું કાંઈ એવા કુટુંબમાં આવી પડે કે, તે કુટુંબનો ધણી પોતાની બૂલથી અણધારી રીતે તારી સાથે બોલવાની હિંમત બીડે અથવા અધર્મિત આચરણ આદરે તો તારે માત્ર તેને ઠપકા આપીને સંતોષ માનવો નહીં, પણ નોકરી છોડવાની ચેતવણી આપવી અને જો તેની વર્તણૂક વધારે અસંબંધ દેખાયતો તેજ ક્ષણે નોકરી છોડવાને તત્પર થવું. મારા કહેવાની મતલબ સમજો છે કે ? ”

“ હું સમજું છું ખામસાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ અને આપની સારી સલાહને માટે હું અંતઃકરણથી આપનો ઉપકાર માનું છું, પણ ખાત્રીથી માનજો કે, તમે આ સલાહ મને આપી નહોત છતાં એવે પ્રસંગે હું મારી પોતાની ગરજથીજ એ રસ્તો પકડત.”

“ તું તે તારા નિયમને વળગી રહેજો સુનાંખાઈ. ” મારી શે-ઠાણીએ હવે મારા માલ ઉપર પ્યારથી જે આંગળીની ટાપલી મારી તથા પોતાની પુણું કૃપાળુ નજર મારી ઉપર કરીને કહ્યું. “ ખરેખર તેથી તું તારી પોતાની ફરજ સારી રીતે યજ્ઞવી યીજ્ઞના હકમાં અવસ્ય લાભ કરે. જો કોઈ ખુશસુરત દેખાવની દાસી પોતાના શેઠનાં અસબ્ય કહેણો માન્ય કરે અને બવિખ્યમાં તેને તેમ કરતો અટકાવવાને પુરતો નિરસ્કાર યતાવે નહીં, તો તે દાસી પોતાની સામે તેમજ તેણીની શેઠણી સમે અતિ દુષ્ટતાનું પગલું ભરેછે; કારણ કે એમ થવાથી તે આંધળો શેઠ આડે રસ્તે જવાને લલચાય છે—અને એક વફાદાર ઓરત તરફ બેવશાઈ ભરેલું પાપનું પગલું—”

“ અરે ખાઈસાહેબ. ” હું વચ્ચે બોલી ઉઠી. “ હું આશા રાખું છું કે, આવા દુષ્ટ કર્મ કરનારા માણસો તો ઘણા થોડાજ હશે.”

“ તારા આ જવાબથી હું ઘણી ખુશી થાઉં છું. ” મારી શે-ઠાણીએ કહ્યું. “ કારણ કે તે સાબીત કરી આપે છે કે તું દેખાય છે એવીજ નિર્દોષ અને બીન અનુભવી ખરેખર છે. પણ જ્યારે સંસાર વ્યવહાર તારા સમજવામાં આવશે અને લાંબા વખત સુધી નોકરી કરીશ ત્યારે તને જણાશે કે, મેં કહી એવી અવિચારી અને દુષ્ટ ઓરતો ઘણી—અરે !—પાર વિનાની છે; પણ ચાલ હવે આપણે આપણી વાત ફેરવીએ. ” તેણીએ એકાએક વધારે કયો.

“ અગર હાલ તે વિષય ઉપર વધારે લંગાણુ નહીં ચલાવીએ. ”

જમી રહ્યા પછી આ વાતચિત થઇ હતી અને તરત મારી શેઠાણી વાત કરતી અટકી જારી પાસે જઇને એક ખુરસી ઉપર બેસી ગઇ; જાણે તેણીએ કાંઇ વાતચિત કરીજ નહોત્ય એવો ગંભીર દેખાવ ધારણુ કર્યો. થોડી વાર સુધી તો હું અચંગામાં રહી કે, મારી પાસેથી એકદમ ખસી નીકળવાનું તેણીને શું કારણુ હશે ? વળી મને ધારતી લાગી કે, રખેને તેણીને મારી વાત ઉપરથી રીસ ચડી હોય; પણ તરત મારો સધજો વેહેમ દુર થયો, કારણુ કે મારો શેઠ જારણું ઉઘાડીને અંદર આવતો હતો તેથી મારી શેઠાણીને આટલું વિચિહાણુપણું દેખાડવું પડયું હતું. તેણીએ મારા શેઠના પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો હતો, કારણુ કે તે ખાસ અવાજ ઝોળખવાને તેણીના કાન અતિ તિવ્ર થયેલા હતા.

“ શું ? ” જે સખ્ત અવાજમાં પોતાની ઓરત સાથે મારા શેઠને બોલવાની ઢાળ પડી હતી તેજ અવાજમાં તેણે કહ્યું. (અગર જો કે મારા સાથે બોલતી વેળા તો તે અતિ સભ્ય વચ્ચનો વાપરતો હતો.) “ વાસણો વગેરે હજુ કાંઇ સાફ કર્યું નથી ? પીલાં, તારે તપાસ રાખવો અને જો આ સુની છોકરાંઓને તેમની મરજી માફક પેટ ઠાંસીને ભરવા દે તો તારે તેઓને અટકાવવાં. ”

“ હું તેઓને તપાસતી બેઠીછું. ” મારી શેઠાણીએ ધણા નમ્ર અવાજમાં બીધેલે ચેહેરે જવાબ આપ્યો. “ અને હું તમને ખાત્રીથી કહું છું કે—”

“ તારે મને કાંઇ ખાત્રીથી કહેવાની જરૂર નથી. ” મારો શેઠ સખ્ત કરડા અવાજથી વચ્ચે બોલ્યો. “ કારણુ કે મારે આં-

ખો છે અને હું જોઈ શકું છું. હું ટેબલ ઉપરથી ઉઠ્યો ત્યારે આ માંસનો કકડો અહિંથી અહિં સુધી કાપેલો હતો અને તું જુઓ છે કે, તે કેટલો બધો ખવાઈ ગયો છે. આવતી કાલને વાસ્તે હવે શું રહેશે ? વળી આ રોટલા તરફ જો હમણાંજ તે અહિં સુધી ખવાયો હતો અને જો કે તે કેટલો બાકી રહ્યો છે ? ” અને જે વસ્તુઓ વિષે તે બોલતો હતો તેવું માપ તેણે ઉપર પ્રમાણે કહેતી વખતે છરી ઉપર બતાવ્યું.

“ વાઈ, હું તમને ખાત્રી પુર્વક કહું છું વહાલા પેસ્તનજી, ” ફરીથી મારી શેઠાણી બોલી. “ કે આપણાં છોકરાંઓએ દરરોજ કરતાં જરાપણુ વધારે ખાધું નથી. ”

“ વાઈ, ત્યારે કાણે ખાધું ? ” મારા શેઠે ગર્જના કરી અને પછી અતિશય કરડાઈ સાથે ધીમેથી મારી તરફ નજર કરી.

“ માથામાં દુઃખ થવાને લીધે, સાહેબ, ” મેં કહ્યું. “ હું તો બીલકુલ ખાવા બેઠીજ નથી. ”—અને આ ખરું હતું.

“ વાઈ, ત્યારે બાળકોએ ખાધેલું હોતું જોઈએ. ” તેણે વધારે સખ્તાઈ વાપરીને કહ્યું અને હું આસા કરું છું કે, તું. ” તેણે પોતાની ઓરત તરફ ફરીને કહ્યું. “ હવેથી આ બાબતમાં થકેકે તપાસ રાખજો. ”

આ પ્રમાણે બોલીને તે ઓરડા બહાર ચાલી નીકળ્યો અને તેની પછવાડે બારણું બંધ થતાંજ મેં જોયું કે, મારા શેઠનાં ભે મોટાં છોકરાંની આંખોમાંથી દડદડ આસું ચાલી નીકળ્યાં અને બીજાં ત્રણ ભણે તેઓના ખાપની આ રીતભાતથી અતિશય દેહશત ખામી પદ્ધતરના પુતળાની પેઠે સજ્જડ થઈ ગયેલાં જણાયાં. મામ

નાનું બાળક આ સધળાથી અજ્ઞાન હતું. મારી શેઠાણી પણ રડવા લાગી અને જાણે અરધી દિવાની બની ગઈ હોય તેમ એક પછી એક બાળકોને ગોદમાં દાગીને બચ્ચીઓ લેવા લાગી.

ઉપરની હકીકતથી મારા શેઠની રીતભાત વિષે વાંચનારને ખ્યાલ આવશે-ખરેખર તે એક જીવંતી માણસ હતો. દયાનો લેશ ભાગ તેના અંતઃકરણમાં વસેલો નહોતો તેથી તેની ઓરત અત્યંત દુખી હતી. તેણી દેખીતીજ તેણીના ધણીથી બીતી હતી. જ્યારે તેના આવવાનો અવાજ તેણી સાંભળતી કે તરત ઉભી થઈ બીકની નજર આસપાસ ફેરવતી, તે એવી ખત્રી કરવાને કે સધળી સ્ત્રીને તેઓની જગ્યા ઉપર બરાબર ગોઠવેલી છે કે નહીં; અને કદાચ કાંઈ ચુક મારા શેઠને જણાઈ આવી હોય તો તે સખ્ત ઠપકા સાથે તેણી બાપડીને ધમકાવતો. એક વેળા તેણીએ એક પ્યાલો ફેંડયો અને પછી મારા શેઠની બીકથી તગીયત બગડ્યાનો ઢાંગ કરીને સુઈ ગઈ, પણ મારા શેઠને ખબર પડતાંજ તેણીની પાસે દોડી પહોંચ્યો અને ઠપકાથી ભરપુર એક લાંબુ લેકચર તેણીની પાસે કર્યું અને તે સાથે એવા તિક્ષ્ણ બાણોથી તેણીનું હૃદય તે નિર્દય શેઠીઆએ વીંધ્યું કે, જો તેણીએ મોટો મુન્હો કર્યો હોત તો પણ તેનાથી વધારે કરડા શબ્દો વાપરવાને એ અવિચારી માણસને મળી શકત નહીં.

હ અઠવાડીઆં ગયાં અને હજુ તે નાના કરાણીને રજા મળી નહીં વર્તમાનપત્રમાં જાહેર ખબર આપ્યાથી ધણા ઉમેદવારો આવ્યા પણ કોઈ પસંદ આવ્યો નહીં—અગર ખરું કહીએ તો—કાર્નને તે મોકરી પસંદ આવી નહીં, તેથી હાલને માટે તો તે નાનોકરાણીજ પોતાની જગ્યા સાચવી રહ્યો હતો.

એક વેળા રવિતારની સવારે હું બાળકોને લઈને નાસ્તો કરવાની ટેબલ પાસે બેઠી હતી ત્યારે મારી શેઠાણી બોલી.—“ સુનાંબાઈ, તને આ ધરમાં ગમતું હશે નહીં—”

“ ના, બાઈ સાહેબ, મને ગમે છે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ હું બાળકોને લઈને દરરોજ વાડીઓમાં કે નદી કિનારે ફરવા જાઉં છું, કારણ કે એમ ફરવાથી બાળકો વધારે ચંચળ થાય અને તેના શરીરમાં જોડાતું કૌવત આવે. આવા ગરીબ ગિજ્જાનાં છોકરાં બીજે કોઈ ઠેકાણે મેં કદી જોયાં નથી. ”

“ અને મા. ” સૌથી મોટા છોકરો, જે ધણો ગરીબ અને માંદાજેવો દેખાતો હતો તે બોલ્યો. “ સુનાંબાઈ અમારી તરફ જલ્દી ગયાળુ રહે છે. ”

“ હા, બેટા, હું જાણું છું કે સુનાંબાઈ તમો સઘળાં ઉપર અતિ વદાત્ત રાખે છે. ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું. “ અને તેનો બદલો સારી રીતે વાળવાની મને ધણી મરજી થાય છે પણ શું કરું ? મારી પાસે કાંઈ સાધન નથી. ના, ના. મારી પાસે કાંઈ નથી. ” એમ બોલતી બોલતી તેણી એધાર આંસુએ રડવા લાગી.

“ આપ ધણું માયાળુ છો બાઈસાહેબ, ” હું ધણી પીગળાઈને બોલી. “ અને હું તમને વધારે સુખી જોવાને ઇચ્છું છું. ”

“ વધારે સુખી ? ” તેણી દિવાના માણસની પેઠે પોતાના હાથ મરડીને બોલી. “ અરે ! “ મારું સઘળું દુઃખ તું જાણતી નથી. ”

“ આ પ્રમાણે તમને કહેતાં જોઈ હું ધણીજ દિલગીર થાઉં છું. ” મેં કહ્યું. “ પણ શાંત થાઓ. જુઓ આ બાળકો પણ રહે

છે. અરે! તેમને દુખી થવા ન દો. તેઓ બિચારાં બીજાં બાળકો જેવાં નથી. જુઓને તેઓના શરીર ઉપર લોહીજ ક્યાં છે? ”

“ યુપ, યુપ. ” મારી શેઠાણી એકાએક બોલી ઉઠી. “ એવી રીતે વાત ન કર. કાંઈ સાંભળશે. ” અને પછી બારી તરફ ફરીને તેણી બોલી. “ અરે! કેટલો સખ્ત તાપ પડે છે? ”

“ હું ધારું છું બાઇસાહેબ. ” હું બોલી. “ કે આજે પ્રાર્થના સમાજમાં જવાશે નહીં. ”

“ યુપ રહે. ” ફરીથી મારી શેઠાણીએ મને કહ્યું કારણ કે મારા શેઠના પગલાંનો અવાજ તેણીના કાન ઉપર આવ્યો હતો અને થોડી પળમાં તે અંદર આવ્યો.

“ હવે પીલાં, ” તેણે પેસતાંજ કહ્યું. “ ટેબલ સાફ કરાવ, અને ધુપ સુખડની ગોઠવણ કર. કારણ કે આજે પ્રાર્થના સમાજમાં જવાશે નહીં તેથી અહિંજ ખુદાની બંદગી કરશું. તું સંધ્યા ગોઠવણ કરજે અને તે દરમ્યાંન હું થોડા વખતને વાસ્તે નીચે દુકાનમાં જાઉં છું. ત્યાં મારે એકલા બેસીને તે બારે હકતાલાની દુવા ચલાવી છે. પીલાં અહિં તૈયારી કર્યા પછી તું મને નિયમ પ્રમાણે નીચે આવીને બોલાવજે ”

આ પ્રમાણે કહીને તે ઓરડો છોડવાની તક ઉપર હતો, એવામાં કાંઈ સાંભરી આવવાથી તે પાછો આવ્યો અને પુછ્યું. “ પેલી પેટી ક્યાં છે? તું જાણે છે કે કઈ પેટી ? ”

“ કળાટના પેહેલા ખાનામાં બીજી ચીજો સાથે મુકેલી છે. નીચે સુધી ઉપાડી જવા સારૂ કરાણીને બોલાવું ? ”

“ નહીં, નહીં. ” તેણે ગુસ્સો બતાવીને કહ્યું. “ તું જાણે

છેક, મારા કામોમાં કાઈ કરાણીને તેતું ધ્યાન ખુંચાડવાની તક હું મળવા દેતો નથી. ”

“ હું પોતે તે ઉપાડીને આવી શકીશ નહીં. ” મારી શેઠાણી ખીકથી બોલી. “ કારણ કે આજે હું માંદા જેવી છું. ”

“ વાર, ત્યારે સુની આવશે ” મારે શેઠ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “ ચાલ ” તેણે મારી તરફ ફરીને વધારે કર્યો.

હું તેની પાછળ ચાલી અને નીચે ગયા પછી એક મોટા કબાટ ઉઘાડ્યો. તેમાં પેટી પડી હતી. બીજાં નાનાં મોટાં ધણા પારસજો પડ્યાં હતાં. તે પેટી ઉપાડી તેની પછત્રાડે લાવવાની મને આજ્ઞા કરી અને તે મુજબ હું દુકાનમાં ગઈ ત્યારે તેણે મારા ગાલ ઉપર ધીમેથી ટાપલી મારી અને બોલ્યો—“ સુની, તું બહુ સારી છોકરી છે. ”

આ તેની વર્તણૂક મને પસંદ ન આવવાથી મારે રંગ તરત બદલાઈ ગયો અને દુકાનમાંથી નીકળી હું તરત ઉપર ગઈ. ઓરડામાં પેસતાંજ મારી શેઠાણી વધારે ધ્યાનથી મારી સામું જોઈ રહી અને હું શરમાઈ ગઈ.

“ શું થયું ? સુનાંબાઈ, ” તેણીએ ધ્રુજતે અવાજે અને વિચિત્ર ચેહેરે પૂછ્યું.

“ શેઠે તેનો હાથ મારા ચેહેરાને અડકાવ્યો. ” મેં કહ્યું. “ તે મને ખીલકુલ ગમ્યું નહીં. અજાણ તેની મતલબ મને કાંઈ ઇગ્ત કરવાની નહોતી પણ—”

મારી શેઠાણી તરત ખીજા બાજુ ઉપર ફરી અને પોતાના મોઢા ઉપર રંગાલ ઢાંકીને રડવા લાગી. થોડીવાર પછી ધીમા અ-

વાજે છોકરાં સાંભળે નહીં એવી રીતે તેણીએ મને ફરીથી પુછ્યું.
“ બસ શેઠ એટલુંજ કીધું? ”

“ જો તેણે કાંઈ વધારે આગળ પગલું બરવાને હિંમત બી-
ડી હોત. ” મેં આ સવાલથી આશ્ચર્ય પામીને તથા ગુસ્સે થઈને
કહ્યું “ તો હું તમને એકદમ કહી દેત. ”

“ હા, હા. હું જાણું છું કે તું કાંઈ છુપું રાખે એવી નથી. ”
તેણી બોલી અને ફરીથી રમાલ વતી પોતાનો ચેહેરો ઢાંક્યો.

સધળી તૈયારી થઇ રહ્યા પછી મારી શેઠાણી તે યુના ધણી-
ને બોલાવવાને નીચે ગઈ. અમે સધળાં ટેબલ પાસે ઉભાં હતાં.
હું નાના બાળકને તેડીને ઉભી હતી. તરત આસી આવી અને તે-
ણીએ નાના બાળકને રમાડવા તેડ્યું, એટલામાં મોટા કરાણીએ જો-
યું કે, ચટાઈ પાથરેલી નહોતી તેથી મારો શેઠ આવ્યા અગાઉ તે
સાદડી લઇ આવવાનું કહ્યું; કારણ કે જો શેઠ આવે તે વખતે સા-
દડી પાથરેલી નહોતી તો શેઠાણીની પુરી કમળપ્રતી આવી પડે. હું
દુકાનના ઓરડા પાસે થઈને ચાલી તે વેળા નીચે પ્રમાણે વાત
ચિત મારા કાન ઉપર આવી, જે મેં બરાબર યાદ રાખી છે.

“ કેમ ? ” મારો શેઠ બોલતો હતો અને આ પેહેલી વેળા-
જ મેં તેને આનંદી મિત્તજમાં જોયો. “ મેં ઠીક કામ કર્યું કે
નહીં ? જો આ સાકર સાથે રેતી મેળવી છે, રાઈ સાથે હળદર મે-
ળવી છે અને રાજગરી સાથે મરાઠી મેળવી છે. આ સાથે.....મે-
ળવ્યું છે અને આ કામને મારી પ્યારી પીલાં, હું ઉદ્યોગ કહું છું.”

“ મેં કાંઈ વધારે સાંભળ્યું નહીં. બીજી ક્ષણે ત્યાં રોકવાની
મારી છાતી ચાલી નહીં. ઉતાવળથી ચટાઇ લઈને હું જલદીથી પા-

છી ગર્થ.

થોડી વારે મારો શેઠ અને શેઠાણી આવ્યાં. મારા શેઠે અતિ ગંભીર દેખાવ ધારણુ કર્યો હતો. ટેબલ પાસે ઉભો રહીને તે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો અને તેનો દાખલો બાકી રહેલાં અમે સઘળાંએ લીધો.

હવે મારે ખુલ્લા દિલથી કબુલ કરવું જોઈએ કે, બંદગી કરતી વેળા મારા વિચારો તો જીદા વિષય ઉપર લાગેલા હતા. જે થોડા શખ્દો મેં મારા શેઠને તેની ઓરતને કહેતાં સાંભળ્યો હતો તે શખ્દોએ બેશક તેની સઘળી લુચ્ચાઇ ખુલ્લી પાડી હતી. તે ધ્યાન ધરવાને બહાને દુકાનમાં જઈ એટલો વખત અધર્મિપણામાં તથા દગા, પ્રપંચ અને કુકર્મમાં ગાળતો હતો. વળી આ વખતે તેણે નિયાએશો બાણુવામાં ગંભીર દેખાવ કરેલો બેઠને તેની તરફ મને તિરસ્કાર છુટયા વિના રહ્યો નહીં તેની ઓરત તથા બાળકો તરફ તે જીલ્લમગાર હતો અને ધંધામાં લુચ્ચાઇ વાપરતો હતો. શેઠે તેના નોકરો તરફ કેટલી છુટ લે છે, તે વિષે મારી શેઠાણીનું કહેલું વચન મને યાદ આવ્યું. વળી થોડા વખત અગાઉ જ તે મારી સાથે થોડાક ગેરકાયદે વર્ત્યો હતો, તે યાદ કરતાં તેની ખાનગી ચાલચલણુ વિષે મને મજબુત શક ઉત્પન્ન થયો અને જેમ જેમ તે વિષે વધારે વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ હું દ્રઢ થતી ગઈ કે, થોડ્ય વખત આવતાં નોકરી છોડવાને ચુકવું નહીં.

પ્રકરણ. ૧૧ મું

સાબરમતિના કિનારા ઉપરના દેખાવો.

મેં રેડીમની લોજ છોડ્યાને લગભગ એમહિના થઇ ચુક્યા હતા અને તે દહાડાથી હું મારા હાથના શેઠ પેસ્તનજી પાવડીને ઘેર નોકર હતી. મને મારા પ્યારા ભાઇ અરદેશર તરફથી કાગળ મળ્યો હતો, તે મારે આમલા પ્રકરણમાં યોગ્ય ઠેકાણે દાખલ કરવો જોઈતો હતો પરંતુ મારી વારતાની દોરી તાણી થોભવાનું પસંદ ન આવવાથી મેં તેમ કર્યું નથી. તે કાગળમાં અરદેશરે મને જણાવ્યું હતું કે, દાકતર બરબોરજીએ તેના કાંઈ મિત્રની મદદ મેળવીને પોતાનું કરજ અદા કરીધું હતું અને તે પાછો પોતાને ધંધે લાગ્યાથી સઘળું અગાઉની પેટે દીકઠાક ચાલતું હતું. અગર જોકે, નાંણા સંબંધી જે અગવડ તેને સેહેવી પડી હતી તેના કારી ષ્ટકાએ તે લાયક દાકતરની તન અને મન શક્તિને નબળી પાડી દીધી હતી. સોરાળ વિષે તેણે લખ્યું હતું કે, નવરોજજીની નોકરી તેણે તદ્દન છોડી દીધી હતી અને તે કેવી રીતે પોતાનું ચુગરાન ચલાવતો હતો તે વિષે અરદેશર કાંઈ કહી શક્યો નહીં. નવરોજજીનું ઘર છોડ્યા પછી તેણે એક નાનું ઘર લીધું હતું અને પૈસાની રેઝમછેલ ચલાવતો હતો. બ્યારે તે અરદેશરને જોતો ત્યારે ખરેખર તે તેની નજરથી દૂર જવાનું કરતો અને જાણે તેનાં ભાઇ તથા બહેનો સાથેના સઘળા સંબંધ ભેડવાની ઈચ્છા ધરાવતો હોય એવો આલમ પડતો. મને તેણે કાંઈ લખ્યું નહોતું તેમ પેલા રૂપાના મુમત્સાના બનાવ પછી ધનાંબાઈ ધોડાવાળાંને ઘેર પહોંચી ગયા નહોતો. ખુરશીદ અને દીનાં ધનાંબાઈ ધોડાવાળાંની બરહસ્ત ની-

એ મેં જોઈ હતી એવીજ રીતે ચાલી જતી હતી.

સોરાળ વિષેના આ સમાચારે મને કેટલું દુઃખ કર્યું તે કહેવાની મને જરૂર નથી. મેં તેને ધણી કાગળો લખ્યા પણ એકેનો જવાબ તે મનમોજી ભાષ તરફથી મળ્યો નહીં. ધણી વેળા રાત્રીની શાંત ઘડીઓમાં યુપકી દરમ્યાન અંધારૂ પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ રહ્યું હોય અને થાંક્યા પાંક્યા પ્રાણીઓ પોતાના જીવને આરામ આપવા મનગમતી જગોએ વિશ્રાંતી લેતાં હોય, તે વખતે હું નિદ્રાથી શ્રાપિત થઇ મારા ગિછાનામાં પડી રહીને મારા કમનસીબ ભાઈની ભવિષ્યની સ્થિતિ વિષે વિચાર, ળળાપો અને શોક કરતી માફ ઓસીકું બીંજવી દેતી.

પણ મારી દિલગીરી અને દુઃખના મૂળ ઉપર હું ઝાઝું લંબાણ કરીશ નહીં. માત્ર એટલું કહેવા અટકું છું કે, જે ગિચારી દાસી પોતાનાં સગાં વહાલાંઓથી દૂર રહી અન્નપ્રયાં માણસોને આશરે પડેલી હોય, અને તેણીને એવો કોઈ મિત્ર નહોત્ય કે, તેની પાસેથી તે પોતાની દિલગીરીને વાસ્તે દિલાસો મેળવે, અગર જેની દુઃખમાં ભાગ લેતી છાતીમાં પોતાની વેદનાનો ગરમ જોસ રેડીદે; એવી ચાકરડીની સ્થિતિ ખરેખર ધણીજ શોકજનક છે. વળી રખેને તેણી ખીજાંઓના મનમાં ચીડીયા સ્વભાવની ગણાય, એવી ખીકથી પોતાની દિલગીરી છુપાવીને તે ગિચારીને આનંદી દેખાવ રાખવો પડે છે.

પણ હવે મારી વાત ઉપર આવું છું. મેં કહ્યું છે કે, મારા હાલના શોક પેસ્તનજી પાવડીના ઘરમાં પગ મુક્યાને લગભગ એ મહિના થઇ ગયા હતા. એક દહાડો હવા ખાવાના ધરાદાથી હું સૌથી નાના બાળકને લઈને સાયરમતીના કિનારા ઉપર ફરતી હતી. પુલ ઉ-

પરના બગીચાની મનહર છટા નીરખીને તથા સાગરમતીના ધોધબધ વેહેતા પાણીનો દેખાવ જોતી ચાલી જતી હતી. બીજાં છોકરાંઓ તેઓની મા સાથે તેઓની ક્ષત્રને ઘેર ગયાં હતાં, કારણ કે, તે દહાડાને તેહેવાર તરીકે ગણીને ખુશાલીમાં ગાળવાની મારા શેઠે તેઓને રમ્મ આપી હતી અને મને કહેવાદો કે, મારા શેઠની નોકરીમાં હું દાખલ થયા પછી આ પેહેલોજ તેહેવાર તેઓને મળેલો મેં જોયો હતો. મારા હાથમાં બાળક સહીત હું ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી, એવામાં એકાએક આનંદ અને આશ્ચર્યનો મિશ્રિત ધીમે અવાજ મારી પાસેજ કોઈ કાઢતું મને સંબળાયું અને પાછું ફરી જોતાંજ માનવંતા પીરોજશા પીટીટને મેં જોયો.

“ સુનાંબાઈ—કાણુ આ, તુંજ કે? ” તે બોલ્યો. અને આગળ કુદીને મારો હાથ પકડીને અતિશય મિત્રતાઈના ના જોસથી તે દાખ્યો.

હું ગભરાટમાં પડી અને આશરે બ મિનિટમાં મારા મોઢા ઉપર પંદર જાતના રંગો ચડ્યા અને ઉતર્યા. પીરોજશા પીટીટ સુંદર દેખાવનો તથા મોટા હોદ્દા વાળો અમલદાર મારા સરખી ગરીબ—તેની આગળ કશી ગણતરીમાં નહીં એવી—ચાકરડી પાસે આવીને તેણે હાથ મેળવ્યો તેથી હું એટલી શરમાઈ ગઈ કે, જાણું મેં કાંઈ અપરાધ કીધો હોય અને ધુળુ એટલી ધુજવા લાગી.

“ અહિં આવ અને એક મિનિટ—માત્ર એક મિનિટને માટે બેસ. ” પીરોજશાએ કહ્યું અને એક લોઢાની બેન્ચ તરફ આંગળી કરી બતાવી. આની ધણી બેન્ચો ત્યાં ફરવા આવનારાઓને બેસવાને માટે રાખેલી છે.

મારાથી કપુલ થયા વિના રહેવાયું નહીં. હું મારા પોતાના કાપ્તુમાં પણ આ વખતે નહોતી. ખરેખર આ વેળાએ મારા મન-માં જે ગુસ્સાઓ આવ્યા હતા તેનું આખેહુલ વર્ણન કરવાનું કા-મ કોઈ મહા કવિને પણ કઠણ થઈ પડે એવું છે. હું પગથી તે માયા સુધી ધ્રુજવા લાગી અને જેમ પક્ષી તેના પાંજરામાં ફરડે તેમ મારું હૃદય ફરડવા લાગ્યું. જે તેણે સરકરદુનગની પેઠે બે-અદબી વાપરી હોત તો મારું લોહી ગુસ્સાથી તપી આવ્યા વિના રહેત નહીં અને એક પળમાં હું તેનો તિરસ્કાર કરત; પણ તેના શ-ખ્દોમાં તથા દ્રષ્ટીમાં ધણીજ નમ્રતા અને મારું મન તેની તરફ અનિવાર્ય રીતે ખેંચાયેલું લાગ્યું; તેથી હું તેણે બતાવેલી બેન્ચ ઉ-પર બેઠી અને તે મારી બાજુએ બેઠો.

“ તારા ખીજવાર મળવાથી હું ધણો ખુશી થયો છું સુના, ” તેણે ધણી માન બરેલી રીતે કહ્યું. “ તે રેડીમની લોજ એકા-એક છોડી દીધો ” તેણે બોલતું જારી રાખ્યું. “ અને રતનજ રે-ડીમનીએ જે ધરડા માળીમા તાબામાં લોજ સોંપી ગયાછે તેને તારા વિષે પુછતાં મને ખજર મળ્યા કે, સઘળા નોકરોને એકદમ રજા આપવામાં આવી હતી. તારી બાજતમાં મેં એટલી છુટ લીધી તેને વાસ્તે મારી ઉપર રીસ ચડાવીશ નહીં. હું ખરું કહું છું કે, મેં કાં-ઈ ખાલી જીજ્ઞાસાથી તપાસ કરી નહોતી. ” મેં સઘળું ધ્યાન દઈને સાંભળ્યું અને જે શખ્દો મારા કાન ઉપર આવ્યા તે તેઓની સા-થે મારા હૃદયમાં આનંદની લાગણીને મધસડી ગયા—એમ કહું તો હું જૂઠું બોલી કહેવાઉં. હું કાંઈ બોલ્યા વિના બેસી રહી. જાણે સુખની સ્વપ્નવત હાલતમાં હોઈ અને તે હાલત ખરી હોય એમ

ભાગ્યેજ માની શકતી હોઈ; પણ મારી આંખો નીચે ભોંય તરફ ઢા-
ળેલી હતી. મારા સોગતી તરફ જોવાને હિંમત મેં કરવા મારી હિં-
મત ચાલી નહીં અને મારા મોઢા ઉપર શેરડા પડતા હતા એમ મ-
ને લાગ્યું તથા મારી છાતી જોરથી ધબકતી જણાઈ.

“ એકસ વખતે મને વાડીમાં મળવાને મેં તને બોલાવી હતી
તે તને સાંભરતું હશે. ” તેણે બોલતું જરી રાખ્યું. “ અને હું
માનું છું કે, તારે આવીતું રેડીમની લોજવાળું મકાન છોડ્યું પડ્યું
તેથી તું નહીં આવી શકી હોય. ”

“ ના, સાહેબ. મેં હવે બોલવાની તાકાત એકાએક લાવીને
કહ્યું. “ મને કહેવાની રજા આપો કે, ત્યાંથી ચાલી નિકળવામાં જો-
ટથી ઉતાવળ કરવી જરૂરની હતી, તે કરતાં વધારે ઉતાવળ મેં ક-
રી; કારણ કે હું નિઃકપટપણે કહું છું કે, તમને મળવાની મારી મ-
રજી નહોતી. ”

“ તેં મને આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી હું ધણે ખુશી થયો છું. ”
તે આનંદ બતાવી બોલ્યો. “ અને આથી જ મેં તારી પ્રશંસામાં
સાંજળ્યું છે તેને મજાસુતી મને છે. ”

“ આપની પાસે મારી માગી સાહેબ; ” આ જુવાન અમલ-
દાર સાથે લાંબા વખત સુધી વાતચિતમાં ગુથાયાની અયોગતા વિ-
ષે સમજણ મારા મનમાં સંપૂર્ણ જાગૃત થવાથી મેં કહ્યું. “ મને
એકદમ જવાનીરજા મળવાની હું અરજ કરું છું. આપ મારી તરફ
ધણા માયાળુ છો, આપની મૈત્રેયતા ધણી સારી છે; - પણ — ”

અહિં હું અટકી પડી, કારણ કે મને ગુંગળાવી નાંખે એવા
મનોવિકાર હોઈ આવ્યાથી મારી વધારે બોલવાની શક્તિ રૂંધાઈ ગઈ.

મને શુદ્ધ ભાવવાળા પ્રમાણિક મિત્રની ખોટ હતી, પણ આ મિત્ર-
ચારી કપુલ રાખવાની મારી છાતી ચાલી નહીં—તેમ વળી ના કહે-
વી તે સુખના પંજામાંથી ઝુંટાઇ ગયા સરખું હતું.

“ તારી મરજી વિરૂદ્ધ હું તને કદી રોકી રાખવાનો નહીં. ”
તેણે કહ્યું અને તે મગરૂરી તથા ઠપકાના એવા મિશ્રિત અવાજે
હતું કે, એકદમ મારું મોં ઉચું કરીને તેના તરફ જોયા વિના મા-
રાથી રહેવાયું નહીં અને તેના એહેરા ઉપરથી જણાઇ આવ્યું કે,
મારી વર્તણૂકથી તેને હૃદય બેદક ધા લાગ્યો હતો. “ પણ ચરે! ”
તેણે હવે એકદમ ગર્વ છોડીને નમ્ર અને દિલગીરી ભરેલા ઠપકાના
અવાજે કહ્યું. “ જે ખનાવથી તારે અને મારે પેહેલી ઝાળખાણ
થઇ તેથી મારે કેતું અને કેટલું દુઃખ સેહેવું પડ્યું છે, તેજ જો તે
જાણ્યું હોય—”

“ દુઃખ સેહેવું પડ્યું ? ” હું ઉડી દિલગીરી સાથે મોટથી
ખોલી.

“ હા. ” તેણે કહ્યું. “ તને સાંભરતું નથી કે, ફરફુનજીએ
તે દહાડે મને કહ્યું હતું કે મારે તેને સંતોષ આપવો ? ”

“ સંતોષ ” હું જલદીથી ખોલી અને તેજ પજો મને યાદ
આવ્યું કે, તે ચરસામાં ઢંદકા વિષે મેં સાંભળ્યું હતું.—“ શું
તે ખરું છે કે,—? ”

“ હા, તે ખરું છે અને તે ખરુંખરું છે. ” તેણે હસીને કહ્યું.
“ રેડીમની લોજના તે ખનાવ પછી બેદહાડે મારે ફરફુનજી સાથે ઢં-
દકા રમવાની જરૂર પડી અને તેમાં મારે ડાબે હાથે જખમ થયો. ”

“ જખમ થયો ? ” મેં હવે તેની તરફ દેહેશત ભરેલી ન-

જર કરીને મોટેથી પુછ્યું અને મારા સંઘળા વિચારે તેજ વિષય ઉપર સંજ્ઞા યોડયા.

“ હા, મને ઇચ્છા થઈ હતી અને હમણું સુધી મારા હાથને ઝોળીમાં રાખવે પડ્યો હતો. ” તેણે કહ્યું. “ થોડા દહાડા થયાજ તદ્દન આરામ થયોછે. ”

“ મારે વાસ્તે તમારે દુઃખ સહેવું પડ્યું ? ” મેં એક બાઈને હાજતા પ્યારથી તેને વાસ્તે ઉઠી લાગણી બતાવીને કહ્યું.

“ કાંઈ નહીં સુનાંબાઈ, એમાં શું ? ” તેણે હજી હસ્તે મોઢે કહ્યું. “ મેં તને આ હકીકત કહી તેમાં મારી ગતલજ સ્તુતિપાત્ર ગણાવવાની નથી. ખરેખર હું જાણતો નથી કે, મેં તને શાવાસ્તે કહ્યું—અને એમ કરવામાં મેં કદાચ ખોટું કીધું.—”

“ ના, ના. તમે વાજબી કીધું છે સાહેબ, ” હું બોલી. “ કારણ કે તેથી તમારો ઉપકાર મારા ઉપર કેટલો થયોછે તેનાથી હું જાણીતી થઈ; પણ અરે ખુદા ! તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકીશ ? ” અને ફરીથી પીરોજશાની સ્થિતિ સાથે મારી સ્થિતિની અતિ ગરીબાઈ સરખાવવાનો વિચાર દુઃખદાયક રીતે જોર બેર આવ્યો.

તે કાંઈ બોલ્યો નહીં અને લાંબા વખત સુધી ચુપ રહ્યા પછી જાણે હવે તેને ચુપકી દુઃખદાયક લાગતી હોય એમ દેખાઈને કહ્યું.

“ તું અહિં અમદાવાદમાં કેટલું થયાં આવી છે. ? ”

“ બે મહિના થયા. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ પણ જેમ અને તેમ જલદી છોડવા ચાહું છું અને હવે સાહેબ હું માફ માગીને આપનાથી જુદી પડવાની રજા લઈશું; પણ હું જાઉં તે અગાઉ તમે

મારે ખાતર જો હું સહન કર્યું છે તેને વાસ્તે મારી દિલગીરી તથા જે માયાળુપણું મારી ઉપર દર્શાવ્યું છે તેને માટે મારે આભાર જણાવવા હો. ”

“ એક શબ્દ વધારે. ” તે પણ મારી સાથે ઉઠીને બોલ્યો. “ પ્રરુદનજી સાથે મારે તે કળઓ થયો નેને લીધે જો મારી અસલ નોકરી છાંડી નવી નોકરી અગીકાર કરી છે અને તે નોકરી અહિંજ છે તેથી હું હાલ અમદાવાદમાં જ છું. હવે મેં કહે સુનાંયાધ, ” તેણે ઉઠકંઠા ખતાવીને પુછ્યું. “ તું અને ફરીથી મળીશ? તારી વાતચિત્થી અને ક્ષણી કલા આવે છે અને તેથી મારા ઉપર મેહરબાની કરીને હું કંઈકું તે સાંજળ. હું જાતે કદી મારાજ કરીશ મહીં જાને કદી જરાપણુ આહું સાગે એવી મારી વર્તણુક છે ? ”

“ ના, મિ. પીરોજશા, ના. ” મેં કહ્યું. “ તબુ તેમ એક મોટા હોદ્દાદાર અને તમારી સાથે હું એક ગરીબ—કંગાળ—આકરડી આવી જાહેર જગામાં ઉભી રહીને વાત કરું—”

“ અને એટલા વાસ્તે હું જાને કહ્યું કે, જાને અનુકુળ આવે એવી જગાએ તું આવ. ” તેણે અને બોલતી અટકાવીને કહ્યું. “ ત્યાં આપણે જરા વધારે વાર બેસીને વાતો કરીએ. હું જાને ખાત્રી કરી આપ્યું કે, જે શબ્દો મારા હોઠમાંથી નિકળશે તે મિત્રચારી બરેલા—માઈવા બેહેન તરફના શબ્દો જેવા પાક અને પવિત્ર હશે. મારે તવંગર સગાં છે. ધનવાન દેવો છે તેમાંના બધાં કુટુંબવાળાં છે. હું તેઓને તારા વિષે બહુ મળુ કરીને તારે વાસ્તે એક સારી નોકરી બેળવી આપીશ. ત્યાં તારી સારી બરદાસ્ત કરવામાં આવશે. ”

“ પ્રરી ફરીને મીરોજશા, ” મેં અતિશય ખીગળીને કહ્યું.

“હું તમારો ઉપકાર માનું છું, પણ તમે જાણો છો કે, તમારા હાથથી આ મેહેરખાની કમુલ રાખવાને મારી હિંમત ચાલતી નથી. હમણાં જ તમે મને કહ્યું કે, બાધ પોતાની બેહેન તરફ બેલે તેમ તેમ મારી સાથે બેલવા ઇચ્છો છો. ચારે ! સાહેબ, ત્યારે જો તમે એક વહાલી બેહેન તરફ જોટલી માયા અને ક્ષમા દર્શાવો એવીજ રીતે મારી સાથે ચલાવવા ચહાતા હો તો, મને અહિંથી એકદમ ચાલી જવાની રજા આપશો અને ફરીથી જો તમે મળો તો જાણે તમે મને ઓળખતાજ નથી એમ માનીને મારી પાસે યધને ચાલ્યા જવું; નહીં તો જે મિત્રાચારી, જે મમતા અને જે ક્ષમાથી તમે મને માન આપવાની ઇચ્છા ધરાવો છો, તેજ મમતા, તેજ મિત્રાચારી અને તેજ ક્ષમા ભવિષ્યમાં મારા લાભને હાનીકારક થઈ પડશે.”

એમ કહીને હું ચાલી નિકળી અને પાછું ફરી જોવાની હિંમત ધર્યાં શિવચાં ઉતાવળે પગલે આગળ વધી. દરેક પગે મેં ધાર્યું કે, મારી ભાઈજી આવતાં પગલાંનો અવાજ હું સાંભળીશ. પણ નહીં—મને વધારે રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યાં શિવચાં જવા દીધી.

અને હવે જુઓ કે, માણસ જાતનું મન કેવું અવશું, કેવું કમ અકલ્પ અને કેવું સ્વાર્થી છે; કારણ કે જેની હું ધારતી રાખતી હતી તે ન થયું ત્યારે મને અતિશય માઠું લાગ્યું અને ઉદાસ થવા લાગી. મેં હંડા મન સાથે વિચાર કર્યો કે, જે પીરોજશા પીટીટ મારા ભલામાં એટલું હેતુ ધરાવતો હોત તો મને રોકવાને એક વધારે પ્રયત્ન કર્યાં વિતા જવા દેતજ નહીં.

પણ જ્યારે હું આ વિચારોમાં લીન થયેલી મને માલમ પડી ત્યારે હું મારી પોતાની ખામી તરફ એક ધરીને અચરત થઈ અને

મારી સધળી સદ્ગુણી વૃત્તિને મદદે બોલાવી મારી ખ્યારી માના શિખવેલા વખાણવા યોગ્ય દાખલાઓ અને અતિ ઉત્તમ શિખામણોનો વિચાર કરવા લાગી; પણ આ વિચારો તેઓની પવિત્ર અસર સાથે મારા મનને યોગ્ય સ્થળે લાવવાને પુરતા શક્તિવાન થયા નહીં; કારણ કે જેમ જેમ હું વધારે ગંભીર અને વધારે નીતિવાન થવા લાગી તેમ તેમ તે સુંદર જીવાન જેણે મારે વાસ્તે પોતાની જીંદગી જોખમમાં નાંખી હતી તેની મૂર્તિ વચ્ચે આવવા લાગી અને જ્યારે મારા સરખી એક રંક દાસીને વાસ્તે તેને આજરી, શિક્કા અને ધાયલ થયેલો તેનો એક હાથ ઝોળીમાં સહીત મારી કલ્પનામાં મેં જોયો ત્યારે મારી છાતી અતિ કામળ ઉભરાઓને શરણુ થતી જણાઇ.

ખરેખર મારી મનોવૃત્તિ એટલી ગભરાયેલી સ્થિતિમાં આવી પડી હતી કે, મારાં પગલાં પાછાં સીધાં ઘર તરફ વાળવાને મારી હિંમત ચાલી નહીં; પણ ધાર્યું કે, “ કોઇ એકાંત જગામાં કોઇ ફરવા આવનારમાંથી મને જીએ નહીં ત્યાં એકલી બેસીને ખુબ રડું અને મારી મુંઝાતી છાતીને ખલાસી આપું. ” એ વખતે સાબરમતી નદીના આરાતું તથા અમદાવાદના કિલ્લાતું રીપેર કામ ચાલતું હતું તેથી પથ્થરના મોટા ઢગલાઓ આસપાસ ખડકયા હતા. આવા એક મોટા ઢગલાની વચ્ચે હું પેઠી તો એક ખુણામાં મેં એકાંત જોઈને મારા મનને શાંતિ આપવાના ધરાદાથી ત્યાં બેસી ગઇ અને તરત મારી મનસ્વી કલ્પનાઓને શરણુ થઇને મેં ઉપર કલા તે વિચારોમાં હું લીન થઇ. એવામાં મને જણાયું કે, મારી પાસેજ પણ ઢગલાની ખીજ બાજુએ કોઈ વાતો કરતું હતું. મારી

કદપનાઓ એટલી હદ સુધી પહોંચી કે, મારી થોડીક શુદ્ધિ મેં જોઇ દીધી અને અરધી બેભાન અવસ્થામાં આવી પડી. એવામાં મારી પાસે થતી વાતચિત મારા કાન ઉપર આવ્યા કરતી હતી. આ પ્રમાણે મારી મરણ વિના તે વાત મેં સાંભળી.

“ હું કહું છું કે, પૈસા તમારે આપવા પડશે અને તે લીધા વિના હું રહેનાર નથી. ” એક ચોરતના ગુસ્સા ભરેલા અવાજે કહ્યું. “ શું, તમે એમ ધારો છો કે, અમને બિખારી ગણીને કકડો રોટલો તમે આપો છો તેથી હું આ બે બાળકોને રાખી શકું ? ના, ના. એમ થશે નહીં. એક મહિનાના દસ રૂપિયાથી શું થાય ? અડવાડીયાના ફક્ત અઢી રૂપિયા તેમાં તે બિચારાંઓનું શું થાય ?—આ છોકરાં હવે મોટાં થયાં છે. મારા જ્ઞેઠલો જોરાક તેઓને જોઇએછી-એ. હું તમને કહું છું કે, મારાથી હવે દુઃખ સહન થઇ શકશે નહીં અને જો તમે પુરતું ગુજરાન ચાલે એટલા પૈસા આપશો નહીં, તો આ બંને છોકરાંને તમારે ઘેર નાંખી જઈશ અને હું મજૂરી કરીને પેટ ભરીશ. ”

“ ચુપ, ચુપ. ” એક મરદના અવાજે કહ્યું. પણ તે એવા ધીમા અવાજથી હતું કે તે પછી તે શું બોલ્યો તે હું સમજી શકી નહીં. અગર જો કે, તેણે બે ત્રણ મિનિટ સુધી શ્વસાથી વાત કર્યા કીધી હતી.

“ તમારી આખર જાળવવાની વાત કરો છો ? ખરેખર ! ” તે ચોરત અગાઉ કરતાં વધારે ગુસ્સાથી બોલી. “ જ્યારે તમે મારી આખર જાળવવાને બીલકુલ દરકાર રાખી નથી ત્યારે તમારી આખર જાળવવા-વાસ્તે મારે શાવાસ્તે દરકાર રાખવી ? હું જ્યારે પેહે-

લી તમારી નોકરીમાં દાખલ થઇ ત્યારે હું એક બધી અને સદ્ગુણી છોકરી નહોતી ? અને તમે મારો નાશ કર્યો નથી ? અરે ! હું બાણુંકું કે, તમે શુ કહેશો ? તમે કહેશો કે, તમે મારે વાસ્તે તમારાથી બની એટલી મેહેનત કીધી. મારે વાસ્તે દાકતરો બોલાવ્યા હતા. ધાવ રખાવી હતી, પણ તેમાં શુ ? તમે કાંઈ ઉપકાર કર્યોછે ? તમે તમારી ફરજ બજાવી છે. તમે મને ભોળવી છે. છોકરાં તમારાં પોતાનાં છે. અરે ! હુંજ મૂર્ખ કે, આ નાશકારી સંબંધ પ્રીતી તાબે કરવા દીધો. જ્યારે હું ખીજ આગરદાર કુટુંબમાં નોકર રહી ત્યારે તમે મારી પાછળ ન આવ્યા ? અને ખીજ વેળા પાછી મને ન ભુલાવી ? અને હવે હું ચાહીં બે છોકરાં—તમારાં બાળકો સહીત નિરાધાર પડીશું. ” તેણીએ જીરુસાથી વધારો કર્યો.

હવે મને પુરું શુદ્ધિ આવ્યાથી હું સમજી શકી કે, એ વાત-ચિત ધણીજ ખાનગી હતી. હું ત્યાંથી છુપી રીતે નાસી જવાનો ધરંદો કરતી હતી, એવામાં મરદના અવાજને ફરીથી સાંભળ્યો અને તે એટલે મોટેથી હતું કે, હું તે સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકી. એટલુંજ નહીં પણ મેં તે તરત જાગ્રખ્યોઃ અરે ! ખુદા, જે આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે મારો શેઠ પેસ્તનજી પાવડી પોતે હતો. હું ગભરાઈ જવાથી તેજ જગ્યાએ ખીલાની પેઠે જડાઈ રહી.

“ તે સધળું સાચું છે અને તે ઠીક થયું છે. ” તેણે અર-ધા ધમકાવતાં અને અરધા પતાવતા અવાજે કહ્યું. “ પણ આ-પણા સંબંધને લીધે જમ તને દુઃખ પડ્યું છે તેમ મને પણ પડ્યું છે. મારી ઓરતે તે ન શોધી કાઢ્યું ? સધળું તેણી જણાતી નથી ? હા—અને તારા બાળકોના પોષણ વાસ્તે હું તને વરસે સ-

વાસો રૂપિઆ આપું છું તેથી પણ તેણી કાંઈ અજાણી છે ? ”

“ અરે ! ખરેખર. ” તે ઝોરત બોલી. “ હું જાણું છું કે, તમારી ધણીઆણીને માટે તમે કેટલી દરકાર રાખો છો ? ગરીબ બિચારી ! તેણી મારા વર્ગની છે તેથી અને તેણીના ઉપર દયા આવ્યા વિના રહેતી નથી. તમારી સઘળી બેવફાઈને વારતે તમારી તરફ ઠપકા ભરેલી રીતે જોવાની પણ તેણી હિંમત ધરી શકતી નથી. તમારી ચાલ ચલણને માટે ઠપકા આપવાનો સંતોષ પણ તેણીને નથી. ના. તે બિચારીને નીચી મુડીએ સઘળું ધીરજથી સહન કરતું પડે છે. પણ હું તમને કહું છું પેસ્તનજી, કે આવી નિર્દય અને જુલમી રીતે મારી સાથે વર્તો નહીં. મારાં બાળકો તે તમારાં છે. અને તેનો સાક્ષી તે પાક પરવર દેગાર છે તથા તમે પણ જાણો છો; એટલા સાથે તેમને વાસ્તે સારો બદોબસ્ત તમારે કરવો પડશે. હું આડી થવા માગતી નથી. કામ કરવામાં હું વાંધો લેતી નથી અને ખુદા જાણે છે કે, અને કામ મળે છે ત્યારે સવારથી સાંજ સુધી મારી સોય હું કેવી ચલાવું છું, પણ હાલમાં મારા સારા સારા આહકો તુટી ગયા છે અને તે સઘળું તમારે લીધેજ થયું છે, લોકોને માલમ પડે છે કે, હું દુરાચારી છું અને વિધવા કહેવડાવવાનો ઢોંગ કરે” છું પણ વિધવા નથી અને તેઓ અને કામ આપવાની ના કહેછે; એટલુંજ નહીં પણ તેઓના બારણામાંથી મને તુચ્છકારી હાંકી કાઢેછે. મારાં બાળકોને જીખે મરતાં હું જોઈ શકતી નથી અને હવે તમે જાણો છો કે, આજે સવારે મેં તમને મને મળવા શા વાસ્તે બોલાવ્યા છે ? ”

“ વાઈ, રૂપાં. ” મારા શેઠે લાંબા વખત સુધી ચુપ રહ્યા

પછી કહ્યું. “ તારે વાસ્તે શું કરવું તે ખરેખર હું સમજી શકતો નથી. આજ કાલ વેપાર પડતી રીતિમાં છે અને હરીશાપથી મારા જેવા સધળા વેપારીનું સત્યાનાશ જશે. ”

“ અરે ખરેખર, તમારું સત્યાનાશ જશે નહીં ત્યારે ખી. જા કોનું જશે ? ” તે ઓરતે મસ્કરીના હાસ્ય સાથે કહ્યું. “ જ્યાં સુધી તમારા કપ્પાટ માંહેની ચીજો વાપરવાનું કાવત્તું કરે છે ત્યાં સુધી તમને શું હરકત થવાની છે? અરે ! મારી તરફ આવી રીતે જુઓ નહીં તમે સારી પેઢે જાણો છોકરે, તમારા તે કિંમતી કપ્પાટની ચુમ વાત હું જાણી ગયે છું. અરે ! હજુ પણ તમારાં તે અસલી કાવત્તાં તમે સાચવી રાખ્યાં છે? અને રવિવારની સવારનો એકાંત વખત તમારા ધ્યાન ધરવામાં અર્પણ કરે છે? ” અને અહિં ખરેખર ઘણી વખાણુ પાત્ર રીતે તે કાઢી રૂપાંચે જે પવિત્રતાના ડોળા ધાલુ અવાજે મારા શેઠને આવા પ્રસંગે બોલવાની ઢબ હતી તે અવાજની ખરાબર નકલ કરી. “ રૂપાં, આજે મારા ઉપર એટલી કરડી ક્રમ છે? પોતે જાણે ખીનો હોય એવો અવાજ કરીને તેણે પ્રુછયું. ”

“ કરડી, ખરેખર ! ” તેણી બોલી અને જેમ તેણીએ બોલવું જારી રાખ્યું તેમ તેણીનો અવાજ વધારે કરડો થવા લાગ્યો. “ શું, તમે એમ ધારો છો કે, હું તમને આહું છું ? ના, ના; હું તમને એક વેળા આહતી હતી પણ હવે તો ધિક્કાર છું; હું તમને તુલકાર છું, કારણ કે તમે અતિ નિમ્ન, નિર્દય અને બેહદ દુશ્મની છો, તેથી જે તમને ઓળખતું હોય તે તમને સિ-ક્કાર્યા વિના રહેજ નહીં અને હું તમને ધિક્કાર છું તેમાં પણ—કાણ

જાણે શા કારણથી તે હું સમજી શકતી નથી—હું અદેખીય છું.”

“ અદેખી? ” મારા શેઠે આશ્ચર્યકારક અવાજથી બૂમ પાડી.

“ હા, અદેખી ” તે ઝોરતે બાર દબને ફરીથી કહ્યું. “પણ તમારી ગરીબ ધણીઆણીને કીધે નહીં. ના, ના. તેણીને વાસ્તે નહીં; કારણ કે હું જાણું છું કે, તેણી બિચારી તમારા ઘરમાં એક ગુલામડી કરતાં ઉચી સ્થિતિમાં નથી અને તે બિચારી તરફ તેણીના ધણીનો વિશ્વાસ કે પ્યાર કાંઈ નથી; પણ તમારા છાપરા તજે કાંઈ બીજી છે.—અરે હવે તમે ચમકો છો. હવે ગુન્હેગાર જેવા દેખાઓ છો. ”

“ ખુબ માથે રાખીને હું કસમ ખાઉં છું ” મારે શેઠ બોલ્યો. “ કે મારા ધારવા પ્રમાણે સુનીને હું સદ્ગુણી ગણું છું.”

“ વાર, કદાચ તમે હજી સુધીમાં તમારી હુશિયારી તેણીને નહીં બતાવી હોય તેમાં શું ? ” તેણી બોલી. “ પણ તે બિચારીને તમે બચી જવા દેશો એમ મનાય નહીં, હું તમારે ઘેર નોકર હાજી ત્યારે પેહેલાં થોડા મહિના સુધી તો તમે મારી તરફ કેવી સારી વતણુંક ચલાવી, પણ પછી એક દહાડે અને સારી પેઠે યાદ છે કે, તમે બાપને છાજતા પ્યારથી મારા ગાલ ઉપર ટાપવી મારી અને પછીથી તમારી કુડી જાળ—રફતે રફતે તમે મારી આસપાસ ગુંથવા માંડી. હું ધાઈ છું કે, તેજ પ્રમાણે સુનીને વારને પણ કરશો એમાં શક નથી; પણ સાંભળો. જો તમે પેહેલાં વેહેલાં તે છોકરીને હાંકી કાઢશો નહીં અને પછીથી અમારું સારી રીતે ગુજરાન ચાલે એવો બંદોબસ્ત કરશો નહીં, તો આખા ગામમાં તમારી ફજેતી થયેલી જોશે.”

“ સુખે શું થાય છે રૂપાં ? ” મારા શેઠે તેણીને પટાવવા માંડી. “ મારા ધર સખંધી કામમાં કોઈ પણ રીતે વચ્ચે ન પડવાનું વચન આપ અને હું તને હમણાંજ ૫૦ રૂપિયા આપું છું તથા મહિનાનો પગાર વધારી સાડાબાર રૂપિયા કરી આપું છું ”

“ વારે, ત્યારે, ” તેઓના કજીઆનું છેવટ આવ્યું હોય એમ તેણીએ કહ્યું. “ મારે કાંઈ કજીઓ કે કંકાસ કરવાની ઇચ્છા નથી. ”

“ લે. ત્યારે આ બેન્કનોટ. ” મારા શેઠે કહ્યું. — “ અને યાદ રાખ કે તે વચન આપ્યું છે કે — ”

“ સુનીને તમારા કબજામાં રહેવા દેતાં કાંઈ હરકત કરવી નહીં. ” તેણીએ જવાબ આપ્યો. “ એતો તમને અઘાટ આપી પણ લાવો રૂપિયા અને મને જવા દો. ”

“ સલામ છે રૂપાં, ” મારા શેઠે કહ્યું. “ ખરેખર તું આજે ધણી સુંદર દેખાય છે. સાબરમતિની હવાએ તને નવો રંગ આપ્યો છે. આવ. માત્ર એક બચ્ચી. ”

“ નહીં, એકે નહીં. ” તેણીએ કહ્યું. “ કારણ કે હું તમને ધિક્કારું છું. ”

આ પછી તરત પગલાંનો અવાજ સાંભળાયો અને થોડીવાર પછી મારા શેઠનાં બારે પગલાં પણ મેં સાંભળ્યાં. મારા નસીબે બાળક આ સઘળા વખત દરમિયાન ભર ઉધમાં સુઈ રહ્યું. હું પણ જાદુથી જાડાઈ રહી હોડ તેમ સજ્જડ પુતળાની પેઠે સ્તબ્ધ બેસી રહી; પણ તે બેસુકો વાતચિતમાં માફ નામ બેળાયેલું સાંભળતી વખતે મારો ક્રોધ કેટલી દદ સુધી પહોંચ્યો હશે તેનો વાંચનારે ખ્યાલ કરવો મારે આખે શરીરે કમકમાટ છુટયો અને મારી જગ્યાએથી નિકળી તે વાત કરનારાંઓની સામે જઈ મારું નામ વધારે વાર લેવાની મના ન કરતાં મારાથી ચુપ કેમ બેસી રહેવાયું તે હું બાજીતી નથી.

જાહેરખબર. સુનાંબાઈ સુતારણ.

એક વારતા.

ભાગ બીજો.

આ પેહેલા ભાગ જોટલા કઠ, ૩૫ અને રંગથી આવતા સપ્ટેન્-
બર માસની પેહેલી તારીખે જાદાર પડશે. તેની કાચકીના નમુના
તરીકે આ પેહેલો ભાગ આપની સનમુખ રજુ છે તે વાંચવાથી ખા-
ત્રી થશે. ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે તેની કિંમતના આઠ આના તથા
ટપાલ ખર્ચનો એક આનો મળી કુલ નવ આના તા. ૨૦ મે સન
૧૮૮૯ સુધીમાં મોકલી આપવા કૃપા કરવી. નાંણાં અગાઉથી નહીં
મોકલનારને ચોપડી તૈયાર થયેથી વેદ્યુપેએજલ પાર્સલ તરીકે મો-
કલવામાં આવશે. અગાઉથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી આઠ આના અને
પાછળથી દસ આના લેવામાં આવશે. તા. ૧-૫-૮૯

આત્મારામ નારણજી ત્રવાડી.

દેવજી મગતની ધર્મશાળા પાસે.

ભાવનગર.

સૂચના.

અમે હેંડબીકનાં આ પુસ્તકનાં આઠ ફોર્મ આપવાની કયુલત
આપી હતી, પરંતું અમને કિદાર ગ્રાહકો તરફથી વધારે આશ્રય
મળવાયાં તેનાં બે ફોર્મનો વધારો કરી આ પુસ્તક દસ ફોર્મનું બ-
નાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકનો વધારો તેના કદરવાન ગ્રાહકો ઉપર
આધાર રાખે છે. તા. ૧-૫-૮૯

આત્મારામ.

